

CORPVS CHRISTIANORVM

*Series Graeca*

4

PROCOPII GAZAEI  
CATENA  
IN ECCLESIASTEN

NECNON

PSEVDOCHRYSTOMI  
COMMENTARIVS IN  
EVNDEM ECCLESIASTEN

BREPOLS — TURNHOUT

1978

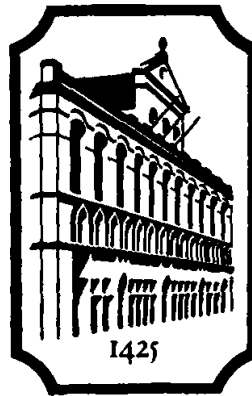
PROCOPII GAZAEI  
CATENA  
IN ECCLESIASTEN

NECNON

PSEVDOCHRYSOSTOMI  
COMMENTARIVS IN  
EVNDEM ECCLESIASTEN

EDITA A

SANDRO LEANZA



TURNHOUT  
BREPOLS

LEUVEN  
UNIVERSITY PRESS

1978

EDITORES

E. DEKKERS  
M. GEERARD  
M. RICHARD †  
A. VAN ROEY  
G. VERBEKE

© Brepols 1978

No part of this work may be reproduced in any form,  
by print, photoprint, microfilm or any other means  
without written permission from the publisher.

PROCOPII GAZAEI  
CATENA  
IN ECCLESIASTEN

*Edidit Alexander Leanza*

## PRAEFATIO

Catenarum Graecarum in Ecclesiasten quinque sunt genera: catena Procopii, cuius fragmenta adseruantur in codice unico Marciano Graeco 22; catena Polychronii, quae in multis exstat codicibus; catena quam dico Barberinianam, eo quod in codice unico Barberiniano Graeco 388 eam inuenimus; commentarius (uel potius catena) Olympiodori, qui in multis codicibus adseruatur et etiam in Patrologia Graeca (93, 477-628) editus est; catena quae dicitur Trium Patrum (quod Gregorii Nysseni, Gregorii Thaumaturgi et Maximi Confessoris interpretationes continet), quae in quinque exstat codicibus. Hae omnes catenae, excepto Olympiodori *Commentario in Ecclesiasten*, hucusque ineditae sunt<sup>(1)</sup>.

Inter has, quas supra memorauī, catenas praecipuum obtinet locum catena Procopii, quae, omnium uetustissima, confecta est ab auctore, quo nemo ex omnibus catenarum auctoribus dignior est cui fides habeatur<sup>(2)</sup>.

### I. DE CODICE PROCOPIANAE CATENAE

Exstat catena Procopii in codice unico<sup>(3)</sup> Marciano Graeco 22 (coll. 509), membran. saec. XIII, foliorum 289, qui fuit olim

---

(1) De eis in uniuersum cf. G. KARO - I. LIETZMANN, *Catenarum Graecarum catalogus*, Gottingae 1902, p. 310-312; M. FAULHABER, *Hobelied- Proverbien- und Prediger-Catenen*, Vindobonae 1902, p. 139-166; R. DEVRESSE, *Chaines exégétiques grecques*, in *Dictionnaire de la Bible, Suppl.*, I, Parisiis 1928, 1163-1164.

(2) De catena Procopii ipse iam fuse egi: cf. *La catena all' Ecclesiaste di Procopio di Gaza del Cod. Marc. Gr. 22 (ff. 67<sup>v</sup>-83<sup>r</sup>)*, in *Studia Codicologica* (Texte und Untersuchungen, 124), Berolini 1977, p. 279-289.

(3) In quibusdam codicibus et codicum catalogis, necnon apud quosdam doctos uiros, Procopio falso adscribitur catena Polychronii (cf. e.g. W. STUEMUND et L. COHN, *Verzeichniss der griechischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin*, I, Berolini 1890, p. 3, 5: codd. Phill. Gr. 1411, nunc Berolin. 7; Phill. Gr. 1412, nunc Berolin. 8; Phill. Gr. 1422, nunc Berolin. 18), uel etiam *Commentarius in Ecclesiasten Olympiodori* (cf. e.g. C. GIANNELLI, *Codices Vaticani Graeci 1684-1744*, Romae 1961, p. 18-19: cod. Vat. Gr. 1694). De cod. autem Vat. Gr. 1694 errauerunt etiam G. KARO - I. LIETZMANN, *op. laud.*, p. 312, R. DEVRESSE, *art. laud.*, p. 163, codicem ad Procopii catenam referentes, et P. ALEXANDER, *Gregorii Nysseni In Ecclesiasten Homiliae* (Gregorii Nysseni opera cur. W. Jaeger, V), Lugduni Batauorum 1962, p. 265, qui Olympiodori commentarium codicis Vat. Gr. 1694 pro alia in Ecclesiasten catena habuit: cf. contra A. TURYN, *Codices Graeci Vaticani saecul. XIII et XIV*, Romae 1964, p. 19sq., et A. LEANZA, *L'esegesi di Origene al libro dell' Ecclesiaste*, Regii Calabrorum 1975, p. 6 n. 11. Etiam in cod. Vat. Gr. 1521 Procopio falso adscribitur (ἐξηγήσεις ... παρὰ Προκοπίου σοφιστοῦ συλλεχθεῖσαι) Polychronii *Catena in*

Iohannis Chrysolomae, nepotis Manuelis Chrysolomae, postea cardinalis Bessarionis. Codicem descripserunt G. Karo — I. Lietzmann<sup>(4)</sup>, M. Faulhaber<sup>(5)</sup>, H. Langerbeck, *Gregorii Nysseni In Canticum Canticorum* (Gregorii Nysseni opera cur. W. Jaeger, VI), Lugduni Batauorum 1960, p. XLVI<sup>(6)</sup>. Codicem totum librarius unus exaravit. Continet:

ad f. 1<sup>r</sup>-65<sup>v</sup>, In Prouerbia Salomonis catenam

ad f. 66<sup>r</sup>-67<sup>r</sup>, Cyrilli Alexandrini Prooemium in Isaiam

ad f. 67<sup>r</sup>, Basilii Magni Hypothesim in Isaiam

ad f. 67<sup>v</sup>-83<sup>r</sup>, Procopii Gazaei Catenam in Ecclesiasten

ad f. 68<sup>r</sup>-107<sup>v</sup>, Olympiodori Commentarium in Ecclesiasten<sup>(7)</sup>

ad f. 112<sup>r</sup>-277<sup>v</sup><sup>(8)</sup>, Gregorii Nysseni et Nili In Canticum Canticorum

ad f. 278<sup>r</sup>-286<sup>r</sup>, Iustini philosophi Apologiam rectae fidei

ad f. 286<sup>v</sup>-289<sup>v</sup>, Basilii Magni Epistolam ad Gregorium fratrem, "idem non esse essentiam et hypostasim".

## II. DE PROCOPII CATENA IN ECCLESIASTEN

Procopii *Catenam in Ecclesiasten* breuiter ac summatim indagauit M. Faulhaber (*op. laud.*, p. 142-148), qui tamen — ut fusius alio loco docui<sup>(9)</sup> — aliqua omisit<sup>(10)</sup>, nonnulla etiam mendose dixit<sup>(11)</sup>. De eadem catena fusius ipse egi in dissertatione supra

---

*Ecclesiasten*: sed recte, hic saltem, codicis inscriptionem correxit GIANNELLI, *Codices Vaticani Graeci 1485-1683*, Romae 1950, p. 66: "In libros sapientiales Polychronii quae dicitur catena". De codicis Vat. Gr. 1521 inscriptione cf. M. FAULHABER, *op. laud.*, p. 158.

(4) *Op. laud.*, p. 303 et 312.

(5) *Op. laud.*, p. 112 et 143.

(6) Cf. etiam A.M. ZANETTI, *Graeca D. Marci Bibliotheca codicum manu scriptorum*, Venetiis 1740, p. 21. Codicis descriptionem, nondum typis uulgatam, comiter mihi suppeditauit E. Mioni, cui amplissimas gratias ago.

(7) Olympiodori commentarius in mediis foliis exstat, Procopianae catenae scholia in marginibus adscribuntur. Cf. infra Cap. II.

(8) Folia 108<sup>r</sup>-111<sup>v</sup> scriptura uacant.

(9) Cf. A. LEANZA, *La catena all' Ecclesiaste...*, p. 279-280.

(10) Omisit Faulhaber, e.g., de Euagrii scholio sup. Eccle. 4. 4 (f. 82<sup>v</sup>) mentionem facere, dixitque Euagrii unum scholium Procopii catenam habere, ad f. 76<sup>v</sup> sup. Eccle. 2, 26 (p. 148: "Das einzige Euagriusscholion der p. Catene des Marcian. 22 wird f. 76<sup>v</sup> zu 2, 26 citiert"). Item dixit scholia adespota Procopianae catenae esse septem (p. 145), cum sint nouem (errauit et ipse in dissert. de Procopii catena supra laud., cum dixi ea esse decem, quia uerbum ἄλλως quod legitur in margine folii 74<sup>v</sup>, quodque ad Olympiodori textum pertinet, ad Procopii catenam falso rettuleram).

(11) Pauca tantum hic repeto: ad f. 68<sup>v</sup> (Didymi schol. sup. Eccle. 1, 1) προτρεπτικόν pro προσεκτικόν legit Faulhaber, p. 148; Gregorii Thaumaturgi scholium sup. Eccle. 2, 12 (θαυμάζω ... τῆς βουλής), quod est ad f. 74<sup>v</sup>,

laud. <sup>(12)</sup> necnon, quod ad Origenis scholia pertinet, in opere quod inscribitur *L'esegesi di Origene al libro dell' Ecclesiaste*, p. 4-7, 9-11, 20-24, et, quod ad Dionysii scholia pertinet, in dissertatione quae inscribitur *Il Commentario sull' Ecclesiaste di Dionigi Alessandrino* <sup>(13)</sup>.

Exstat Procopii catena, ut supra dixi, in cod. Marc. Gr. 22 (coll. 509) ad f. 67<sup>v</sup>-83<sup>r</sup>. Si f. 67<sup>v</sup> excipias, ubi medio in folio ὑπόθεσις catenae habetur, et f. 68<sup>v</sup>, in quo Nili scholium sup. Eccle. 1, 1 intra Olympiodori interpretationem inclusum est, Procopianae catenae excerpta in marginibus foliorum semper habentur; mediis autem in foliis 68<sup>r</sup>-107<sup>v</sup> exstat Olympiodori *Commentarius in Ecclesiasten*, ad cuius textum biblicum respiciunt Procopianae catenae excerpta. Qua ex re patet, ut iam animaduertit Faulhaber <sup>(14)</sup>, librarii magis interfuisse Olympiodori interpretationem quam Procopii catenam.

Praebet cod. Marc. Gr. 22 uix aliqua fragmenta Procopianae catenae. Desinit enim catena ad f. 83<sup>r</sup> Nili scholio sup. Eccle. 4, 6, cum contra Olympiodori interpretatio usque ad f. 107<sup>v</sup> (Eccle. 12, 1) pergat <sup>(15)</sup>. Adde quod in foliis 68<sup>v</sup>-83<sup>r</sup> perpauca et plerumque breuia excerpta catena praebet (praesertim si ea cum aliarum Procopii catenarum excerptis compares), neque totum et integrum textum biblicum Eccle. 1, 1 - 4, 6 interpretatur, cum nonnulla folia excerptis omnino uacent. Qua ex re patet, quod ad excerpta Eccle. 1, 1 - 4, 6 (f. 68<sup>v</sup>-83<sup>r</sup>) spectat, primigeniam Procopii catenam librarium codicis Marciani suo arbitrio decurtauisse <sup>(16)</sup>; quod autem ad excerpta Eccle. 4, 7 - 12, 14

---

Gregorio Nysseno adscr. Faulhaber, p. 146; extrema uerba scholii Dionysiani sup. Eccle. 2, 12 (f. 74<sup>v</sup>), i.e. περιφορᾶς τε καὶ ἀφροσύνης ἀπαλλαγὴν χαρίζεται ut scholium adespotum habuit Faulhaber, p. 145.

(12) Cf. supra n. 2. Omnino hic praetermitto G. KARO - I. LIETZMANN, *loc. laud.*, et R. DEVREESSE, *loc. laud.*, quia ad descriptionem Procopianae catenae, quam fecit Faulhaber, parum uel omnino nihil haec opera addunt.

(13) In *Scritti in onore di Salvatore Pugliatti*, vol. 5, Mediolani 1978, p. 399-429.

(14) *Op. laud.*, p. 143.

(15) Ad f. 107<sup>v</sup> desinit imperfectus etiam Olympiodori commentarius, uerbis διαφερόντως δὲ πονηρία σαρκός (= PG 93, 613): quae sequuntur folia 108<sup>r</sup>-111<sup>v</sup> scriptura uacant.

(16) Librarium credas ea Procopii scholia omisisse quae in Olympiodori commentario iam inueniebat, nisi praeberet catena Procopii permultos cum Olympiodori commentario locos parallelos, in quibus fere eadem uerba nonnumquam etiam occurrunt, ut e.g. in Gregorii Nysseni scholio sup. Eccle. 3, 2, quod apud Procopium (3, 14sqq.) sic habetur: δεῖ γὰρ ἐκτίλλειν τὰ τοῦ ἐπισπορέως ζιζάνια καὶ καταφυτεύσαι τὰ τοῦ λόγου σπέρματα τὰ γνησιώτατα. ἐκκόπτειν τὴν κακίαν καὶ καταφυτεύειν τὴν ἀρετὴν: apud Olympiodorum (Cod. Marc. Gr. 22, f. 77<sup>v</sup>, lin. 19-21 = PG 93, 509) autem ita: ὡς ὅταν ἐκτίλλη τις τὰ τοῦ σπορέως ζιζάνια, καταφυτεύῃ δὲ τὰ γνήσια τοῦ λόγου σπέρματα· ἐκκόπτων μὲν τὴν κακίαν, ἐμφυτεύων δὲ τὴν ἀρετὴν.

addis quod in cod. Marciano nonnulla Gregorii Nysseni scholia Dionysio falso adscribuntur<sup>(24)</sup>, quem errorem editores non animaduerterunt, uidebis quanta fides his Dionysii editionibus habenda sit!

Gregorii Nysseni *In Ecclesiasten Homiliae*, quas integras in multis codicibus habemus et quarum editionem criticam Alexander nuper curauit<sup>(25)</sup>, persaepe in catenis adferuntur<sup>(26)</sup>. Etiam Procopii catena crebro Gregorium laudat: praeter septem Gregoriana fragmenta, quae in argumentum, nulla Gregorii mentione facta, Procopius inseruit, alia decem excerpta occurrunt<sup>(27)</sup>, quorum nonnulla sub falsa Dionysii inscriptione uel omnino nullo auctoris nomine praeposito<sup>(28)</sup>. Non est, contra, Gregorii Nysseni, sed Thaumaturgi (*Metaphr. in Eccle.* 2, 12 = P.G. 10, 993), scholium folii 74<sup>v</sup> sup. *Eccle.* 2, 12, quod lemma Γρηγορίου habet et de quo supra dixi Faulhaber, *op. laud.*, p. 146, errauisse, illud Gregorio Nysseno referentem.

Ad cognoscendam autem rationem ipsam, qua in conficienda catena ac in adferendis auctorum excerptis Procopius usus est, magni est momenti rationem et modum considerare, quibus Gregorii Nysseni interpretatio in catena adfertur: nam, si Gregorii Thaumaturgi breue scholium sup. *Eccle.* 2, 12 excipias, Gregorius Nyssenus unus auctor est, cuius excerpta Procopianae catenae cum opere integro conferre possimus<sup>(29)</sup>. Vt iam Alexander animaduertit<sup>(30)</sup>, Gregorii interpretationem Proco-

(24) Cf. infra n. 28.

(25) P. ALEXANDER, *Gregorii Nysseni In Ecclesiasten Homiliae* (Gregorii Nysseni opera cur. W. Jaeger, V), Lugduni Batauorum 1962. Amplectitur Gregorii interpretatio octo homiliis *Eccle.* 1, 1 - 3, 13.

(26) Cf. P. ALEXANDER, *ed. laud.*, p. 262-266. Omittit tamen Alexander de catena Barberiniana in *Ecclesiasten*, in qua multa Gregoriana excerpta occurrunt, mentionem facere, fortasse quia nomen Gregorii in hac catena non legitur.

(27) Errat igitur Alexander cum dicit, *ed. laud.*, p. 263, omnino nouem Gregorii fragmenta in Procopiana catena adseruari.

(28) Huiusmodi sunt Gregorii Nysseni: scholium folii 68<sup>v</sup> sup. *Eccle.* 1, 1, quod Dionysio in catena adscribitur; scholium folii 73<sup>r</sup> sup. *Eccle.* 2, 3, quod item Dionysio adscribitur; initium scholii folii 75<sup>r</sup> sup. *Eccle.* 2, 14-16 (ἡ ἀκολουθία ... καὶ ἄφρονος), quod Dionysio et Nilo adscribitur; scholium sine auctoris nomine folii 76<sup>r</sup> sup. *Eccle.* 2, 22-23. E contrario, Gregorii Nysseni non sunt, quamuis ei in catena adscribantur, scholia f. 69<sup>r</sup> sup. *Eccle.* 1, 5 et 71<sup>v</sup> sup. *Eccle.* 1, 12-13.

(29) Didymi enim excerpta Procopianae catenae parum uel nullo modo prorsus cum Didymi e Tura Papyris *Commentario in Ecclesiasten* congruere uidentur: qua ex re, ut infra uidebimus, quaestio exoritur de Didymi excerptorum Procopianae catenae et de commentarii Turani fide atque auctoritate.

(30) *Ed. laud.*, p. 263.



pius nonnumquam ad uerbum adfert, saepius uero decurtat uel summatim refert, raro etiam amplificat et aliquid de suo addit<sup>(31)</sup>. Eadem ratione utitur in adferenda Gregorii Thaumaturgi interpretatione, ut patet ex scholio folii 74<sup>v</sup>, quod Thaumaturgi sup. Eccle. 2, 12 interpretationem (= P.G. 10, 993) decurtatam, sed iisdem auctoris uerbis praebet. Simili igitur modo putandum est Procopium egisse in ceterorum auctorum excerptis adferendis.

Didymi Alexandrini interpretationem adfert catena Procopii ad f. 68<sup>v</sup> sup. Eccle. 1, 1 et 1, 2; 71<sup>v</sup> sup. Eccle. 1, 12-13; 80<sup>r</sup> sup. Eccle. 3, 14; 80<sup>v</sup> sup. Eccle. 3, 15; 81<sup>r</sup> sup. Eccle. 3, 18; 81<sup>v</sup> sup. Eccle. 3, 20-21. Haec excerpta cum Didymi e Tura Papyris *Commentario in Ecclesiasten* quoad potui contuli: scholia sup. Eccle. 1, 1 et 1, 2 cum commentarii sup. Eccle. 1, 1-8 editione ad tempus parata<sup>(32)</sup>, quam G. Binder comiter mihi suppeditauit; scholia sup. Eccle. 3, 14 3, 15 3, 18 cum textu nondum edito, sed iam absoluto et perfecto, quem alius Didymi editor M. Gronewald inspiciendum mihi pari comitate commodauit<sup>(33)</sup>. Scholia sup. Eccle. 1, 12-13 et 3, 20-21 cum Didymi e chartis Turanis commentario conferre in praesens non licet<sup>(34)</sup>. Ad inueniendos autem locos parallelos cum aliis catenae excerptis, excussi etiam Didymi commentarium sup. Eccle. 2, 3-14 in textu item nondum edito, quem idem G. Binder, qui eius editionem parat, mihi inspiciendum suppeditauit.

Magni autem est momenti considerare Didymi excerpta Procopianae catenae cum commentario Turano in Ecclesiasten parum — immo uero quibusdam locis nullo modo prorsus — congruere. Ex quo colligitur aut commentarium Turanum Didymi non esse, aut in errorem Procopium incidisse, cum Didymo adscripserit quae eius non sunt, aut saltem Didymi interpretationem tam libere ac solute contra suum morem eum attulisse, ut Didymi excerpta Procopianae catenae commentario Turano dissimilia plerumque uideantur. Verumtamen de hac re oportet etiam

(31) Quoad Gregorii textum, demonstrauit Alexander (*ed. laud.*, p. 263-264) Procopium usum esse Gregorii Homiliarum exemplari ab archetypo codicum Gregorianorum alieno. Nam nonnullis locis Procopiana catena menda uel uarias lectiones exhibet, quae in Gregorii codicibus non inueniuntur; nonnumquam, contra, sola rectam lectionem praebet.

(32) *Didymus der Blinde: Kommentar zum Eccl. 1, 1-8 (Lage I des Tura Papyrus)*, ed. G. BINDER - L. LIESENBORGH, Coloniae 1965.

(33) Iuxta hunc textum indagauit Didymi commentarium sup. Eccle. 3, 2-18 (*Lagen 5-6 des Tura Papyrus*): sed animaduerte interpretationem sup. Eccle. 3, 18 mutilam esse.

(34) De huius commentarii editione cf. M. GEERARD, *Clavis Patrum Graecorum*, II, Turnholti 1974, n. 2555.

Didymi excerpta ceterarum in Ecclesiasten catenarum excutere et cum commentario Turano conferre<sup>(35)</sup>.

De Euagrii et Nili excerptis pauca sunt dicenda. Euagrii interpretatio in catena bis tantum adfertur: ad f. 76<sup>v</sup> sup. Eccle. 2, 26, et 82<sup>v</sup> sup. Eccle. 4, 4<sup>(36)</sup>. Euagrium tamen interpretatum esse Ecclesiasten ex eo satis constat, quod eius excerpta super hunc Scripturae librum saepius in aliis catenis adferuntur: potissimum quidem in catena Barberiniana, sed etiam in catena Polychronii et in cod. Vallic. D. 6 (Olympiodori *Comm. in Eccle.*)<sup>(37)</sup> ad f. 18<sup>v</sup>-19<sup>r</sup><sup>(38)</sup>.

Nilum interpretatum esse Ecclesiasten constat etiam e catena Barberiniana, in qua eius interpretatio ad f. 15<sup>r</sup> adfertur, et e cod. Coisl. 57 (qui ad f. 128<sup>r</sup>-240<sup>v</sup> Gregorii Agrigentini *Explanationem super Ecclesiasten* continet), in quo Nili nomen in codicis margine ad eum locum librarius adscripsit, ubi quandam sup. Eccle. 2, 10-11 interpretationem, nullo auctoris nomine facto, Gregorius refert ac reicit<sup>(39)</sup>. In Procopii autem catena septem Nili excerpta adferuntur: ad f. 68<sup>v</sup> (sup. Eccle. 1, 1), 70<sup>v</sup> (sup. Eccle. 1, 8), 74<sup>v</sup> (sup. Eccle. 2, 13), 75<sup>r</sup> (sup. Eccle. 2, 14-16), 78<sup>r</sup> (sup. Eccle. 3, 5), 81<sup>v</sup> (sup. Eccle. 3, 22), 83<sup>r</sup> (sup. Eccle. 4, 6). Scholium folii 75<sup>r</sup> sup. Eccle. 2, 14-16 duplex lemma praebet ΔΙΟΥΣΙΟΥ ΚΑΙ ΝΕΪΛΟΥ: initium uero huius scholii, usque ad uerba σοφοῦ τε καὶ ἄφρονοϋς, interpretatio est Gregorii Nysseni<sup>(40)</sup>.

Restat ut breuiter agam de excerptis quae in catena sine auctoris nomine adferuntur. Sunt haec excerpta numero nouem<sup>(41)</sup>: ad f. 69<sup>r</sup> (sup. Eccle. 1, 4), 70<sup>v</sup> (sup. Eccle. 1, 8), 74<sup>r</sup> (sup. Eccle. 2, 9-11), 74<sup>v</sup> (sup. Eccle. 2, 13), 76<sup>r</sup> (sup. Eccle. 2, 22-

(35) Hanc rem mihi est in animo alio loco penitus pertractare. Didymi excerpta sup. Ecclesiasten exstant etiam in catena Barberiniana et in catena Polychronii. De Didymo Ecclesiastae interprete mentionem facit etiam catena in Iob codicis Vat. Gr. 750, ad f. 23<sup>v</sup>: cf. M. FAULHABER, *op. laud.*, p. 147.

(36) Errant FAULHABER, *op. laud.*, p. 148, et H. URS VON BALTHASAR, *art. infra laud.*, p. 203, cum dicunt Euagrii unum scholium in Procopii catena haberi, ad f. 76<sup>v</sup> sup. Eccle. 2, 26.

(37) De cod. Vallic. D. 6 cf. M. FAULHABER, *op. laud.*, p. 159, et E. MARTINI, *Catalogus codicum Graecorum qui in Bibliotheca Vallicelliana Romae adseruantur*, Mediolani 1902, ad loc.

(38) De Euagrion Ecclesiastae interprete cf. H. URS VON BALTHASAR, *Die Hiera des Evagrius*, in *Zeitschrift für katholische Theologie*, LXIII (1939), p. 203sq., et nunc fusius A. LABATE, *L'esegesi di Evagrion sull' Ecclesiaste*, sub prelo in *Studi in onore di A. Ardigzoni*. Putat von Balthasar multa Euagrii in Olympiodori opere latere.

(39) Cf. quae adnotauit Morcelli in PG 98, 810.

(40) Reliqua usque ad finem scholii Gregoriana non sunt. Verisimile est Dionysii et Nili interpretationi aliqua Gregoriana Procopium praemisisse.

(41) Errat FAULHABER cum dicit, *op. laud.*, p. 145, ea esse septem.

23), 80<sup>r</sup> (sup. Eccle. 3, 12-13), 82<sup>r</sup> (sup. Eccle. 4, 1), item 82<sup>r</sup> (sup. Eccle. 4, 2-3), 83<sup>r</sup> (sup. Eccle. 4, 5). Horum quattuor (i.e. quae sunt ad f. 69<sup>r</sup>, 74<sup>r</sup>, 74<sup>v</sup>, 76<sup>r</sup>) ut Dionysii interpretationem suo arbitrio ediderunt Galliciolli, De Magistris et Feltoe<sup>(42)</sup>. Scholium folii 76<sup>r</sup> sup. Eccle. 2, 22-23 est Gregorii Nysseni, *In Eccle. Hom. V*<sup>(43)</sup>. Cetera scholia adespota certe alicuius sunt auctoris ex iis qui in catena laudantur<sup>(44)</sup>, exceptis quidem Gregorio Thaumaturgo et Gregorio Nysseno, quorum interpretationem super eosdem Ecclesiastae locos cum his scholiis contuli dissimilemque inueni<sup>(45)</sup>.

#### IV. DE RATIONE HVIVS EDITIONIS

De ratione huius editionis pauca sufficiant.

Maximam in primis curam adhibui in inueniendis aliarum catenarum locis parallelis, quos in tertia notarum parte (*Cat.*) attuli. Ex collatione horum locorum cum Procopianae catenae excerptis manifesto patet ceteras in Ecclesiasten catenas, excepta catena quae dicitur Trium Patrum, multis locis fere iisdem Procopianae catenae uerbis uti: qua ex re suspicor has catenas, quae sunt omnes Procopiana catena ampliores totumque Ecclesiastae textum interpretantur, ex integra et uetustiore Procopii catena manare, cuius uix aliqua fragmenta catena Marciani codicis

(42) Cf. A. LEANZA, *Il Commentario sull' Ecclesiaste di Dionigi Alessandrino*, supra laud.

(43) ALEXANDER, *ed. laud.*, p. 369-370.

(44) Catenarum excerpta adespota plerumque esse alicuius auctorum qui in eadem catena laudantur, docui in dissertatione de Dionysii *Commentario in Ecclesiasten*.

(45) Quoad Didymum, scholium folii 74<sup>v</sup> sup. Eccle. 2, 13 similitudinem quandam habet cum huius auctoris interpretatione quae in chartis Turanis legitur; scholia foliorum 82<sup>r</sup> et 83<sup>r</sup> sup. Eccle. 4, 1, 4, 2-3 et 4, 5 cum Didymi commentario Turano conferre in praesens non licet; cetera scholia adespota Procopianae catenae (ad f. 69<sup>r</sup>, 70<sup>v</sup>, 74<sup>r</sup>, 80<sup>r</sup>, sup. Eccle. 1, 4, 1,8, 2, 9-11, 3, 12-13) cum commentarii Turani interpretatione non congruunt. Scholium folii 74<sup>r</sup> sup. Eccle. 2, 9-11 fortasse Dionysii est: continuare, enim, et explere uidetur superius ipsius Dionysii scholium sup. Eccle. 2, 4-8, et quandam sententiae ac uerborum similitudinem habet cum aliis Dionysii scholiis. Cf., e.g., extrema uerba huius scholii: εἰ τοίνυν ἀγαθοῦ κέρδους ἐπιθυμοῦμεν, εἰ περισσεῖαν θέλομεν ... μοχθήσωμεν μόχθους τοὺς ὑπὲρ τὸν ἥλιον τρέχοντας· ἐν τούτοις γὰρ οὐκ ἔστι ματαιότης οὐδὲ προαίρεσις τοῦ εἰκαίου ... πνεύματος cum Dionysii sententia quae legitur in scholio sup. Eccle. 1, 3: οὐκοῦν ὑπὲρ τὸν ἥλιον τοὺς πόνους πεμπτέον· ἐκεῖ γὰρ οἱ μόχθοι τῶν ἀρετῶν διαβαίνουσιν, et uerba: ὁ μὲν γὰρ μόχθος πολὺς, ἡ δὲ τέρψις ἡ ἐκ τοῦ μόχθου πρόσκαιρος, οὐδὲν προστιθεῖσα τῷ τερπομένῳ χρήσιμον cum Dionysii interpretatione quae habetur in scholio sup. Eccle. 2, 12: περιφορὰν δὲ καὶ ἀφροσύνην (φησὶν) τοὺς ἀνθρωπίνους μόχθους καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν τέρψιν εἰκαίαν καὶ ἀνόητον.

adseruat<sup>(46)</sup>. Immo uero aliae in Ecclesiasten catenae — excepta, ut supra dixi, catena Trium Patrum — tam similes Procopianae catenae sunt, ut Procopii textum iuxta earum lectiones quibusdam locis emendare liceat<sup>(47)</sup>.

Catenam Barberinianam, adhuc ineditam, indagavi in codice unico Barber. Gr. 388, membran. saec. XIV-XV<sup>(48)</sup>; catenam quae dicitur Trium Patrum, item ineditam, in cod. Paris. Gr. 152, membr. saec. XII-XIII<sup>(49)</sup>; catenam Polychronii, ineditam atque in multis adseruatam codicibus, in uetustissimo optimoque cod. Ambr. A 148 inf., membr. saec. X<sup>(50)</sup>; catenam Olympiodori in editione Migniana, P.G. 93, 477-628<sup>(51)</sup>.

Maximam item diligentiam adhibui in inueniendis Sacrae Scripturae et ueterum Patrum locis allatis uel parallelis, quos in prima (*Script.*) et secunda (*Patr.*) notarum parte posui.

In quarta notarum parte (*Ed.*) editiones indicaui eorum excerptorum, quae ex ipsa Procopiana catena iam edita sunt (Origenis ac Dionysii Alexandrini), uel editiones Patrum (Gregorii Thaumaturgi, Gregorii Nysseni ac Didymi), quorum integra in Ecclesiasten interpretatio adseruatur<sup>(52)</sup>.

In quinta demum notarum parte (*App. crit.*) lectiones uariantes, correctiones et coniecturas posui.

Ecclesiastae textus, quem catenae excerptis praemisi, est Olympiodori *Commentarii in Ecclesiasten*, qui in eodem cod. Marc. Gr.

(46) Cf. A. LEANZA, *L'esegesi di Origene...*, p. 22.

(47) Cf. II, 28 (οὐ om. Cat. Proc.: addend. ex Cat. Polychr.); II, 70 (τέχνη Cat. Proc.: legend. τέρψις iuxta Cat. Barb.); II, 70 (προτιθείσα Cat. Proc.: legend. προστιθείσα iuxta Cat. Barb.); II, 70/71 (τῶν τερπομένων Cat. Proc.: legend. τῷ τερπομένῳ iuxta Cat. Barb.); II, 72 (ἔνι om. Cat. Proc.: addend. ex Cat. Barb.); II, 74 (ποιόν οὐ Cat. Proc.: legend. ποιὰ νοῦ iuxta Cat. Polychr.); III, 156 (θεάσασθαι om. Cat. Proc.: addend. ex Cat. Barb.); III, 157 (καθ' ἡμᾶς Cat. Proc.: legend. μεθ' ἡμᾶς iuxta Cat. Barb.).

(48) De hac catena cf. M. FAULHABER, *op. laud.*, p. 163-166, et fusius A. LABATE, *La catena sull' Ecclesiaste del cod. Barb. Gr. 388*, sub prelo in *Augustinianum*.

(49) De hac catena cf. M. FAULHABER, *op. laud.*, p. 140-142, et fusius S. LUCÁ, *La catena dei Tre Padri sull' Ecclesiaste*, in *Studi in onore di A. Ardigzoni*, Messanae (sub prelo).

(50) De hac catena cf. M. FAULHABER, *op. laud.*, p. 148-159. Editio paratur ab A. Labate.

(51) De Olympiodori in Ecclesiasten catena, quae uulgo commentarius appellatur, cf. M. FAULHABER, *op. laud.*, p. 159-163; A. LEANZA, *L'esegesi di Origene...*, p. 7, 22-23.

(52) Sed de Didymi *Commentario in Ecclesiasten* in chartis Turanis adseruato cf. quae ad Cap. III supra dixi.

22 habetur: Procopii catena, enim, Ecclesiastae proprio textu caret, quia librarius codicis Marciani, ut ad Cap. II supra docui, ad marginem commentarii Olympiodorani et iuxta eius textum biblicum Procopianae catenae excerpta descripsit.

Dabam Messanae  
mense Maio A.D. MCMLXXVI

## BIBLIOGRAPHIA

- H. URS VON BALTHASAR, *Die Hiera des Evagrius*, in *Zeitschrift für katholische Theologie*, LXIII (1939), p. 203sq.
- R. DEVRESSE, *Chânes exégétiques grecques*, in *Dictionnaire de la Bible, Supplément*, I, Parisiis 1928, 1163-1164.
- M. FAULHABER, *Hobelied- Proverbien- und Prediger-Catenen*, Vindobonae 1902, p. 139-166 (p. 142-148: *Procopii Cat. in Eccle.*).
- G. KARO - I. LIETZMANN, *Catenarum Graecarum catalogus*, Gotttingae 1902, p. 310-312.
- A. LABATE, *La catena sull'Ecclesiaste del Cod. Barber. Gr. 388*, in *Augustinianum* (sub prelo).
- A. LABATE, *L'esegesi di Evagrio sull'Ecclesiaste*, in *Studi in onore di A. Ardigzoni*, Messanae (sub prelo).
- S. LEANZA, *L'esegesi di Origene al libro dell'Ecclesiaste*, Regii Calabrorum 1975.
- S. LEANZA, *Ancora sull'esegesi origeniana dell'Ecclesiaste*, in *Studi in onore di A. Ardigzoni*, Messanae (sub prelo).
- S. LEANZA, *La catena all'Ecclesiaste di Procopio di Gaza del cod. Marc. gr. 22 (ff. 67<sup>v</sup>-83<sup>r</sup>)*, in *Studia codicologica* (Texte und Untersuchungen, 124), Berolini 1977, p. 279-289.
- S. LEANZA, *Il Commentario sull'Ecclesiaste di Dionigi Alessandrino*, in *Scritti in onore di Salvatore Pugliatti*, vol. 5, Mediolani 1978, p. 399-429.
- S. LUCÁ, *La catena dei Tre Padri sull'Ecclesiaste*, in *Studi in onore di A. Ardigzoni*, Messanae (sub prelo).

PROCOPII GAZAEI  
CATENA IN ECCLESIASTEN

Edidit Alexander Leanza

## CONSPECTVS SIGLORVM

- M*: codex Marcianus Graecus Z. 22 (= 509), membr. saec. XIII.
- Cat. Barb.*: incerti auctoris *Catena in Ecclesiasten*, teste codice unico Barberiniano Graeco 388, membr. saec. XIV-XV (= B).
- Cat. Polychr.*: Polychronii *Catena in Ecclesiasten* (saec. VI), teste codice Ambrosiano A 148 inf., membr. saec. X (= A).
- Cat. Trium*  
*Patr.*: incerti auctoris *Catena Trium Patrum*, i.e. Greg. Thaum., Greg. Nyss. et Max. Confess. (saec. VII?), teste codice Parisino Graeco 152, membr. saec. XII-XIII (= P).
- Olymp. Comm.*  
*in Eccle.*: Olympiodori *Commentarius* (uel potius *Catena*) *in Ecclesiasten*. P.G. 93, 477-628.
- Alex.*: Gregorii Nysseni *In Ecclesiasten Homiliae*, ed. P. Alexander (Gregorii Nysseni Opera ed. cur. W. Jaeger, uol. V), Lugduni Batauorum 1962.
- Binder*: Didymi Alexandrini e chartis Turanis *Commentarius in Ecclesiasten*, uol. I: *Comm. in Eccle.* I, 1-8, ed. G. Binder-L. Liesenborghs, Coloniae 1965 (edit. ad tempus parata).\*
- De Mag.*: *Dionysii Alexandrini episcopi cognomento Magni opera omnia quae supersunt*, ed. S. De Magistris, Romae 1796, pp. 1-16 (fragm. exeget. in Eccle.).
- Faulh.*: M. Faulhaber, *Hobelied-, Proverbien- und Prediger-Catenen* (Theol. Studien der Leo-Gesellschaft, IV), Vindobonae 1902, pp. 142-148 (Procopii *Cat. in Eccle.*).
- Felt.*: Διονυσίου λείψανα. *The letters and other remains of Dionysius of Alexandria*, ed. Ch.L. Feltoe, Cantabrigiae 1904, pp. 208-227 (fragm. exeget. in Eccle.).
- Gall.*: A. Galland, *Bibliotheca ueterum Patrum*, uol. XIV (quod reuera, Galland iam demortuo, edidit Galliciolli), Venetiis 1781, *Appendix*: p. 30 Origenis fragm. exeget. in Eccle., pp. 110-115 Dionysii Alexandr. fragm. exeget. in Eccle.
- Leanza*: A. Leanza, *L'esegesi di Origene al libro dell' Ecclesiaste*, Regii Calabrorum 1975.
- P.G. 10*: Dionysii Alexandrini editio Gallandiana apud Migne, P.G. 10, 1577-1588.



Vetus Testamentum Graecum attuli iuxta editionem manualement A. Rahlfs, Stutgardiae 1935.

Signum ~ praeposui scholiis, quae auctoris nomine carent.

Vncis < > inclusi quae addenda, [ ] quae delenda uidentur.

\* Didymi e chartis Turanis interpretatio sup. capp. II-III Ecclesiastae in apparatu adfertur iuxta textum nondum editum, quem comiter mihi commodauerunt editores Didymi Binder et Gronewald.

Προκοπίου χριστιανοῦ σοφιστοῦ ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή, ἀπὸ φωνῆς Γρηγορίου Νύσσης καὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, Ὠριγένους, Εὐαγρίου, Διδύμου, Νείλου [καὶ 5 Ὀλυμπιοδώρου].

Ἑπόθεσις τοῦ αὐτοῦ.

Τῶν παροιμιακῶν νοημάτων γυμνασάντων τὸν νοῦν, ἡ ἄνοδος νῦν ἐπὶ τὴν ὑψηλοτέραν γίνεται θεωρίαν, πόνων ἔτι δεομένη μειζόνων. Πλὴν ὅμως κατὰ δύναμιν τῆς περὶ  
10 τούτων ἐγκωρητέον ζητήσῃ, τῷ σωτῆρι πειθομένοις εἰπόντι· ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς. Αὐτὸς γὰρ ἡμῖν χορηγήσῃ καὶ πρὸς τοῦτο τὴν δύναμιν. Ταῖς μὲν οὖν ἄλλαις ἀπάσαις γραφαῖς, ἱστορίαις τε καὶ προφητείαις, καὶ πρὸς ἄλλα τινὰ τῶν μὴ πάνυ τῆς ἐκκλησίας χρησίμων ὁ σκοπὸς βλέπει· ἡ δὲ  
15 τοῦ βιβλίου τούτου διδασκαλία πρὸς μόνην βλέπει τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτείαν, δι' ὧν ἂν τις τὸν ἐν ἀρετῇ κατορθώσῃ βίον ὑψηλομένην, ὑπερτιθεῖσα τὸν νοῦν τῆς αἰσθήσεως καὶ τῶν κατ' αἴσθησιν εἶναι δοκούντων λαμπρῶν, τῶν ἀνεφίκτων αἰσθήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν ἐμβάλλου-  
20 σα. Διὸ κατ' ἐξαιρέτον Ἐκκλησιαστῆς ὄνομα τῷ βιβλίῳ. Τάχα δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἐκκλησιαστὴν τὸν ἀληθινὸν ἡμᾶς τῆς ἐπιγραφῆς ὁ λόγος ἀνάγει, τὸν ἐξ ἀπάσης πλάνης τὰ

**SCRIPT.** 11 ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς: Ioh. 5, 39

**CAT.** 14/16 ἡ δὲ τοῦ βιβλίου ... πολιτείαν: cf. *Cat. Polychr. schol. adespotum sup. Eccle.* 1, 1 (A f. 69<sup>r</sup>) «πρὸς μόνην τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτείαν ἡ διδασκαλία»

**ED.** 7/9 Τῶν παροιμιακῶν νοημάτων ... δεομένη μειζόνων: Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alex. p. 277, 2 - 278, 5) 9/11 Πλὴν ὅμως ... τὰς γραφάς: Greg. Nyss. *loc. laud.* (Alex. p. 278, 17 - 279, 1) 11/12 Αὐτὸς ... τὴν δύναμιν: Greg. Nyss. *loc. laud.* (Alex. p. 279, 1-3) 12/14 Ταῖς μὲν οὖν ... βλέπει: Greg. Nyss. *loc. laud.* (Alex. p. 279, 10-13) 14/20 ἡ δὲ τοῦ βιβλίου ... ἐμβάλλουσα: Greg. Nyss. *loc. laud.* (Alex. p. 279, 20 - 280, 7) 21/27 Τάχα δὲ καὶ ... ὀνομάζεται: Greg. Nyss. *loc. laud.* (Alex. p. 280, 7-16)

**APP. CRIT.** 2 ἐκλόγων *M* 3 Νύσσης *M* 4/5 καὶ Ὀλυμπιοδώρου *del. Faulh. p. 144* 10 πειθομένοις *correcti*: πειθομένους *M* 19 ἐμβάλλουσα *M*

διεσπαρμένα συνάγοντα, τὸν ἀληθινὸν βασιλέα, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, πρὸς ὃν φησι Ναθαναήλ· σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, 25 σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ. Εἰ οὖν τὰ ῥήματα ταῦτα τοῦ βασιλέως ἐστὶν Ἰσραήλ, ὁ δὲ αὐτὸς καὶ υἱὸς ἐστὶ τοῦ θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἄρα Ἐκκλησιαστῆς ὀνομάζεται, καὶ μανθάνομεν ὡς ἐπ' αὐτὸν ἢ τῶν παρόντων ῥημάτων ἀναφέρεται δύναμις.

**I, 1.** ῥήματα Ἐκκλησιαστοῦ υἱοῦ Δαβίδ, βασιλέως Ἰσραήλ ἐν f. 68v Ἱερουσαλήμ.

**Διδύμου.** Προσεκτικὸν ποιεῖ τὸν ἀκούοντα. Οὐ γὰρ ἰδιώτου ἢ τοῦ τυχόντος οἱ λόγοι. Τὰ μὲν γὰρ ἠθικὰ 5 διδάσκων ἑαυτοῦ παροιμίας λέγει, φυσικὰ δὲ παραδιδούς οὐκέτι Σολομῶντος ἀλλ' Ἐκκλησιαστοῦ φησιν. Οὐ γὰρ ἢ Σολομῶν ἀπλῶς καὶ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ σοφὸς καὶ θεοῦ διάκονος ταῦτα προφέρεται. Αὐτοῦ γοῦν ἐστὶν εἰπόντος ἀκοῦσαι· οἱ ἐμοὶ λόγοι ὑπὸ θεοῦ εἴρηνται, καθάπερ ἀπο-

**SCRIPT.** 24/25 σὺ εἶ ... τοῦ Ἰσραήλ: Ioh. 1, 49

**I, 5** ἑαυτοῦ παροιμίας: Prov. 1, 1 9 οἱ ἐμοὶ λόγοι ... εἴρηνται: Prov. 31, 1

**PATR.** **I, 6/9** Οὐ γὰρ ... εἴρηνται: cf. Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 1, 1 (PG 98, 744) «ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Παροιμιῶν οὕτω φησί· οἱ ἐμοὶ λόγοι εἴρηνται ὑπὸ θεοῦ. ... οὐκοῦν οὐχ ὡς τοῦ Σολομῶντος ἀπλῶς ῥήμασι προσέχειν ὀφείλομεν, ἀλλ' ὡς καὶ τοῦ θεοῦ πολλῶ μᾶλλον, τοῦ δι' ἐκείνου ταῦτα λαλήσαντος»

**ED.** 27/29 καὶ μανθάνομεν ... δύναμις: Greg. Nyss. *loc. laud.* (Alex. p. 280, 18-20)

**I, 3sqq.** Haec verba non inveniuntur in Didymi e Tura-Papyris *Comm. in Eccle.*, ubi tamen nonnulla habentur huic Procopianaec catenae scholio haud dissimilia: «ἐν μὲν ταῖς παροιμίαις ... ἠθικῶν νοημάτων ἐστὶν διδάσκαλος. καὶ ἐπεὶ τὰ ἐξ ἐτοίμου νοήματα ταχὺ καταφρονεῖται, μετ' ἐπικρύψεως παροιμιωδῶς αὐτὰ λέγει. ... αἱ παροιμίαι οὖν ἠθικά ἐστιν» (Binder p. 20); «... ὁ ἐκκλησιαστῆς φυσικὰ λέγει» (Binder p. 22); «... οὐχ ἢ υἱὸς αὐτοῦ (scil. τοῦ Δαβίδ) ἐστὶν λέγει ταῦτα, ἀλλ' ἢ υἱὸς σοφοῦ σοφός. ... αἰσθητικοῦ δὲ Ἰσραήλ τοῦ ἔχοντος νοῦν ὀρώντα θεὸν βασιλεὺς ἐστὶν, οὐδὲ νοητοῦ Ἰσραήλ βασιλεὺς ἐστὶν. καὶ οὐκ ἐν τῷ τυχόντι τόπῳ, ἀλλ' ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ βασιλεύς. βασιλεύσει δὲ καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ, τῇ πνευματικῇ, τῇ ὀρώσῃ τὴν εἰρήνην πόλει» (Binder p. 38)

**APP. CRIT.** **I, 3** προσεκτικὸν *M*: προτρεπτικὸν *non recte leg. Faulh. p. 148*

10 στόλων καὶ προφητῶν. Ἄλλὰ καὶ ὄν ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὰ ῥήματα λαλεῖ τοῦ θεοῦ. Λαλεῖ δὲ βασιλεύων οὐκ αἰσθητῶς ἀλλὰ νοητῶς τοῦ Ἰσραήλ, τοῦ διορῶντος νοῦ τὰ παρὰ θεοῦ λαλούμενα ῥήματα. Βασιλεύει δὲ οὐκ ἐν τόπῳ ψιλῶ, ἀλλ' ἐν Ἱερουσαλήμ. τῇ τῆς εἰρήνης ὁράσει.

15 **Νείλου.** Ἐκκλησιαστὴν ἑαυτὸν ἐκάλεσεν ὁ Σολομών, ὡς πάντας ἀνθρώπους ἐκκλησιάζων καὶ δεσμεύων εἰς ὁμόνοιαν, καὶ ἐν κοινῶ τὴν φυσικὴν παραδιδούς θεωρίαν.

**Διονυσίου.** Οὕτω καὶ Ματθαῖος υἱὸν Δαβὶδ ὀνομάζει τὸν κύριον.

20 **2.** Ματαιότης ματαιότητων, εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής, τὰ πάντα ματαιότης.

---

**SCRIPT.** 10/11 ὄν ἀπέστειλεν ... τοῦ θεοῦ: Ioh. 3, 34 (cf. 14, 10; 17, 8) 18  
υἱὸν Δαβὶδ: Mt. 1, 1

---

**PATR.** 12/13 τοῦ Ἰσραήλ ... ῥήματα: Ἰσραήλ "mens videns Deum" interpretantur multi veteres auctores: cf. Hieron. *Hebr. quaest. in Gen.* 32, 28-29 (de Lagarde p. 41); *Lib. interpr. hebr. nom.* 13, 21 (de Lagarde p. 75); Didym. *Comm. in Zach.* 2, 2 (Doutreleau I p. 238); 6, 12-15 (Doutreleau II p. 450); etc. 13/14 ἐν Ἱερουσαλήμ ... ὁράσει: Ἱερουσαλήμ "visio pacis" interpretantur plerique Patres: cf. Hieron. *Lib. interpr. hebr. nom.* 50, 9 (de Lagarde p. 121); 69, 16 (de Lagarde p. 146); 74, 17-18 (de Lagarde p. 152); 76, 18 (de Lagarde p. 155); Didym. *Comm. in Zach.* 1, 14-15 (Doutreleau I p. 224); 5, 1-3 (Doutreleau II p. 534); 8, 18-19 (Doutreleau II p. 630); Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 1, 1 (PG 98, 749); etc.

---

**CAT.** 12/13 τοῦ Ἰσραήλ ... ῥήματα: cf. Olymp. *Comm. in Eccle.* 1, 1 (PG 93, 481) «Ἰσραήλ δὲ ἐρμηνεύεται νοῦς ὁρῶν θεόν» 13/14 βασιλεύει ... ὁράσει: cf. Olymp. *loc. laud.* «ἐν τῇ ὁράσει τῆς εἰρήνης ἔχων τὸ βασίλειον. ... Ἱερουσαλήμ γὰρ ὁρασις εἰρηνικὴ μεταλαμβάνεται»; *Cat. Polychr. schol. adesp. sup. Eccle.* 1, 1 (A f. 69<sup>r</sup>) «καὶ ἐν τῇ τῆς εἰρήνης ὁράσει ἔχων τὸ βασίλειον» 15/17 Ἐκκλησιαστὴν ... θεωρίαν: cf. *Cat. Polychr. schol. adesp. sup. Eccle.* 1, 1 (A f. 69<sup>r</sup>) «... ἐκκλησιαστοῦ δὲ διὰ τὸ μὴ καθ' ἓνα ταῦτα παραδεδωκέναι, ἀλλ' εἰς ἐν ἄθροισμα πάντας ἐκκλησιάσαντα καὶ δεσμεύοντα πρὸς ὁμόνοιαν, τὴν φυσικὴν παραδοῦναι θεωρίαν»

---

**ED.** 18 Hoc scholium Dionysio falso adscr. M, Gall. (p. 110 = PG 10, 1577), De Mag. (p. 1), Felt. (p. 210): est enim interpretatio Gregorii Nyss. (*In Eccle. Hom. I*: Alex. p. 280, 21 - 281, 2)

---

**APP. CRIT.** 14 εἰρήνης *correxī*: εἰρημένης M

**Διδύμου.** Καλὰ λίαν· ὡς δὲ πρὸς τὸν θεὸν πάντα ματαιότης, τὰ δὲ ὀρώμενα ματαιότης ματαιότητων. Καὶ Δαβὶδ δέ· πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης, φησί, πᾶς ἄνθρωπος  
 25 ζῶν. Εἰ δὲ ὁ ζῶν ἄνθρωπος ματαιότης, ὁ μὴ ζῶν ματαιότης ματαιότητων. Ἄλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐλθόντας εἰς τὸ νοῆσαι τὴν ἐκκλησίαν καὶ θαυμάζοντας τὴν θεωρίαν τῶν γεγονότων ὁ λόγος φησί· μὴ νομίσητε τὸ ἔσχατον τέλος τοῦτο εἶναι, τὸ ἐν ἐπαγγελίᾳ ἡμῖν ἀποκείμενον. Ταῦτα γὰρ  
 30 πάντα μάταια ἐνώπιον τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ· μετὰ γὰρ τὴν γνῶσιν τῆς τριάδος μάταιοι τῷ αἰῶνι καὶ κόσμῳ οἱ λόγοι, ὥστε μάτην περὶ τὸν βίον τοῦτον πλανώμεθα, τὸν χρόνον περιπτῶς ἀναλίσκοντες. Ὅταν γὰρ φθάσῃ τὸ τέλος, οὐδὲν ἡμῖν τῶν ὀρωμένων παρίσταται, ἡμεῖς δὲ στενάζομεν  
 35 ὡς μάτην μοχθήσαντες. Ἀνοιγέτω τοίνυν τὸ οὖς ἡ ἐκκλησία· πρὸς αὐτὴν γὰρ τὰ ῥήματα ὁ Ἐκκλησιαστής λαλεῖ, ὅσα περὶ τὸν βίον πλανῶμεν καὶ πλανώμεθα, ἧτις ἐστὶ ματαιότης.

3. Τίς περισσεΐα τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ, ᾧ  
 40 μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον;

**Διονυσίου.** Τίς γάρ, ἐκ τῆς τῶν γηϊνῶν ἐργασίας f. 69<sup>r</sup>  
 πλουτήσας, δίπηχυς ὑπάρχων τρίπηχυς ἐγένετο; Ἡ τυφλὸς

**SCRIPT.** 22 Καλὰ λίαν: Gen. 1, 31 24/25 πλὴν τὰ σύμπαντα ... ἄνθρωπος ζῶν: Ps. 38, 6 41/42 Τίς γάρ ... ἐγένετο: cf. Mt. 6, 27; Luc. 12, 25

**PATR.** 22/23 Καλὰ ... ματαιότητων: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 1, 2 (Adriaen p. 252-253) "Possumus igitur et nos ... omnia ... bona quidem per se dicere, sed ad Deum comparata esse pro nihilo ... Aspiciens elementa ... compellor dicere non semel sed bis: *vanitas vanitatum*" 23/26 Καὶ Δαβὶδ ... ματαιότητων: cf. Hieron. *loc. laud.* (Adriaen p. 252) "Tale quid et in psalmo scriptum est: *verumtamen universa vanitas omnis homo vivens. Si vivens homo vanitas est, ergo mortuus vanitas vanitatum*"

**ED.** 22sq. Haec interpretatio non invenitur in Didymi e Tura-Papyris *Comm. in Eccle.*, ubi tantum legitur, huic Procopiana catena scholio (l. 29 sqq.) congruens, «πρὸς τὸ καθαρᾶ καρδίᾳ τὸν θεὸν ὄραν μάταιά εἰσιν» (Binder p. 66) 41sq. Edid. Gall. (p. 110 = PG 10, 1577), De Mag. (p. 1-2), Felt. (p. 210)

**APP. CRIT.** 27 θαυμάζοντας *correxi*: θαυμάζοντες M 42 δίπηχυς ... τρίπηχυς *corr. Gall.*: δίπηχυς ... τρίπηχυς M

ὧν ἀνέβλεψε; Οὐκοῦν ὑπὲρ τὸν ἥλιον τοὺς πόνους πεμπτέον· ἐκεῖ γὰρ οἱ μόχθοι τῶν ἀρετῶν διαβαίνουσιν.

45 4. Γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ ἔρχεται, ἡ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκεν.

~ Ἄλλ' οὐκ εἰς τοὺς αἰῶνας.

5. Ἀνατέλλει ὁ ἥλιος καὶ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ ἔλκει.

Τοῦ Νύσσης. Δείκνυσιν ὅτι τὸ μέγα τοῦτο στοιχεῖον  
50 πανταχοῦ διατρέχει καὶ κατὰ τὴν ἐξουσίαν τὴν ἑαυτοῦ  
πορεύεται. Εἰ γὰρ ἂν καὶ τὸν δρόμον ἐνήλλαττεν, ἀλλ' εἰς  
τὸν τόπον αὐτοῦ ἔλκει. Τοῦτο δὲ φησι ὀνειδίσαι βουλόμενος  
τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅπως παρέβη τὸν τοῦ θεοῦ νόμον, ὃν  
ἐξ ἀρχῆς ἐδέξατο. Διὸ καὶ γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ  
55 ἔρχεται, καὶ φύλλων δίκην τὸ μὲν φύει τὸ δὲ πίπτει καὶ  
μαραίνεται. Οὐκ ἂν δὲ τοῦτο πεπόνθαμεν, εἰ τὸν τοῦ θεοῦ  
νόμον ἐφυλάξαμεν.

**SCRIPT.** 54/55 γενεὰ ... ἔρχεται: Eccle. 1, 4

**PATR.** 43/44 Οὐκοῦν ... πεμπτέον: cf. Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 1, 3 (PG 98, 757) «καὶ μᾶλλον ἀνάνευσον πρὸς τὴν ζωὴν τὴν ὑπὲρ τοῦτον τὸν ἥλιον» 47 Ἄλλ' οὐκ ... αἰῶνας: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 1, 4 (Adriaen p. 253-254) "Imminente vero consummatione, caelum et terra pertransibunt. Et signanter non ait: *terra in saeculis stat, sed in saeculo*"

**CAT.** 43/44 Οὐκοῦν ... διαβαίνουσιν: cf. *Cat. Polychr. schol. adesp. sup. Eccle.* 1, 3 (A f. 69<sup>r</sup>) «εἰ ὁ ὑπὸ τὸν ἥλιον μόχθος ἀνόνητος, ὑπὲρ τὸν ἥλιον τοὺς πόνους πεμπτέον· ἐκεῖ γὰρ οἱ μόχθοι τῶν ἀρετῶν διαβαίνουσιν» 49 Δείκνυσιν ... στοιχεῖον: cf. *Cat. Polychr. schol. adesp. sup. Eccle.* 1, 5 (A f. 69<sup>r</sup>) «δείκνυσιν τὸ μέγα τοῦτο στοιχεῖον τῷ τοῦ ποιήσαντος νεύματι κτλ.» (quae sequuntur dissimilia ac in Procopii catena sunt)

**ED.** 47 Hoc scholium Dionysio adscr. Gall. (p. 110 = PG 10, 1577), De Mag. (p. 2), Felt. (p. 212): scholium sine auctoris nomine praebet M 49sq. Hanc interpretationem, quam Procopiana catena Gregorio Nyss. adscr., in Nysseni operibus nusquam inveni; immo vero Gregorii interpretatio sup. hunc locum (*In Eccle. Hom. I: Alex. p. 286-288*) Procopiana catena scholio parum congruens videtur

**APP. CRIT.** 49 τοῦ νύσσης: hoc modo, hic et semper infra, in M notantur Gregorii Nysseni scholia

4. Ἡ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκεν.

**Τοῦ Νύσσης.** Σὺ οὖν κρατῶν ἀρετῆς μιμοῦ τὴν γῆν f. 69<sup>v</sup>  
60 ἰσταμένην εἰς τὸν αἰῶνα, ὀλίγον αὐτὸς ἔχων τὸν τῆς  
ἀθλήσεως χρόνον.

8. Πάντες οἱ λόγοι ἔγκοποι· οὐ δυνήσεται ἀνὴρ τοῦ λαλεῖν. f. 70<sup>r</sup>

~ Πλήττει οὖν ὁ λόγος καὶ τοὺς ἡμελημένως ἀκρωμέ- f. 70<sup>v</sup>  
νους.

65 8. Καὶ οὐκ ἐμπλησθήσεται ὀφθαλμὸς τοῦ ὄραν, καὶ οὐ  
πληρωθήσεται οὖς ἀπὸ ἀκροάσεως.

**Νεῖλου.** Ὡς γὰρ χρωμάτων καὶ σχημάτων ἀντίληψις οὐ  
στενοχωρεῖ τῆς ὀράσεως τὴν δύναμιν, οὐδὲ ἀκοὴν φωνῶν  
καὶ λόγων θλίβουσιν ἤχοι — ἀμφοτέραις γὰρ ταῖς αἰσθήσε-  
70 σι φυσικῶς πάρεστι τὸ ἀπλήρωτον — οὕτως καὶ ἡ  
ματαιότης, ἀπαξ νικήσασα τῆς χρείας τὸ σύμμετρον ὡς  
ἀνέφικτον ὄρον κτίσεως, ἐξερρίπισε τῆς ἐπιθυμίας τὸ  
πρόθυμον.

9-11. Τί τὸ γεγονός; Αὐτὸ τὸ γενησόμενον· καὶ τί τὸ  
75 πεποιημένον; Αὐτὸ τὸ ποιηθησόμενον· καὶ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφα-  
τον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ὅς λαλήσει καὶ ἔρεῖ· καὶ ἴδε τοῦτο καινόν  
ἔστιν, ἥδη γέγονε τοῖς αἰῶσι τοῖς γενομένοις ἀπὸ ἔμπροσθεν  
ἡμῶν. Οὐκ ἔστι μνήμη τοῖς πρώτοις, καί γε τοῖς ἐσχάτοις  
γενησομένοις οὐκ ἔσται αὐτοῖς μνήμη μετὰ τῶν γενησομένων  
80 εἰς τὴν ἐσχάτην.

**Τοῦ Νύσσης.** Ὡς ἡμῶν ἐξ ὧν εἶπεν ἀντιτιθέντων ὅτι, εἰ  
πάντα ματαιότης, οὐδὲν γέγονε· τὸ γὰρ μάταιον πάντη  
ἀνύπαρκτον. Τί οὖν τὸ γενησόμενον, ὃ ἐν τῷ εἶναι μένει;  
Πρὸς ὃ ἀπαντῶν φησι· εἰ τὸ γενησόμενον νοήσεις, μανθά-

---

**CAT.** 81/94 εἰ πάντα ματαιότης ... καὶ τῷ ὄντι ὑφέστηκεν: eandem  
interpretationem Gregorio Nyss. adscrib. *Cat. Polychr.* (A f. 69<sup>v</sup>)

---

**ED.** 59sq. Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alex. p. 288, 18sq.)  
81sq. Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alex. p. 294, 22 - 297, 21)

---

**APP. CRIT.** 59 ἀρετῆς M: *lectionem* ἀρετὴν Procopio falso trib. Alex. p. 288

85 νεις ὡς γέγονεν ἤδη. Σκόπει γὰρ οἶος ἔση καθαρθεὶς καὶ  
 τοὺς θεῖους χαρακτῆρας ἀπολαβῶν, καὶ γνώση τὸ γενόμε-  
 νον κατ' εἰκόνα θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν. Διὸ τὰ παρόντα ματαιότης  
 ὠνόμασται, διότι ἐκεῖνο ἐν τοῖς παροῦσιν οὐκ ἔστιν. Εἶτα  
 περὶ ψυχῆς εἰπῶν καὶ σώματος ἐπενήνοχεν, ἐκεῖνο, λέγων,  
 90 ταῖς [δὲ] χερσὶ τοῦ θεοῦ τὸ σῶμα πεποιήται, ὃ δείξει τοῖς  
 καθήκουσι χρόνοις αὐτὸ ἢ ἀνάστασις. Ἀκολουθῶν οὖν  
 ἐπήγαγεν· ἢ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὥστε τοῦτο f. 71<sup>r</sup>  
 δεικνύντά τινα λέγειν· τοῦτο καινὸν ἔστι καὶ τῷ ὄντι  
 ὑφέστηκεν. Εἶτα ἐπαγωνίζεται λέγων· ἤδη γέγονεν ἐν τοῖς  
 95 αἰῶσι τοῖς ἔμπροσθεν ἡμῶν. Εἰ δὲ λήθη τῶν γεγενημένων  
 ἐκράτησεν, οὐ θαυμαστόν· καὶ τὰ νῦν γὰρ ὄντα λήθη  
 συλληφθήσεται. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ οὐκ ἔστιν τοῖς πρώτοις  
 μνήμη, καὶ τὰ ἐξῆς· τῶν γὰρ μετὰ τὴν πρώτην εὐκληρίαν  
 γεγονότων ἀνθρώποις κακῶν ἐξαλείψει τὴν μνήμην τὰ  
 100 πάλιν ἐν τοῖς ἐσχάτοις ἐπιγινόμενα.

12-13. Ἐγὼ Ἐκκλησιαστῆς βασιλεὺς ἐγενόμην, βασιλεὺς f. 71<sup>v</sup>  
 Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλήμ. Καὶ ἔδωκα τὴν καρδίαν μου τοῦ  
 ἐκζητῆσαι καὶ τοῦ κατασκέψασθαι ἐν τῇ σοφίᾳ περὶ πάντων  
 τῶν γενομένων ὑπὸ τὸν ἥλιον· ὅτι περισπασμὸν πονηρὸν  
 105 ἔδωκεν ὁ θεὸς τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων τοῦ περισπᾶσθαι ἐν  
 αὐτῷ.

**Διδύμου.** Οὐδὲ γὰρ ἠρκέσθην τοῖς ἀνθρωπίνοις ἀξιώμα-  
 σιν, οὐδὲ πρὸς ῥαθυμίαν ἀπέκλινα καὶ τρυφήν, ἀλλὰ  
 κατεσκοπούμην οὐκ ἐν σοφίᾳ οἷαν ἔχουσιν Ἕλληνες, ἀλλ' ἐν  
 110 τῇ θεῖᾳ σοφίᾳ. Τί δὲ κατεσκοπούμην; Περὶ πάντων τῶν

**SCRIPT.** 87 κατ' εἰκόνα ... ὁμοίωσιν: Gen. 1, 26

**CAT.** 95/97 Εἰ δὲ λήθη ... συλληφθήσεται: cf. *Cat. Polychr.* schol. adesp. sup. Eccle. 1, 9-11 (A f. 70<sup>r</sup>) «ὡσπερ λήθη τῶν προτέρων ἐκράτησε τῶν ὑπὸ τοῦ καθ' ἕκαστον γενομένων, οὕτως καὶ τὰ νῦν ὄντα λήθη συγκαλυφθήσεται εἰς τοὺς μετέπειτα» 107/110 Οὐδὲ γὰρ ... τῇ θεῖᾳ σοφίᾳ: cf. *Olym. Comm. in Eccle.* 1, 13 (PG 93, 489) «οὐκ ἀνθρωπίναις ... ἐννοίαις περιεσκεψάμην, ἀλλὰ τῇ δωρηθείσῃ μοι θεόθεν σοφίᾳ χρώμενος»

**ED.** 107sq. Hoc scholium cum Didymi e Tura-Papyris *Comm. in Eccle.* conferre non potui, cum sit papyrus hoc loco paene omnino corrupta nec legi possit

**APP. CRIT.** 88 ὀνόμασται M



γενομένων ὑπὸ τὸν οὐρανόν· καὶ τί κατασκεψάμενος εὖρον;  
 "Ὅτι περισπασμὸν πονηρόν, καὶ τὰ ἐξῆς.

**Τοῦ Νύσσης.** Περισπασμὸν ὄν μετὰ τὴν παρακοὴν τέθει-  
 κε λέγων· ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου.  
 115 Ἐπίπονον γὰρ τοῦτο. Ἐνθα δὲ περισπασμός, ἐκεῖ καὶ  
 πονηροῦ προαίρεσις πνεύματος, ἐπειδὴ περισπασμῶν εἰσιν  
 πονηρῶν ἄξιοι <οἱ> τῆς τοῦ θεοῦ γνώσεως ἑαυτοῦς;  
 ἀποστήσαντες.

14. Εἶδον σύμπαντα τὰ ποιήματα τὰ πεποιημένα ὑπὸ τὸν f. 72<sup>r</sup>  
 120 ἥλιον, καὶ ἰδοὺ τὰ πάντα ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος.

**Τοῦ Νύσσης.** Οὐκ ἦν γὰρ ὁ συνιῶν ἢ ὁ ἐκζητῶν τὸν θεόν,  
 ἐπειδὴ πάντες ἐξέκλιναν ἅμα ἠχρειώθησαν. Διό φησι· καὶ  
 πάντα ματαιότης. Ἄλλ' οὐκ αἴτιος τούτου θεός, ἀλλ' ἢ  
 ἀνθρωπίνη προαίρεσις, ἣν ὠνόμασε πνεῦμα, οὐκ ἐξ ἀρχῆς  
 125 ὄν τοιοῦτον, ἀλλ' ἐκ διαστροφῆς ἐξαρμοσθὲν τοῦ κοσμοῦ.

16-18. Ἐλάλησα ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου τοῦ λέγειν· ἰδοὺ ἐγὼ f. 72<sup>v</sup>  
 ἐμεγαλύνθην καὶ προσέθηκα σοφίαν ἐπὶ πᾶσιν οἷ ἐγένοντο  
 ἔμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἡ καρδία μου εἶδε πολλὴν  
 σοφίαν καὶ γνῶσιν. Παραβολὰς καὶ ἐπιστήμην ἔγνω, ὅτι καὶ γε

**SCRIPT.** 113 παρακοὴν: cf. Rom. 5, 19 114 ἐν ἰδρωτί ... σου<sup>2</sup>: Gen. 3, 19  
 121/122 ὁ συνιῶν ... ἠχρειώθησαν: Ps. 13, 2-3

**PATR.** 123/125 Ἄλλ' οὐκ αἴτιος τούτου θεός κτλ.: similia quaedam et Gregorii  
 Nyss. interpretationi congruentia legimus apud Greg. Agr. *Explan. sup.*  
*Eccle.* 1, 14 (PG 98, 792; cf. etiam 1, 13: PG 98, 788-792), qui  
 quaestionem de libero hominis arbitrio (de qua cf. G. Mannelli *Il*  
*problema del lib. arb. nel Comm. all' Eccle. di S. Greg. d' Agr. in Miscell. di*  
*studi di lett. crist. ant.* III, Cataniae 1951, p. 185-194) fuse agit. Eadem  
 fere sententia occurrit etiam apud Hieron. *Comm. in Eccle.* 1, 14  
 (Adriaen p. 260). De Greg. Nyss. integra sup. *Eccle.* 1, 13-14 interpre-  
 tatione cf. Alex. p. 301-303

**ED.** 113sq. Scholium Gregorio Nyss. adscrib. M; in Gregorii autem  
 operibus haec verba non inveniuntur: immo Gregorii sup. *Eccle.* 1, 13  
 (ὅτι περισπασμὸν πονηρόν κτλ.) interpretatio (Alex. p. 301-303) huic  
 scholio parum congruit 121sq. Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. II* (Alex.  
 p. 303, 4-11)

**APP. CRIT.** 125 κοσμοῦ M: κόσμου Greg. Nyss. *codd.* (Alex. p. 303)

130 τοῦτο προαίρεσις πνεύματος· ὅτι ἐν πλήθει σοφίας πλήθος γνώσεως, καὶ ὁ προστιθεὶς γινῶσιν προστίθῃσιν ἄλγημα.

**Διονυσίου.** Ἐφουσιώθην μάτην καὶ προσέθηκα σοφίαν, οὐχ ἦν ἔδωκεν ὁ θεός, ἀλλὰ περὶ ἧς φησιν ὁ Παῦλος· ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστίν. Σολομῶν γὰρ  
135 καὶ ταύτην ἐπεπαίδευτο ὑπὲρ τὴν φρόνησιν [ὑπὲρ] πάντων τῶν ἀρχαίων. Δείκνυσιν οὖν ταύτης τὸ μάταιον, ὡς δηλοῖ καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ ἡ καρδία μου εἶδε πολλά, σοφίαν καὶ γινῶσιν, παραβολὰς καὶ ἐπιστήμην ἔγνω· σοφίαν δὲ καὶ γινῶσιν οὐ τὴν ἀληθῆ, ἀλλ' ἥτις κατὰ Παῦλον φυσιοῖ. Εἶπε δέ, καθά  
140 γέγραπται, καὶ τρισχιλίας παραβολὰς, ἀλλ' οὐ τὰς ἐν πνεύματι, ἀλλ' οἷαι τῇ κοινῇ πολιτείᾳ τῶν ἀνθρώπων ἀρμόττουσιν, οἷον περὶ ζώων ἢ φαρμάκων. Διὸ καὶ ἀποσκώπτων ἐπήγαγεν· ἔγνω ὅτι καί γε τοῦτο ἐστὶ προαίρεσις πνεύματος. Πλήθος δὲ γνώσεως, οὐ τοῦ ἀγίου πνεύματος, ἀλλ' ὅπερ ὁ  
145 ἀρχων ἐνεργεῖ τούτου τοῦ κόσμου, καὶ ἐπιπέμπει σκελίσαι τὰς ψυχάς, πολυπραγμονεῖν οὐρανοῦ μέτρα, γῆς θέσιν, θαλάσσης πέρατα. Ἄλλ' ὁ προστιθεὶς τούτων γινῶσιν προστίθῃσιν ἄλγημα. Ἐρευνῶσι γὰρ τὰ τούτων βαθύτερα· τίς ἡ χρεία τοῦ τὸ πῦρ ἄνω χωρεῖν, τὸ δὲ ὕδωρ κάτω; Καὶ  
150 μαθόντες ὅτι τὸ μὲν ὡς κοῦφον, τὸ δὲ ὡς βαρὺ, προστιθέασιν ἄλγημα· καὶ διὰ τί μὴ ἀνάπαλιν;

**SCRIPT.** 132 Ἐφουσιώθην: *cf.* I Cor. 8, 1 (ἡ γινῶσις φυσιοῖ) et *infra* l. 138-139 (γινῶσιν ... ἥτις κατὰ Παῦλον φυσιοῖ) 133/134 ἡ σοφία ... ἐστίν: I Cor. 3, 19 134/136 Σολομῶν ... τῶν ἀρχαίων: III Reg. 5, 10-11 139 φυσιοῖ: I Cor. 8, 1 (ἡ γινῶσις φυσιοῖ) 139/140 Εἶπε ... παραβολὰς: III Reg. 5, 12 142 οἷον ... φαρμάκων: *cf.* III Reg. 5, 13; Sap. 7, 20 144/145 ὁ ἀρχων ... τοῦ κόσμου: Ioh. 14, 30; 16, 11

**ED.** 132sq. Edid. Gall. (p. 110-111 = PG 10, 1577-1580), De Mag. (p. 2-3), Felt. (p. 212-213)

**APP. CRIT.** 134 ἐστίν *om.* Felt. 135 ἐπεπαίδευτο *M*: ἐπεπαιδεύετο *Gall. De Mag.*: ἐπεπαίδευτο *sine causa corr. Migne et Felt., qui lectionem ἐπεπαιδεύετο cod. Marc. falso trib.* ὑπὲρ *del. Felt., cui assentior coll. III Reg. 5, 10 (ἐπληθύνθη Σαλωμῶν σφόδρα ὑπὲρ τὴν φρόνησιν πάντων ἀρχαίων ἀνθρώπων)* 137 εἶδε *dubitanter corr. Felt.* ("I have corrected εἶδε, though what follows makes it just possible that εἶπε is what Dionysius wrote"): εἶπε *M*: "vel legendum εἶδε vel εἶπεν, εἶδε" *Gall.* πολλά *M*: τὰ πολλά *Gall. De Mag. Felt.* 138 ἐπιστήμην *M*: ἐπιστήμας *Gall. De Mag. Felt.* 142 ἀποσκώπτων *M* 145 σκελίσαι *M*: σκελίζεσθαι *Gall. De Mag. Felt.* 146 πολυπραγμονεῖν *M*: πολυπραγμονῶν *Gall. De Mag. Felt.*

**II, 1.** Εἶπον ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου· δεῦρο πείρασαι ὡς ἐν εὐφροσύνῃ, καὶ ἴδε ἐν ἀγαθῷ. Καί γε τοῦτο ματαιότης.

**Διονυσίου.** Πείρας γὰρ ἕνεκα καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἀπὸ τοῦ σεμνοτέρου καὶ κατεσκευασμένου βίου ἦλθεν εἰς τὴν ἡδονήν. Εὐφροσύνην δὲ φησιν ἣν ὀνομάζουσιν ἄνθρωποι, ἐν ἀγαθῷ δὲ ἃ καλοῦσιν ἀγαθά, ἅπερ οὐχ ἱκανὰ ζωοποιῆσαι τὸν κτησάμενον, ἃ ματαιοῖ τὸν πράττοντα.

**2.** Τῷ γέλῳτι εἶπον περιφορὰν καὶ τῇ εὐφροσύνῃ· τί τοῦτο ποιεῖς;

**10 Διονυσίου.** Διπλὴν ὁ γέλῳς ἔχει περιφορὰν· ὅτι τε περιφορὰ γεννᾷ γέλῳτας καὶ πενθεῖν οὐ συγχωρεῖ τὰς ἀμαρτίας, καὶ ὅτι οὗτος περιφέρεται, καιροῦς καὶ | τόπους f. 73<sup>r</sup> ἐναλλάττων καὶ πρόσωπα· φεύγει γὰρ τοὺς πενθοῦντας. Καὶ τῇ εὐφροσύνῃ· τί τοῦτο ποιεῖς; Τί πορεύῃ πρὸς οὓς οὐ θέμις εὐφραίνεσθαι, πρὸς τοὺς μεθύσους καὶ πλεονέκτας καὶ ἄρπαγας; Διὰ τί δὲ ὡς οἶνον; Ἐπειδὴ τὴν καρδίαν οἶνος εὐφραίνει· πρᾶυθύμους γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐργάζεται. Εὐφραίνει δὲ αὐτὴν καὶ ἡ σὰρξ εὐτακτα κινουμένη καὶ μέτρια.

**20 3.** Καὶ ἡ καρδία μου ὠδήγησεν ἐν σοφίᾳ καὶ τοῦ κρατῆσαι ἐπὶ εὐφροσύνῃ, ἕως οὗ εἰδῶ ποῖον τὸ ἀγαθὸν τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὃ ποιήσουσιν ὑπὸ τὸν ἥλιον ἀριθμὸν ἡμερῶν ζωῆς αὐτῶν.

**SCRIPT.** II, 16 ὡς οἶνον: Eccle. 2, 3 16/17 τὴν καρδίαν ... εὐφραίνει: Ps. 103, 15; Eccl. 40, 20

**PATR.** II, 16/17 Διὰ τί ... ἐργάζεται: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 2, 3 (Adriaen p. 263) "elegantem autem voluptatem ebrietati comparavit. Siquidem inebriat et evertit animae vigorem"

**ED.** II, 3sq. Edid. Gall. (p. 111 = PG 10, 1580), De Mag. (p. 4), Felt. (p. 214) 10sq. Edid. Gall. (p. 111 = PG 10, 1580), De Mag. (p. 4-5), Felt. (p. 214-215)

**APP. CRIT.** II, 6 ζωοποιῆσαι *correxi*: ζωοποιῆ M: ζωοποιεῖν Gall. De Mag. Felt. 7 κτησάμενον *corr.* Gall.: κτισάμενον M 10 τε M: δὴ Felt., qui *lectionem* δὲ *cod. Marc. falso trib.* 17 πρᾶυθύμους M: «ῥαθύμους?» Felt.

**Διονυσίου.** Ὁδηγηθεῖς, φησίν, διὰ σοφίας κατεκράτησα  
25 τῶν ἡδονῶν ἐπὶ εὐφροσύνη· σκοπὸς δέ μοι τῆς γνώσεως  
τὸ ἐπὶ μηδενὶ ματαίω τὴν ζωὴν ἀσχολῆσαι, εὐρεῖν δὲ τὸ  
ἀγαθόν, οὐ τις τυχῶν οὐχ ἁμαρτάνει τῆς τοῦ συμφέροντος  
κρίσεως, ὃ διαρκές ἐστι καὶ «οὐ» πρόσκαιρον, τῇ δὲ ἀπάσῃ  
ζωῇ παρατείνεται.

30 **4-8.** Ἐμεγάλυνα ποιήμα μου, ὠκοδόμησά μοι οἴκους, ἐφύτευσά f. 73<sup>v</sup>  
μοι ἀμπελῶνας, ἐποίησά μοι κήπους καὶ παραδείσους, καὶ  
ἐφύτευσα ἐν αὐτοῖς πᾶν ξύλον πάγκαρπον· ἐποίησά μοι κο-  
λυμβήθρας ὑδάτων τοῦ ποιῆσαι ἀπ' αὐτῶν δρυμὸν βλαστῶντα  
ξύλα· ἐκτησάμην δούλους καὶ παιδίσκας, καὶ οἰκογενεῖς ἐγένον-  
35 τό μοι, καί γε κτῆσις βουκολίου καὶ ποιμνίου ἐγένετό μοι πολλή  
ὑπὲρ πάντας τοὺς γενομένους ἔμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ·  
συνήγαγόν μοι καί γε ἀργύριον καί γε χρυσίον, καὶ περιου-  
σιασμοὺς τῶν βασιλέων καὶ τῶν χωρῶν· ἐποίησά μοι  
ἄδοντας καὶ ἄδούσας, καὶ τρυφήματα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου,  
40 οἰνοχόας καὶ οἰνοχόον.

**CAT.** II, 24/25 Ὁδηγηθεῖς ... ἐπὶ εὐφροσύνη: cf. *Cat. Polychr.* schol. adesp. sup. Eccle. 2, 3 (A f. 71<sup>v</sup>) «... καὶ ὀδηγηθεῖς ὑπὸ σοφίας κρατῆσαι τῶν ἡδονῶν ἐπ' εὐφροσύνη κτλ.» (quae sequuntur dissimilia ac in Procopii catena sunt) 25/29 σκοπὸς ... παρατείνεται: cf. *Cat. Polychr.* schol. alterum adesp. sup. Eccle. 2, 3 (A f. 71<sup>v</sup>) «τὸ ἐμοὶ κατὰ τὴν γνώσιν σπουδαζόμενον ἦν τὸ ἐπὶ μηδενὶ ματαίων τὴν ζωὴν ἀσχολῆσαι, ἀλλ'εὐρεῖν ἐκεῖνο τὸ ἀγαθόν, οὐ τις ἐπιτυχῶν οὐχ ἁμαρτάνει τῆς τοῦ συμφέροντος κρίσεως, ὃ διαρκές ἐστι καὶ οὐ πρόσκαιρον καὶ πάσῃ τῇ ζωῇ παρατείνεται, ἐλπὶς ἀγαθῶν κτλ.» (quae in Polychronii catena sequitur Gregorii Nyss. interpretatio, deest in cat. Proc.). Verba ab ἐκεῖνο τὸ ἀγαθόν usque ad finem scholii nulla varia lectione ad f. 72<sup>v</sup> iterantur, ut Gregorii Nyss. interpret. sup. Eccle. 2, 10 (οὐκ ἀπεκώλυσα τὴν καρδίαν κτλ.)

**ED.** 24sq. Hoc scholium Dionysio falso adscr. M, Gall. (p. 111 = PG 10, 1580), De Mag. (p. 5), Felt. (p. 215): est enim interpretatio Gregorii Nyss. (*In Eccle. Hom. II*: Alex. p. 312, 7-15)

**APP. CRIT.** 28 οὐ addidi ex Greg. Nyss. loc. laud. (Alex. p. 312, 14) et ex *Cat. Polychr.* (A ff. 71<sup>v</sup> et 72<sup>v</sup>) 31/32 verba καὶ ἐφύτευσα ... πάγκαρπον om. Gall. De Mag. Felt. 40 post οἰνοχόον Gall. De Mag. et Felt. ponunt Eccle. 2, 9-10 Καὶ ἐμεγαλύνθη ... πάσης εὐφροσύνης, quae verba vero ad sequens scholium pertinent

**Διονυσίου.** Θεωρεῖς ὅπως πλήθος οἴκων καὶ ἀγρῶν καὶ τῶν λοιπῶν ὧν φησιν ἀριθμήσας, εἶτα μηδὲν ἐν τούτοις ἐπικερδὲς εὐρῶν — οὐδὲ γὰρ τὴν ψυχὴν ἐξ αὐτῶν βελτίων ἐγένετο, οὐδὲ διὰ τοῦτο τὴν πρὸς θεὸν οἰκείωσιν ἐκτήσατο  
45 — ἀναγκαίως ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πλουῦτον καὶ τὴν βεβαίαν ὑπαρξιν τὸν λόγον μετατίθησιν. Δεῖξαι τοίνυν βουλευθεὶς ποῖα τῶν κτημάτων ἴσταται τῷ κτησαμένῳ, μένει τε αὐτῷ διηνεκῶς καὶ σώζεται, ἐπήγαγε· καί γε σοφία ἐστάθη μοι.

**9-11.** Καὶ ἐμεγαλύνθην καὶ προσέθηκα παρὰ πάντας οἱ f. 74<sup>r</sup>  
50 ἐγένοντο ἔμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ· καί γε σοφία ἐστάθη μοι. Καὶ πᾶν ὃ ἤτησαν οἱ ὀφθαλμοί μου οὐκ ἀφεῖλον ἀπ' αὐτῶν, οὐκ ἀπεκώλυσα τὴν καρδίαν μου ἀπὸ πάσης εὐφροσύνης, ὅτι ἡ καρδία μου εὐφράνθη ἐν παντὶ μόχθῳ μου, καὶ τοῦτο ἐγένετο μερίς μου ἀπὸ παντὸς μόχθου μου. Καὶ ἐπέβλεψα ἐγὼ ἐν πᾶσι  
55 τοῖς ποιήμασί μου οἷς ἐποίησαν αἱ χεῖρές μου, καὶ ἐν μόχθῳ ᾧ ἐμόχθησα τοῦ ποιεῖν, καὶ ἰδοὺ τὰ πάντα ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος, καὶ οὐκ ἔστι περισσεία ὑπὸ τὸν ἥλιον.

~ Καί γε σοφία ἐστάθη μοι. Μόνη γὰρ αὕτη μένει, τὰ δ' ἄλλα φεύγει καὶ ἀφίσταται, ὅσα φθάσας ἠρίθμησε. Σοφία

**SCRIPT.** 48 καί γε ... μοι: Eccle. 2, 9

**PATR.** 46/48 (Δεῖξαι τοίνυν κτλ.) et 58sq. (Καί γε σοφία κτλ.) : simili modo hunc locum interpretatur Greg. Agr. (*Explan. sup. Eccle. 2, 4-9*: PG 98, 804-809): Salomonem scilicet voluisse posteris persuadere, cum alia omnia quae bona putant homines labantur et evanescant, unam superesse et manere sapientiam

**ED.** 41sq. Hoc Dionysii scholium et quod in cod. sine auctoris nomine sequitur (καί γε σοφία κτλ.), ut unum et continuum Dionysii scholium edid. Gall. (p. 112 = PG 10, 1581), De Mag. (p. 6-7), Felt. (p. 216-217) 58sq. Scholium sine auctoris nomine praebet M: una cum scholio superiore Dionysio adscr. Gall. (p. 112 = PG 10, 1581), De Mag. (p. 7-8), Felt. (p. 217)

**APP. CRIT.** 48 post καί γε σοφία ἐστάθη μοι Gall. De Mag. et Felt. ut eiusdem Dionysii interpretationem ponunt quod in cod. Marc. sequitur schol. adesp. sup. Eccle. 2, 9-11 (Καί γε σοφία ... περισπωμένου πνεύματος) 49/52 verba Καὶ ἐμεγαλύνθην ... πάσης εὐφροσύνης post extrema verba textus biblici scholii superioris (οἰνοχόας καὶ οἰνοχόον) ponunt Gall. De Mag. Felt. 52/57 verba ὅτι ἡ καρδία ... ὑπὸ τὸν ἥλιον om. Gall. De Mag. Felt. 58sq. totum scholium post extrema verba scholii superioris continenter ponunt Gall. De Mag. Felt., qui ex duobus unum (Dionysii) scholium faciunt.

60 τοίνυν ἐστάθη μοι, καὶ γὰρ δι' αὐτὴν ἐστάθην· ἐκεῖνά τε γὰρ  
 πίπτει καὶ πεσεῖν ποιεῖ τοὺς αὐτοῖς ἐπιτρέχοντας. Ἄλλὰ  
 γὰρ σύγκρισιν θεῖναι τῆς σοφίας καὶ τῶν «ὑπ'» ἀνθρώπων  
 ἀγαθῶν νομιζομένων βουλόμενος, ταῦτα ἐπήγαγε· καὶ πᾶν ὃ  
 ᾗτησαν οἱ ὀφθαλμοί μου οὐκ ἀφεῖλον ἀπ' αὐτῶν, καὶ τὰ ἐξῆς,  
 65 οὐ μόνον τούτους κακίζων τοὺς μόχθους οὓς οἱ ἐν  
 εὐφροσύνῃ τρυφῶντες πάσχουσι μοχθοῦντες, ἀλλὰ καὶ οὓς  
 πρὸς ἀνάγκην καὶ βίαν οἱ ἄνθρωποι μοχθοῦντες ὑπομένου-  
 σι, τροφῆς ἕνεκα τῆς ἐφημέρου, ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου τὰς  
 τέχνας ἐργαζόμενοι. Ὁ μὲν γὰρ μόχθος πολὺς, φησὶν, ἢ δὲ  
 70 τέρψις ἢ ἐκ τοῦ μόχθου πρόσκαιρος, οὐδὲν προστιθεῖσα τῷ  
 τερπομένῳ χρήσιμον. Διόπερ τὸ κέρδος οὐδὲν· ἔνθα γὰρ  
 οὐκ ἔστι περισσεΐα, οὐδὲ κέρδος «ἐνι». Εἰκότως τοίνυν  
 ματαιότης τὰ σπουδασθέντα καὶ προαίρεσις πνεύματος. Πνεῦ-  
 μα δὲ τὴν ψυχὴν ὀνομάζει· ἢ γὰρ προαίρεσις ἐστὶ ποιὰ νοῦ

---

**SCRIPT.** 68 ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου: Gen. 3, 19

---

**PATR.** 73/75 Πνεῦμα ... κίνησις: cf. Didym. *Comm. in Eccle.* 2, 11d (Tura-  
 Pap. 45, 19-24) «ἢ τὴν γνώμην σημαίνει τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ψυχὴν. ...  
 λέγεται δὲ καὶ ἡ ψυχὴ πνεῦμα κτλ.»

---

**CAT.** 65/72 οὐ μόνον ... οὐδὲ κέρδος «ἐνι»: cf. *Cat. Barb. schol. adesp. sup.*  
*Eccle.* 2, 10 (B f. 8<sup>r-v</sup>) «οὐ μόνον τούτους κακίζει τοὺς μόχθους οὓς οἱ  
 ἐν εὐφροσύνῃ τυχόντες πάσχουσι μοχθοῦντες, ἀλλὰ καὶ οὓς πρὸς ἀνάγκην  
 καὶ βίαν οἱ ἄνθρωποι μοχθοῦντες ὑπομένουσι, τροφῆς ἕνεκα τῆς ἐφημέ-  
 ρου, ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου τὰς τέχνας ἐργαζόμενοι. ὁ μὲν γὰρ μόχθος,  
 φησί, πολλὺς (sic), ἢ δὲ τέρψις ἐκ τοῦ μόχθου πρόσκαιρος, οὐδὲν προστι-  
 θεῖσα τῷ τερπομένῳ χρήσιμον. διότι τὸ κέρδος οὐδὲν. ἔνθα γὰρ οὐκ ἔστι  
 περισσεΐα, οὐδὲ κέρδος ἐνι» 73/76 Πνεῦμα ... τὸ πνεῦμά μου: haec  
 verba Eustath. *Antioch. adscr. Cat. Polychr.* (schol. sup. *Eccle.* 2, 11:  
*A f. 72<sup>v</sup>*) «πνεῦμα τὴν ψυχὴν ὀνομάζει· προαίρεσις γὰρ ἐστὶ ποιὰ νοῦ  
 κίνησις. καὶ ὁ Δαβίδ· εἰς χεῖράς σου παρατίθηναι (sic) τὸ πνεῦμά μου. καὶ ὁ  
 Στέφανος κτλ.» (quae sequuntur dissimilia ac in Procopii catena sunt).  
 Totum scholium edid. M. Spanneut, *Recherches sur les écrits d'Eustathe  
 d'Antioche*, Irlae 1948, p. 124

---

**APP. CRIT.** 62 καὶ τῶν ὑπ' ἀνθρώπων *coni. Felt.*: καὶ ἐρ' τὴν ἀνθρώπων *M*: καὶ  
 τῶν ἀνθρώπων *Gall. De Mag.* 68 ἕνεκα *MB*: ἕνεκεν *Gall. De Mag.*  
*Felt.* 70 τέρψις *B* (cf. *infra 90 sq.* τοὺς ἀνθρωπίνους μόχθους καὶ τὴν  
 ἐπ' αὐτῶν τέρψιν εἰκαίαν καὶ ἀνόητον): τέχνη *M Gall. De Mag. Felt.*  
 προστιθεῖσα *B*: προτιθεῖσα *MGall.* ("forte προστιθεῖσα") *De Mag.*  
*Felt.* 70/71 τῷ τερπομένῳ *B*: τῶν τερπομένων *M Gall. De Mag. Felt.*  
 72 ἐνι *addidi ex B* 74 ποιὰ νοῦ *A*: ποιόν οὐ *M*: ποιόν, οὐ *Gall.*  
*Felt.*: ποῖον, οὐ *De Mag.*

75 κινήσεις. Καὶ ὁ Δαβίδ· εἰς χειρὰς σου παρατίθημι τὸ πνεῦμά μου. Καί γε ἀληθῶς σοφία ἐστάθη μοι, ὅτι με γνῶναι καὶ συνιέναι πεποιήκε τοῦ λέγειν πᾶν ὅτι οὐκ ἔστι περισσεΐα ὑπὸ τὸν ἥλιον. Εἰ τοίνυν ἀγαθοῦ κέρδους ἐπιθυμοῦμεν, εἰ περισσεΐαν θέλομεν, εἰ ἄφθαρτοι ζητοῦμεν εἶναι, μοχθήσω-  
80 μεν μόχθους τοὺς ὑπὲρ τὸν ἥλιον τρέχοντας. Ἐν τούτοις γὰρ οὐκ ἔστι ματαιότης οὐδὲ προαίρεσις τοῦ εἰκαίου καὶ μάτην ὧδε κάκεῖ περισπωμένου πνεύματος.

12. Καὶ ἐπέβλεψα ἐγὼ τοῦ ἰδεῖν σοφίαν καὶ περιφορὰν καὶ f. 74<sup>v</sup>  
ἀφροσύνην· ὅτι τίς ἄνθρωπος ὃς ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλής  
85 σύμπαντα ὅσα ἐποίησεν αὕτη;

**Γρηγορίου.** Θαυμάζω τὸν ὅστις ἀλόγως φερόμενος, εἶτα λαβόμενος ἑαυτοῦ, ἐπὶ τὸ δέον ἐπέστρεψεν ὀπίσω τῆς βουλής.

**Ἄλλο Διονυσίου.** Σοφίαν φησὶ τὴν παρὰ θεοῦ, ἣ καὶ  
90 αὐτῷ ἐστάθη, περιφορὰν δὲ καὶ ἀφροσύνην τοὺς ἀνθρωπίνους μόχθους καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν τέρψιν εἰκαίαν καὶ ἀνόητον. Ταῦτα διαγνοὺς καὶ τί τὸ μέσον αὐτῶν καὶ τῆς ἀληθοῦς σοφίας, μακαρίζων ἐπήγαγεν· ὅτι τίς ἄνθρωπος ὃς ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλής; Αὕτη γὰρ ἡ βουλή ἡμᾶς σοφίαν τὴν

**SCRIPT.** 75/76 εἰς χειρὰς σου ... μου: Ps. 30, 6

**CAT.** 86/88 Θαυμάζω ... τῆς βουλής: idem scholium «Γρηγορίω» adscr. cod. Vat. Gr. 1694 (Olymp. *Comm. in Eccle.*), f. 18<sup>v</sup>, qui autem ampliorem textum et Patrologiae Graecae textui (PG 10, 993 = Greg. *Thaum. Metaphr. in Eccle.* 2, 12-13) paene similem praeb.; *Cat. Polychr.* (A f. 72<sup>v</sup>), contra, hanc Gregorii Thaum. interpretationem Didymo falso adscr., «συλλογισάμενος οὖν τά τε τῆς σοφίας ἀγαθὰ καὶ τὰ τῆς ἀφροσύνης κακά, θαυμάζω ἄνδρα τοῦτον ὅστις φερομένου (sic) ἀλόγως ἔπειτα ἑαυτοῦ λαβόμενος εἰς τὸ δέον ἐπιστρέψει. φρονήσεως δὲ κτλ.» (quae sequitur Gregorii Thaum. interpret. deest in cat. Proc.)

**ED.** 86sq. Greg. *Thaum. Metaphr. in Eccle.* 2, 12 (PG 10, 993): hoc scholium Gregorio Nyss. falso adscr. Faulh. p. 146 89sq. Edid. Gall. (p. 112 = PG 10, 1584), De Mag. (p. 8), Felt. (p. 218-219)

**APP. CRIT.** 75 παρατίθημι *Gall. De Mag. Felt.* (παρατίθη<sup>v</sup> M): παρατίθημαι (sic) A (cf. *Luc.* 23, 46 παρατίθεμαι et *Ps.* 30, 6 παραθήσομαι) 91 αὐτῶν: αὐ M: αὐτοῖς *Gall. De Mag. Felt.*

95 ὄντως διδάσκει, περιφορᾶς τε καὶ ἀφροσύνης ἀπαλλαγὴν  
χαρίζεται.

13. Καὶ εἶδον ἐγὼ ὅτι περισσεΐα ἐστὶ τῆ σοφία ὑπὲρ τὴν  
ἀφροσύνην, ὡς περισσεΐα τοῦ φωτὸς ὑπὲρ τὸ σκότος.

~ Οὐ κατὰ σύγκρισιν τοῦτό φησιν — ἀσύγκριτα γὰρ τὰ  
100 ἐναντία καὶ ἄλληλα φθείρονται — ἀλλ' ὅτι τὸ μὲν αἰρετὸν  
ἔγνω, τὸ δὲ φευκτόν. Τοιοῦτον καὶ τὸ ἠγάπησαν οἱ  
ἄνθρωποι τὸ σκότος μᾶλλον ἢ τὸ φῶς. Τὸ γὰρ μᾶλλον τῆς  
αἰρέσεως τοῦ ἀγαπήσαντος, οὐ τῆς τῶν πραγμάτων συγ-  
κρίσεως.

105 "Ἄλλο Νείλου. Πολλὰ ψηλαφήσας, μόλις εὐρεῖν δεδύνη-  
μαι, ἄρας ἑμαυτοῦ τὸν τῆς διανοίας ὀφθαλμὸν πρὸς τὴν  
βουλήν, ἦνπερ ἡμῖν ὁ Χριστὸς ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐπήγαγεν.  
"Ὡσπερ ἐστὶ φωτὸς καὶ σκότου μέσον, τοῦτο σοφίας, τῆς  
παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ περὶ θεοῦ τῆς ἀγνῆς καὶ τῆς εἰρηνικῆς.

**SCRIPT.** 101/102 ἠγάπησαν ... τὸ φῶς: Ioh. 3, 19

**PATR.** 99sqg. Οὐ κατὰ σύγκρισιν κτλ.: cf. Didym. *Comm. in Eccle.* 2, 12d-13a  
(Tura-Pap. 47, 27) «ὡδε μὴ συγκριτικῶς λάβης κτλ.» et 2, 13b (Tura-  
Pap. 48, 11) «μὴ γὰρ ὅλως συγκρίνεται τὸ σκότος τῷ φωτί κτλ.» (Ioh.  
3, 19 adfert item Didym., Tura-Pap. 47, 29); Greg. Agr. *Explan. sup.*  
*Eccle.* 2, 12 (PG 98, 812) «ταῦτα τοίνυν ἀλλήλοις παραθεῖς καὶ συγκρί-  
νας, καίτοι γε συγκρίνεσθαι μὴ πεφυκότα διὰ τὸ σφῶν ἑτερογενές»

**CAT.** 99sqg. Οὐ κατὰ σύγκρισιν κτλ.: cf. Olymp. *Comm. in Eccle.* 2, 13 (PG  
93, 500) «τὸ δὲ περισσεΐα ἐστὶ τῆ σοφία ὑπὲρ τὴν ἀφροσύνην οὐ συγκρι-  
τικῶς κεῖται: τὰ γὰρ ἀλλήλων ἀναιρετικά, ὡς τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, καὶ  
ἡ σοφία καὶ ἡ ἀφροσύνη, οὐ συγκρίνονται»

**ED.** 99sqg. Scholium sine auctoris nomine praebet M: Dionysio adscr.  
Gall. (p. 112 = PG 10, 1584), De Mag. (p. 9), Felt. (p. 219)

**APP. CRIT.** 95/96 *verba* περιφορᾶς ... χαρίζεται *aliud esse scholium, non Dionysii sed  
incerti auctoris, non recte putat Faulh. p. 145: nam inscriptio ἄλλως, quae  
supra περιφορᾶς legitur, ad Olympiodori textum pertinet (cf. f. 81<sup>v</sup>, ubi eadem  
inscriptio ἄλλως, quae prope extrema verba Didymi scholii legitur, item ad  
Olympiodori textum manifesto pertinet)* 100 φθείρονται: *fortasse legen-  
dum* φθείροντα αἰρετὸν M: αἰρετικὸν Gall. De Mag.: αἰρετέον *vel*  
αἰρετὸν *corrigen-d. censet Felt., qui cod. Marc. lectionem αἰρετικὸν perpe-  
ram trib.* ("αἰρετικὸν is probably a copyist's error for αἰρετέον or αἰρετὸν")



110 μεταξὺ καὶ τῆς ἀφροσύνης, τῆς περὶ τὰ πράγματα στρεφομένης  
 τοῦ βίου, καθέστηκε. Ἐν μὲν γὰρ τῷ φωτὶ πάντα τηλαυγῶς  
 βλέπομεν· τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον, οἱ περὶ τὴν ἀφροσύνην  
 τοῦ βίου ἑαυτοὺς ἀσχολήσαντες οὐδὲν μὲν ἰδεῖν τῶν θείων  
 οὐδὲ διαβλέψαι πρὸς τὰ νοητὰ δύνανται, ἃ δὲ βλέπουσιν  
 115 οὐκ ὀρθῶς ἀλλὰ καὶ λίαν ἥττημένοι βλέπουσιν· καλὰ γὰρ  
 νομίζουσι τὰ μὴ καλά, καὶ πλουσίους νομίζουσι τοὺς κατ' ἀ-  
 ρετὴν | πένητας, εὐπρεπεῖς ἡγοῦνται τοὺς πάσης ἀπρεπείας f. 75r  
 ἐκ τῶν πράξεων γέμοντας. Οἱ δὲ τῆ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ  
 πειθόμενοι τί καλὸν ἀληθῶς καὶ τί πονηρὸν ἴσασι, ποῖά τε  
 120 τῶν ὄντων ἀγαθὰ· διὸ καὶ πρὸς ταῦτα τὸν ἑαυτῶν βίον  
 ῥυθμίζουσιν.

14. Τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ αὐτοῦ, καὶ ὁ ἄφρων ἐν  
 σκότει πορεύεται [κάτω νεύων ἀεὶ καὶ ἐσκοτισμένον ἔχων τὸ  
 ἡγεμονικόν].

125 **Διονυσίου.** Καὶ μὴν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ κεφαλῇ  
 τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκτῆμεθα, κατὰ τὴν τοῦ σώματος θέσιν·  
 ἀλλὰ περὶ τῶν τῆς διανοίας ὀφθαλμῶν λέγει. Ὡσπερ γὰρ  
 οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ χοίρου εἰς οὐρανὸν οὐκ ἀνανεύουσιν, διὰ  
 τὸ φυσικῶς πεπλάσθαι ἐπὶ γαστέρα νεύειν, οὕτως ὁ νοῦς

**SCRIPT.** 111/112 πάντα ... βλέπομεν: *cf.* Marc. 8, 25 (ἐνέβλεπεν τηλαυγῶς  
 ἅπαντα)

**PATR.** 111sq. Ἐν μὲν γὰρ τῷ φωτὶ κτλ.: *cf.* Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.*  
 2, 13 (PG 98, 813) «ὡς γὰρ ἐν τῷ φωτὶ τὴν κρίσιν τῶν πραγμάτων  
 ἀκριβῶς διακρίνουσιν ἄνθρωποι πάντες κτλ.» 125sq. Καὶ μὴν πάντες  
 κτλ.: *Sequitur hoc loco Dionysius Origenis de Eccle. 2, 14 interpreta-*  
*tionem* (Διάλεκτ. πρὸς Ἡρακλ. 20: Scherer p. 96), *quam plerique Patres*  
*secuti sunt* (Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. V: Alex.* p. 356-357; Didym.  
*Comm. in Eccle. 2, 14a: Tura-Pap.* 48, 23 sqq.; Greg. Agr. *Explan. sup.*  
*Eccle. 2, 14: PG 98, 816-817; etc.): cf.* Leanza p. 35-37 (Origen.), 51  
 (Dionys.) et passim (alii Patres)

**ED.** 125sq. Edid. Gall. (p. 113 = PG 10, 1584), De Mag. (p. 9-10),  
 Felt. (p. 219-220)

**APP. CRIT.** 123/124 *verba* κάτω νεύων ... τὸ ἡγεμονικόν *desunt in* LXX:  
*Olympiodoro adscr. edit. Migniana (PG 93, 500), Dionysio Gall. De Mag.*  
*Felt.* 125 Καὶ μὴν πάντες: κάτω νεύων ... τὸ ἡγεμονικόν *praem. Gall.*  
*De Mag. Felt.*

130 τοῦ ἅπαξ ἐγγλυκανθέντος ταῖς ἡδοναῖς δυσαιποσπάστως  
 ἐκεῖθεν ἔχει διὰ τὸ μὴ ἐπιβλέπειν ἐπὶ πᾶσιν τὰς ἐντολάς τοῦ  
 κυρίου. Καὶ πάλιν ἡ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας ὁ Χριστός ἐστιν.  
 Σοφοὶ δὲ οἱ τῇ ὁδῷ αὐτοῦ πορευόμενοι, διὰ τὸ εἰπεῖν αὐτόν·  
 ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδός. Δεῖ οὖν πάντοτε τοὺς τῆς διανοίας  
 135 ὀφθαλμοὺς τὸν σοφὸν εἰς αὐτὸν τείνειν τὸν Χριστόν, ἵνα  
 ἐπὶ μηδενί, μήτε ἐπὶ εὐημερίᾳ πράγματος ἐπαίρηται, μήτε  
 ἐπὶ κακοπραγίᾳ ὀλιγωρῇ, τῷ τὰ κρίματα αὐτοῦ ἀβύσσους  
 εἶναι, ὅπερ ἀκριβέστερον γνῶση ἐκ τῶν ἐπομένων.

14-16. Καὶ ἔγνων καί γε ἐγὼ ὅτι συνάντημα ἐν συναντήσεται  
 140 τοῖς πᾶσιν αὐτοῖς. Καὶ εἶπα ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου· ὡς συνάντημα  
 τοῦ ἄφρονος συναντήσεται μοι, καὶ ἵνα τί ἐσοφισάμην ἐγὼ; Καὶ  
 ἐγὼ περισσὸν ἐλάλησα ἐν καρδίᾳ μου, διότι ἄφρων ἐκ  
 περισσεύματος λαλεῖ, καί γε τοῦτο ματαιότης. Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ  
 μνήμη τοῦ σοφοῦ μετὰ τοῦ ἄφρονος εἰς τὸν αἰῶνα, καθότι ἤδη  
 145 αἱ ἡμέραι ἐπερχόμεναι τὰ πάντα ἐπελήσθησαν· καὶ πῶς  
 ἀποθανεῖται ὁ σοφὸς μετὰ τοῦ ἄφρονος;

**Διονυσίου καὶ Νείλου.** Ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου διὰ τῶν  
 ἐπομένων θεραπεύει τοὺς μικροψύχως διακειμένους περὶ

**SCRIPT.** 131 ἐπιβλέπειν ... ἐντολάς: Ps. 118, 6 132 ἡ κεφαλὴ ... ἐστιν: Eph.  
 5, 23 134 ἐγὼ ... ὁδός: Ioh. 14, 6 137 τὰ κρίματα ... ἀβύσσους: Ps. 35, 7

**ED.** 147sq. Edid. Gall. (p. 113 = PG 10, 1584-1585), De Mag. (p. 10-  
 12), Felt. (p. 220-223), qui tamen scholium bifariam dividunt (cf. infra)  
 147/151 Verba ἡ ἀκολουθία ... βίου sunt Gregorii Nysseni (*In Eccle.  
 Hom. V: Alex. p. 360, 22 - 361, 3*), reliqua usque ad finem scholii  
 Gregoriana non sunt: verisimile est Dionysii et Nili interpretationi  
 aliqua Gregoriana Procopium praemisisse

**APP. CRIT.** 131 πᾶσιν M: πάσας Gall. De Mag. Felt. 133 διὰ τὸ *correxi*: διὰ  
 τοῦ M Gall. De Mag. Felt. (*qui tamen in notis διὰ τὸ dnbitanter prop.*)  
 136 εὐημερία *corr. Felt.*: εὐημερίας M Gall. De Mag. 137 ὀλιγορῇ  
*correxi*: ὀλιγορεῖν M Gall. De Mag. Felt. 138 ἐπομένων M: ἐσομένων  
 Gall. De Mag. ("*fortasse ἐπομένων hic et inferius*"), *cod. Marc. lectionem*  
*ἐσομένων falso trib. Felt. qui ἐπομένων corrigend. exinde prop.* 147/178  
*scholium, Dionysio et Nilo in M adscriptum, bifariam dividunt Gall. De Mag.*  
*Felt.: verba Ἡ ἀκολουθία ... καὶ ἄφρονος (l. 165) Dionysio et Nilo, reliqua*  
*uni Dionysio trib. Gall. et De Mag.; eandem divisionem sequitur Felt., qui*  
*tamen utramque partem scholii (et etiam quod sequitur sup. Eccle. 2, 22-23*  
*scholium) Dionysio et Nilo trib.* 148 ἐπομένων M: ἐσομένων Gall. De  
 Mag., *denuo cod. Marc. lectionem ἐσομένων falso trib. Felt. qui ἐπομένων*  
*rursus corrigend. prop. (cf. supra, l. 138) μικροψύχως corr. Felt.:*  
 μικροψύχους M Gall. De Mag. (μικροψύχως Gregorii Nyss. *codd. omnes,*  
*praeter Vat. Gr. 1907: cf. Alex. p. 361*)

ταύτην τὴν ζωὴν, οἷς χαλεπὸν τι τὸ τοῦ θανάτου νομίζεται  
 150 καὶ αἱ σωματικαὶ ἀνωμαλῖαι, καὶ διὰ τοῦτο κέρδος οὐδὲν  
 τίθενται τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου, διὰ τὸ μηδὲν διαφέρειν ἐν  
 τοῖς συμπτώμασι τούτοις ἐπὶ σοφοῦ τε καὶ ἄφρονος. Τῆς  
 περιφορᾶς οὖν ῥήματα λέγει ῥεψάσης ἐπὶ τὴν ἀφροσύνην,  
 ὅθεν καὶ ἐπιφέρει· ὅτι ἄφρων ἐκ περισσεύματος λαλεῖ, ἄφρονα  
 155 ἑαυτὸν ἢ καὶ πάντα τὸν οὕτω λογιζόμενον εἰπών. Κατα-  
 γινώσκων οὖν τῆς ἀτόπου ἐννοίας ταύτης — διὸ καὶ ἐν  
 καρδίᾳ ὑποστελλόμενος εἶπεν αὐτὴν, δεδοικῶς πάντως τὴν  
 ἐκ τῶν ἀκούσεσθαι μελλόντων δικαίαν κατάγνωσιν — ἐπὶ  
 λογισμῶ λυεῖ τῆς ἀπορίας τὴν ἔνστασιν. Τὸ γὰρ «ἵνα τί  
 160 ἔσοφισάμην;» ἐνδυάζοντος ἦν καὶ ἀμφιβάλλοντος, ἢ καλῶς  
 τῇ σοφίᾳ ἢ μάτην προσανάλωμα, εἶ γε τοῦ ἄφρονος οὐδὲν  
 διαφέρει πλεονεκτήματα, τοῖς αὐτοῖς ἐν τῷ νῦν αἰῶνι  
 ὁμοίως αὐτῷ πάθεσιν ὑποκείμενος. Διὰ δὲ τοῦτο περισσόν,  
 φησίν, ἐλάλησα ἐν καρδίᾳ μου, μηδὲν νομίσας εἶναι μέσον  
 165 σοφοῦ καὶ ἄφρονος, ἐπειδὴ οὐκ ἔστι μνεῖα τοῦ σοφοῦ μετὰ

---

**PATR.** 161/163 εἶ γε τοῦ ἄφρονος ... πάθεσιν ὑποκείμενος: cf. Origenis interpretationem sup. Eccle. 2, 14-15 (schol. e cod. Vat. Gr. 1694 f. 20<sup>r-v</sup>: Leanza p. 11-12; cf. Olympiod. Comm. in Eccle. 2, 14-15: PG 93, 500-501): nihil in hac vita interesse inter sapientem et stultum, cum uterque iisdem malis ac miseriis obnoxius sit. De eadem interpret. item cf. Greg. Agr. Explan. sup. Eccle. 2, 15 (PG 98, 820-821), et praesertim Hieron. Comm. in Eccle. 2, 15-16 (Adriaen p. 269), qui ad Procopianae catenae verba propius accedit: "sapiens et stultus ... omnia in hoc saeculo mala eventu simili sustinebunt"

---

**CAT.** 161/163 εἶ γε τοῦ ἄφρονος ... πάθεσιν ὑποκείμενος: cf. cod. Vat. Gr. 1694 (Olymp. Comm. in Eccle.) f. 20<sup>r-v</sup> (schol. Origeni adscriptum: cf. supra)

---

**APP. CRIT.** 150 ἀνωμαλῖαι M 150/151 ἀνωμαλῖαι ... τίθενται *fortuito om. De Mag.* τοῦτο ... διὰ *per errorem, homoeoteleuti causa* (διὰ), *om. Felt.*, *qui exinde textum em.*, διὰ *ante* τὸ μηδὲν διαφέρειν *delens* 158 ἀκούσεσθαι M: ἀκούεσθαι *Gall. De Mag. Felt.* 160 ἢ M *Gall. De Mag.*: εἰ *Felt.* 161 εἶ γε M *Felt.* (*qui tamen cod. lectionem ἢ γε perperam trib.*): ἢ γε *Gall. De Mag.* 165 καὶ ἄφρονος: *his verbis finem scholii faciunt Gall. De Mag. et Felt.*; *reliqua verba uni Dionysio adscr. Gall. et De Mag., Dionysio et Nilo Felt.* (cf. supra, ll. 147/178) 165/166 *verba* ἐπειδὴ ... αἰῶνα, *quae in cod. sunt Dionysii et Nili, ut lemma biblicum alterius scholii (unius Dionysii vel Dionysii et Nili: cf. supra) ponunt Gall. De Mag. et Felt.*

τοῦ ἄφρονος εἰς τὸν αἰῶνα. Παροδικὰ μὲν γὰρ τὰ τοῦ βίου συμπτώματα, εἴτε καθέστηκε λυπηρὰ «εἴτε μὴ», περὶ ὧν φησιν· καθότι ἤδη τὰ πάντα ἐπελήσθη, ἐπειδὴ χρόνου μικροῦ παραδραμόντος λήθη τὰ συμβαίνοντα βιωτικὰ τοῖς ἀνθρώ- f. 7  
 170 ποῖς σβέννυται. Καὶ αὐτοὶ δέ, οἷς ταῦτα συμβέβηκεν, οὐχ ὁμοίως μνημονεύονται, εἰ καὶ συμπτώμασι βιωτικοῖς πα-  
 ραπλησίως ὑπήντησαν. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τούτων μνημονεύον-  
 ται, ἀλλ' ὡσπερ ἂν σοφίας ἔσχον ἢ ἀφροσύνης, ἀρετῆς ἢ  
 κακίας. Τούτων γὰρ αἱ μνήμαι τοῖς ἀνθρώποις, διὰ τὰς  
 175 ἐπ' αὐτοῖς ἀμοιβάς, οὐ σβέννυνται. Διὰ τοῦτο ἀκολούθως  
 ἐπήγαγε· καὶ πῶς ἀποθανεῖται ὁ σοφὸς μετὰ τοῦ ἄφρονος;  
 Θάνατος μὲν γὰρ ἁμαρτωλῶν πονηρός, μνήμη δὲ δικαίου  
 μετ' ἐγκωμίων γίνεται, ὄνομα δὲ ἀσεβοῦς σβέννυται.

22-23. Ὅτι γίνεται τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ καὶ f. 7d  
 180 προαιρέσει καρδίας αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον· ὅτι

**SCRIPT.** 177 θάνατος ... πονηρός: Ps. 33, 22 177/178 μνήμη ... σβέννυται:  
 Prov. 10, 7

**PATR.** 166/178 Παροδικὰ μὲν γὰρ ... ὄνομα δὲ ἀσεβοῦς σβέννυται: eadem inter-  
 pretatio (scil. sapientes tantum et iustos apud posteros in aeternum  
 vivere) occurrit apud Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. V* (Alex. p. 365-366)  
 et Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle. 2, 16* (PG 98, 824-825); Origenes  
 contra (schol. in Eccle. 2, 14-15: Leanza p. 12), Hieronymus (*Comm. in  
 Eccle. 2, 15-16*: Adriaen p. 269) et Olympiodorus (*Comm. in Eccle. 2,  
 14-15*: PG 93, 501) hoc putant interesse inter sapientes et stultos, inter  
 iustos et impios, quod sapientes et iusti in futuro saeculo pergent ad  
 vitam aeternam, stulti autem et impii ad supplicium aeternum  
 177/178 μνήμη δὲ δικαίου μετ' ἐγκωμίων: eundem locum adfert Greg.  
 Agr. (PG 98, 824)

**CAT.** 166/178 Παροδικὰ μὲν γὰρ ... ἀσεβοῦς σβέννυται: eandem fere interpretatio-  
 nem, dissimili tamen elocutione, praebet *Cat. Trium Patr.* (schol. sup. Eccle. 2,  
 15-16: P f. 214<sup>r-v</sup>) 170/174 Καὶ αὐτοὶ δέ ... ἀρετῆς ἢ κακίας: cf. *Cat.  
 Trium Patr., loc. laud.* «αὐτοὶ δ' οἷς ταῦτα συμβέβηκεν οὐκ ἀπὸ τούτων  
 μνημονεύονται, ἀλλ' ἕκαστος ἀπὸ τῶν οἰκείων ἔργων, εἴτ' ἀγαθῶν εἴτε μὴν  
 ἐναντίων» 176/178 καὶ πῶς ἀποθανεῖται ... σβέννυται: cf. *Cat. Trium  
 Patr., loc. laud.* «πῶς τὸ αὐτὸ τέλος δέξεται τὸν σοφὸν καὶ τὸν ἄφρονα;  
 θάνατος γὰρ ἁμαρτωλῶν πονηρός, μνήμη δὲ δικαίων μετ' ἐγκωμίων»

**APP. CRIT.** 167 εἴτε μὴ *suppl. Felt.* 175 σβέννυται *M* 179/183 *verba* αὐτοῦ  
 ... ματαιότης ἐστὶ *om. Gall. De Mag. Felt.*

πᾶσαι αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ἀλγημάτων καὶ θυμοῦ περισπασμός ἐστι, καί γε ἐν νυκτὶ οὐ κοιμᾶται ἢ καρδία αὐτοῦ. Καί γε τοῦτο ματαιότης ἐστί.

~ Τῶ ὄντι γὰρ τοῖς εἰς τὸν περισπασμὸν τοῦ βίου τὴν  
185 ψυχὴν ἀσχολοῦσιν ἐπαλλαγῆς μὲν ἢ ζωῆς, οἷόν τισι κέντροις  
ταῖς τῶν πλειόνων ἐπιθυμίαις τὴν καρδίαν μαστίζουσα,  
ἐπώδυνος δὲ ἢ περὶ τὴν πλεονεξίαν σπουδῆ, οὐ τοσοῦτον  
οἷς ἔχει εὐφραϊνομένη ὅσον ἀλγυνομένη τοῖς λείπουσιν, καὶ  
τῆς μὲν ἡμέρας δαπανωμένης ἐν μόχθοις, τῆς δὲ νυκτὸς  
190 ἀποπεμπούσης τῶν ὀμμάτων τὸν ὕπνον ταῖς τοῦ κέρδους  
φροντίσι. Ματαία οὖν ἢ σπουδῆ τοῦ πρὸς ταῦτα βλέποντος.

24-25. Καὶ οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν ἀνθρώπου, εἰ μὴ ὁ φάγεται καὶ f. 76<sup>v</sup>  
πίεται καὶ δείξει τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἐν μόχθῳ αὐτοῦ. Καί  
γε τοῦτο εἶδον ἐγώ, ὅτι ἀπὸ χειρὸς θεοῦ ἐστίν· ὅτι τίς  
195 φάγεται καὶ πίεται πάρεξ αὐτοῦ;

**Διονυσίου.** Ὅτι μὴ περὶ αἰσθητῶν βρωμάτων ὁ λόγος  
νῦν, αὐτὸς ἐποίσει· ἀγαθὸν πορευθῆναι εἰς οἶκον πένθους ἢ  
εἰς οἶκον πότου, καὶ ἃ τοῖσδε νῦν ἐπήγαγε· καὶ δείξει τῇ  
ψυχῇ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἐν μόχθῳ αὐτοῦ. Καίτοι οὐκ ἀγαθὸν τῇ  
200 ψυχῇ αἰσθητὸν βρῶμα ἢ πόμα· ἢ γὰρ σὰρξ προστρεφο-  
μένη πολεμεῖ τῇ ψυχῇ καὶ στασιάζει κατὰ τοῦ πνεύματος.

**SCRIPT.** 197/198 ἀγαθὸν ... πότου: Eccle. 7, 2 200/201 ἢ γὰρ σὰρξ ... τοῦ  
πνεύματος: cf. Gal. 5, 17

**CAT.** 196sq. Ὅτι μὴ περὶ αἰσθητῶν βρωμάτων κτλ.: ad spiritale nutrimentum haec Ecclesiastae verba refert etiam *Cat. Barb.* (B f. 15<sup>r</sup>: Nili schol. sup. Eccle. 2, 24)

**ED.** 184sq. Scholium sine auctoris nomine praebet M; Dionysio falso adscr. Gall. (p. 114 = PG 10, 1585) et De Mag. (p. 12), Dionysio et Nilo Felt. (p. 223): est vero interpretatio Gregorii Nyss. (*In Eccle. Hom. V*: Alex. p. 369, 24 sqq.) 196sq. Edid. Gall. (p. 114 = PG 10, 1585), De Mag. (p. 13), Felt. (p. 223-224)

**APP. CRIT.** 195 πάρεξ αὐτοῦ M: παρ' αὐτοῦ Gall. De Mag. (πάρεξ αὐτοῦ *in not.*)  
Felt. 196/197 ὁ λόγος νῦν. M Gall. De Mag.: ὁ λόγος. νῦν Felt.  
198 ἃ corr. Felt.: τὰ M Gall. De Mag. 199 ἀγαθὸν<sup>1</sup> om. Felt.  
αὐτοῦ<sup>2</sup> M: αὐτῆς Gall. De Mag. Felt. 201 στασιάζει *correxi*:  
στασιάζειν M: ουστασιάζει Gall. De Mag. Felt.

Πῶς δὲ καὶ οὐ παρέξ θεοῦ ἄσωτία βρωμάτων καὶ μέθη;  
 Οὐκοῦν περὶ μυστικῶν φησι· πνευματικῆς γὰρ τραπέζης  
 οὐδεὶς μεταλήψεται, μὴ παρ' αὐτοῦ κεκλημένος καὶ τῆς  
 205 σοφίας ἀκούσας· ἔλθε καὶ φάγε.

26. Τί τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἀγαθῷ; Ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἔδωκε  
 γνῶσιν καὶ σοφίαν καὶ ἐπιστήμην καὶ εὐφροσύνην, καὶ τῷ  
 ἁμαρτάνοντι ἔδωκε περισπασμὸν τοῦ προσθεῖναι καὶ τοῦ συνα-  
 γαγεῖν, τοῦ δοῦναι τῷ ἀγαθῷ πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ. Ὅτι  
 210 τοῦτο καὶ γε ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος.

**Εὐαγρίου.** Σημείωσαι ὅτι ὁ φαῦλος σοφίαν οὐ λαμβάνει·  
 ὧ συνάψεις τὰ ἐν Ἑσαῖα πρὸς τοὺς οἰήσει σοφούς· μὴ  
 εἴπης· ναί, γινώσκω αὐτά. Διαφορὰ δὲ σοφίας καὶ γνώσεως  
 αὕτη· ὅτι τὸ μὲν καταλειφθῆναι τὰ ἀληθῆ γνώσεως ἴδιον,  
 215 τὸ δὲ καὶ κατασκευασθῆναι σοφίας. Ἔτι δὲ διδασκόμεθα ὅτι  
 πρῶτον δεῖ τὰ ἦθη κατορθῶσαι.

**III, 2.** Καιρὸς τοῦ τεκεῖν καὶ καιρὸς τοῦ ἀποθανεῖν. f. 1

**Τοῦ Νύσσης.** Καλῶς ἐν πρώτοις τὴν ἀναγκαίαν ταύτην  
 συζυγίαν τῷ λόγῳ συνέταξε, συνάπτων τῇ γεννήσει τὸν

**SCRIPT.** 202 ἄσωτία ... καὶ μέθη: cf. Eph. 5, 18 205 ἔλθε καὶ φάγε: Prov. 9, 5 212/213 μὴ εἴπης ... αὐτά: Is. 48, 7

**CAT.** 211/216 ὅτι ὁ φαῦλος ... κατορθῶσαι: cf. Cat. Barb. schol. adesp. sup. Eccle. 2, 26 (B ff. 16<sup>v</sup>-17<sup>r</sup>) «ὅτι ὁ φαῦλος σοφίαν οὐ λαμβάνει, ὡς συνάψει τὰ ἐν Ἑσαῖα πρὸς τοὺς οἰήσει σοφούς· μὴ εἴπης· ναί, γινώσκω αὐτά. διαφορὰ δὲ σοφίας καὶ γνώσεως αὕτη· ὅτι τὸ μὲν καταληθῆ (sic) γνώσεως ἴδιον, τὸ δὲ κατασκευασθῆναι σοφίας. ἔτι διδασκόμεθα ὅτι πρῶτον (sic) δεῖ ἦθη κατορθῶσαι»

**III, 2/8** Καλῶς ἐν πρώτοις ... διαναστήσει: cf. Olymp. Comm. in Eccle. 3, 2 (PG 93, 508) «θαυμαστῶς δὲ ὁ Ἐκκλησιαστής ἀπὸ τόκου ἤρξατο καὶ θανάτου, τῆς προσκαίρου ταύτης ἡμῶν ζωῆς ἐπαναμνηστικῶν»

**ED.** III, 2sq. Greg. Nyss. In Eccle. Hom. VI (Alex. p. 378, 8 - 379, 1)

**APP. CRIT.** 202 παρέξ M Gall. De Mag.: παρὲκ Migne Felt. ἄσωτία Felt.:  
 ἄσώτων Gall. De Mag. (ἄσώ M) 204 τῆς om. Felt. 209 τῷ ἀγαθῷ  
 correxi: τὸ ἀγαθὸν M

θάνατον· ἔπεται γὰρ κατ' ἀνάγκην τῷ τόκῳ ὁ θάνατος, ἵνα,  
 5 διὰ τοῦ συνημμένως δειχθῆναι οἴονεϊ κέντρῳ τινί, τῇ τοῦ  
 θανάτου μνήμῃ τοὺς ἐμβαθύνοντας τῇ κατὰ σάρκα ζωῇ καὶ  
 τὴν παροῦσαν ἀγαπῶντας διαγωγὴν διυπνίσει, καὶ πρὸς τὴν  
 φροντίδα τῶν μελλόντων διαναστήσει. Ἦλθε γὰρ ὁ καιρὸς  
 καὶ ἐτέχθη, ἥξει ὁ καιρὸς, ἐν ᾗ ὥρα οὐ γινώσκει, καὶ  
 10 τεθνήξεται. Καὶ Μωσῆς ὁ μέγας τῷ τῆς Γενέσεως βιβλίῳ  
 τὸ τῆς Ἐξόδου συνέζευξεν.

2. Καιρὸς τοῦ φυτεῦσαι καὶ καιρὸς τοῦ ἐκτίλλαι τὸ πεφυτευ-  
 μένον.

Τοῦ αὐτοῦ. Δεῖ γὰρ ἐκτίλλειν τὰ τοῦ ἐπισπορέως ζιζάνια

---

**SCRIPT.** 9 ἐν ᾗ ... γινώσκει: Mt. 24, 50

---

**PATR.** 4/8 ἵνα, διὰ τοῦ συνημμένως ... διαναστήσει: cf. Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 3, 2 (PG 98, 845) «ἵνα κἀντεῦθεν ἐξελέγξῃ τοὺς ἀεὶ τὸν φιλήδονον βίον προελομένους, καὶ τὰ φαῦλα καὶ μοχθηρὰ ζῆν ἐπιτηδεύοντας καὶ σπουδάζοντας» 14/16 Δεῖ γὰρ ... τὴν ἀρετὴν: cf. Orig. *In Exech. Hom.* I, 12 (Baehrens p. 336), *In Ierem. Hom.* I, 14-16 (Klostermann p. 11-16), etc.; Didym. *Comm. in Eccle.* 3, 2 (Tura-Pap. 68, 7-24): vide A. Leanza, *Ancora sull' esegesi origeniana dell' Ecclesiaste* (sub prelo in *Studi in onore di A. Ardiccioni*)

---

**CAT.** 10/11 Καὶ Μωσῆς ... συνέζευξεν: cf. Olymp. *loc. laud.* «διὰ τοῦτο ... καὶ Μωσῆς, Γένεσιν ἐπιγράψας τὸ πρῶτον βιβλίον, τὸ δεύτερον εὐθὺς Ἐξοδον προσηγόρευσε»; *Cat. sinaitica in Genesim et in Exodum*, E 1 (PETIT, CC Ser. Gr. 2, p. 259) 14/16 Δεῖ γὰρ ... τὴν ἀρετὴν: cf. Olymp. *Comm. in Eccle.* 3, 2 (PG 93, 509) «ἐκτίλλει μὲν τὰ τοῦ ἐπισπορέως ζιζάνια, καταφυτεύει δὲ τὰ γνήσια τοῦ λόγου σπέρματα· ἐκκόπτων μὲν τὴν κακίαν, ἐμφυτεύων δὲ τὴν ἀρετὴν»; *Cat. Barb. schol. adesp. sup. Eccle.* 3, 2 (B f. 18<sup>r-v</sup>) «δεῖ γὰρ ἐκτίλλειν τὰ τοῦ ἐπισπορέως ζιζάνια καὶ καταφυτεύειν τὰ τοῦ λόγου γνήσια σπέρματα, ἐκκόπτειν τὴν κακίαν καὶ φυτεύειν τὴν ἀρετὴν»

---

**ED.** 14sq. Haec ipsa verba apud Gregorium Nyss. non occurrunt, eius tamen interpretationi congruunt. Verisimile est Procopium Gregorii interpretationem (*In Eccle. Hom. VI*: Alex. p. 381, 19 - 383, 12) suis verbis breviter exposuisse, vel etiam alterius auctoris (fortasse etiam Origenis: cf. locos supra laudd. et Leanza *art. laud.*) sententiam paucis attulisse. Ceterum Gregorii Nyss. interpretatio sup. hunc locum pendet ex Orig. *loc. laudd.*

---

**APP. CRIT.** 5 συνειμένως M 12 ἐκτεῖλλαι M 14 ἐκτεῖλλειν M

15 καὶ καταφυτεῦσαι τὰ τοῦ λόγου σπέρματα τὰ γνησιώτατα,  
ἐκκόπτειν τὴν κακίαν καὶ καταφυτεύειν τὴν ἀρετὴν.

3. Καιρὸς τοῦ ἀποκτεῖναι καὶ καιρὸς τοῦ ἰάσασθαι.

**Διονυσίου.** Ἀποκτεῖναι τὸν ἀσύγγνωστα ππαίοντα, ἰάσασθαι τὸν ἔχοντα πληγὴν ἀνεξομένην φάρμακον ἐπιδέξασθαι.

20 3. Καιρὸς τοῦ καθελεῖν καὶ καιρὸς τοῦ οἰκοδομεῖν.

**Ὠριγένους.** Τὴν μοχθηρὰν οἰκοδομὴν καθελεῖν, ἀνοικοδομησαὶ καὶ τὴν βελτίονα.

4. Καιρὸς τοῦ κλαῦσαι καὶ καιρὸς τοῦ γελάσαι.

f. 1

**Διονυσίου.** Καιρὸς τοῦ κλαῦσαι, ὅτε ὁ καιρὸς τοῦ  
25 πάθους, λέγοντος τοῦ κυρίου· ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι κλαύσετε

---

**SCRIPT.** 25/26 ἀμὴν ... θρηνηήσετε: Ioh. 16, 20

---

**PATR.** 18sq. Ἀποκτεῖναι κτλ.: De animae morbo, qui est peccatum, et de Ecclesiae disciplina loquitur. Eadem interpret. occurrit apud Didym. *Comm. in Eccle.* 3, 3 (Tura-Pap. 69, 24 sqq.) «ὅταν τις ἐν ἀμαρτίᾳ γενόμενος νοσῇ τὴν ψυχὴν ..., ὅταν οὖν ἔχη ἰάσιμον τὸ πάθος, τὸ ἀμάρτημα δυνάμενον μετανοεῖσθαι, οὐκ ἀποκτένομεν τοῦτον, ἀλλ' ἰώμεθα προτρέποντες αὐτὸν ἐλθεῖν εἰς μετάνοιαν. ὅταν δὲ ἐπιμένῃ τῷ κακῷ, καιρὸς ἐστὶν τοῦ ἀποκτανθῆναι αὐτόν, τουτέστιν τοῦ ἀποβληθῆναι τῆς ἐκκλησίας» 21/22 Τὴν μοχθηρὰν ... τὴν βελτίονα: cf. Orig. *In Exech. Hom.* I, 12 (Baehrens p. 336), *In Ierem. Hom.* I, 14-16 (Klostermann p. 11-16), etc.: vide A. Leanza *art. laud.* Hanc Origenis interpretationem plerique Patres secuti sunt: cf. Greg. Nyss. *In Eccle. Hom.* VI (Alex. p. 384-385); Didym. *Comm. in Eccle.* 3, 3 (Tura-Pap. 70, 12 sqq.); Hieron. *Comm. in Eccle.* 3, 3 (Adriaen p. 274); Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 3, 3 (PG 98, 849)

---

**CAT.** 21/22 Τὴν μοχθηρὰν ... τὴν βελτίονα: cf. *Cat. Barb. schol. adesp. sup. Eccle.* 3, 3 (B f. 18<sup>v</sup>) «τὴν μοχθηρὰν οἰκοδομὴν καθελεῖν, ἀνοικοδομησαὶ δὲ τὴν βελτίονα κτλ. (sequitur Gregorii Nyss. interpretatio sup. Eccle. 3, 3 = Alex. p. 384, 16, quae ex Orig. pendet)

---

**ED.** 18sq. Edid. Gall. (p. 114 = PG 10, 1588), De Mag. (p. 14), Felt. (p. 224) 21sq. Edid. Gall. (p. 30), Leanza (p. 10) 24sq. Edid. Gall. (p. 114 = PG 10, 1588), De Mag. (p. 14), Felt. (p. 225)

---

**APP. CRIT.** 21/22 ἀνοικοδομησαὶ M: ἀνοικοδομεῖσθαι δὲ Gall.



καὶ θρηνήσετε. Γελάσαι δὲ περὶ τῆς ἀναστάσεως· ἢ γὰρ λύπη ὑμῶν, φησὶν, εἰς χαρὰν γενήσεται.

4. Καιρὸς τοῦ κόψασθαι καὶ καιρὸς τοῦ ὀρχήσασθαι.

**Διονυσίου.** Ὅταν λογίσηταί τις τὸν θάνατον ὄνπερ ἢ τοῦ 30 Ἀδὰμ παράβασις ἐπήνεγκε, κόψασθαι· πανηγυρίσαι δέ, ὅταν εἰς νοῦν λάβωμεν ἦν προσδοκῶμεν διὰ τὸν νέον Ἀδὰμ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν.

5. Καιρὸς τοῦ βαλεῖν λίθους καὶ καιρὸς τοῦ συναγαγεῖν λίθους.

35 **Τοῦ Νείλου.** Τάχα δι' αἰνίγματος τοὺς ἀκαίρως βληθέντας λόγους, εἴτε δογματικούς εἰς ἀναξίους ἀκοάς, εἴτε καὶ διαφόρους λυπηροὺς ἐσομένους τοῖς ἀκούουσι, λίθους ὀνομάζει. Εἰ καὶ ποτε οὖν τοὺς τοιούτους προχείρως τις ὡς λίθους βάλλει λόγους, ἢ τὸν ἄφρονα διὰ τῶν ἀκαίρων 40 ἐπαίνων εἰς οἴησιν ἐπιτρίβοντας, ἢ φίλον λυποῦντας δοκοῦντι χαριεντισμῶ, ἢ τῶν μυστικῶν ἀνάξιον λόγων σκανδαλίζοντας, τούτους εὐθύς πρὸς ἑαυτὸν συναγαγέτω σπουδαίως, τοὺς ἀπερισκέπτως ἀποβληθέντας ἀνακαλούμενος λόγους.

45 6. Καιρὸς τοῦ φυλάξαι καὶ καιρὸς τοῦ ἐκβαλεῖν.

f. 79<sup>r</sup>

---

**SCRIPT.** 26/27 ἢ ... λύπη ... γενήσεται: Ioh. *ibid.* 29/30 τὸν θάνατον ... ἐπήνεγκε: cf. Rom. 5, 14 31 τὸν νέον Ἀδὰμ: cf. I Cor. 15, 45

---

**PATR.** 35sq. Τάχα δι' αἰνίγματος κτλ.: lapides pro sermonibus accipiunt etiam Greg. Nyss. (*In Eccle. Hom. VII: Alex.* p. 396-397) et Greg. Agr. (*Explan. sup. Eccle.* 3, 5: PG 98, 853)

---

**ED.** 29sq. Edid. Gall. (p. 114 = PG 10, 1588), De Mag. (p. 14), Felt. (p. 225)

---

**APP. CRIT.** 28 ὀρχήσασθαι M: ὀρχεῖσθαι Gall. De Mag. Felt.

**Διονυσίου.** Καιρὸς τοῦ φυλάξαι τὴν γραφὴν ἐπὶ τοῖς ἀναξίοις, ἐκβαλεῖν δὲ τοῖς ἀξίοις. Ἡ καὶ τὸ νομικὸν γράμμα πρὸ τῆς ἐπιδημίας καιρὸς ὑπῆρχε φυλάττεσθαι, ἐκβληθῆναι δὲ ἡνίκα ἦνθησεν ἡ ἀλήθεια.

50 7. Καιρὸς τοῦ ῥῆξαι καὶ καιρὸς τοῦ ῥάψαι.

**Ὀριγένους.** Εἰρηνεῦσαι τοὺς μαχομένους, ὃ ἐστὶ ῥάψαι· ῥῆξαι δέ, ὅταν ἐξάρωμεν τὸν πονηρόν. Καὶ ἕκαστος δὲ τῶν εὐαγγελιστῶν καὶ ἀποστόλων, ῥήξας ἀπὸ νομικῆς ἢ προφητικῆς φωνῆς, ἔρραψεν ἐπὶ ἀποστολικὴν καὶ εὐαγγε-

**SCRIPT.** 49 ἦνθησεν ἡ ἀλήθεια: cf. Ps. 84, 12 (ἀλήθεια ἐκ τῆς γῆς ἀνέτειλεν)  
52 ὅταν ἐξάρωμεν τὸν πονηρόν: cf. I Cor. 5, 13

**PATR.** 51 Εἰρηνεῦσαι τοὺς μαχομένους: cf. *Didache* 4, 3 Εἰρηνεῦσαι ... ῥάψαι: cf. *Didym. Comm. in Eccle.* 3, 7 (Tura-Pap. 78, 21) «ἐν τῇ διδαχῇ ... λέγεται· εἰρηνεύσεις μαχομένους. ἰδοὺ ὁ καιρὸς τοῦ ῥάψαι»  
52 ῥῆξαι ... τὸν πονηρόν: cf. *Greg. Nyss. In Eccle. Hom. VII* (Alex. p. 408) «ἐξάρατε τὸν πονηρόν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν. ταῦτα κελεύει ὁ θεὸς ἀπόστολος κτλ.»; *Didym. Comm. in Eccle.* 3, 2 (Tura-Pap. 68, 27) «ὁ ἀπόστολος βούλεται τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλεσθαι τοὺς φαύλους ἀνθρώπους. λέγει γοῦν· ἐξάρατε πονηρόν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν», et *Comm. in Eccle.* 3, 7 (Tura-Pap. 78, 25-28) «λέγουσιν γοῦν· ἐξάρατε τὸν πονηρόν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ... καὶ μάλιστα ἐπὶ ἐκκλησίας τὸ ῥῆξαι καὶ σχίσαι τοῦτο σημαίνει. τὸ ἀποβαλεῖν τοὺς βλάπτοντας αὐτήν» 52/55 Καὶ ἕκαστος ... φωνήν: cf. *Hieron. Comm. in Eccle.* 3, 7 (Adriaen p. 275-276) "Quomodo ... Synagoga destruitur ut aedificetur Ecclesia, et a lege fit scissio ut evangelia consuantur, quod evangelistae singuli perpetrarunt, de lege et prophetis adventus dominici testimonia consuentes"

**CAT.** 46/49 Καιρὸς τοῦ φυλάξαι ... ἡ ἀλήθεια: cf. *Olymp. Comm. in Eccle.* 3, 6 (PG 93, 513) «καιρὸς τοῦ φυλάξαι καὶ μὴ εἰς τοὺς τυχόντας ῥίπτειν τὴν θείαν διδασκαλίαν· καιρὸς δὲ τοῦ ἐκβαλεῖν, ὅταν ἐπιτηδεῖως ἔχωσιν οἱ ἀκούοντες ... Ἄλλως· καιρὸς τοῦ φυλάξαι τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολάς· αὐτὸς δὲ καιρὸς καὶ τοῦ ἐκβαλεῖν τὰς τοῦ νόμου σκιάς» 51 Εἰρηνεῦσαι ... ῥάψαι: cf. *Olymp. Comm. in Eccle.* 3, 7 (PG 93, 513) «ὁ τοὺς μαχομένους εἰρηνεύων ἐν καιρῷ συρράπτει»

**ED.** 46sq. Edid. Gall. (p. 114 = PG 10, 1588), De Mag. (p. 15), Felt. (p. 225) 51sq. Edid. Gall. (p. 30), Leanza (p. 10)

**APP. CRIT.** 52 τὸν πονηρόν *M* (cf. I Cor. 5, 13 et *Greg. Nyss. loc. laud.* «ἐξάρατε τὸν πονηρόν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν»): τὸ πονηρόν *Gall.*, qui etiam "quod malum est" interpretatur 54 ἔραψεν *M*

55 λικὴν φωνήν, οὐ παλαιῶ προσράψας καινόν· πάντα γὰρ πνευματικά. Καὶ αἰρέσεως δὲ ἀποσχιζόμενοι, τῇ ἐκκλησίᾳ προσραπτόμεθα.

7. Καιρὸς τοῦ σιγᾶν καὶ καιρὸς τοῦ λαλεῖν.

**Διονυσίου.** Καιρὸς τοῦ λαλεῖν, ὅταν ὤσιν οἱ τὸν λόγον  
60 δεχόμενοι ἀκροαταί· τοῦ δὲ σιγᾶν, ἡνίκα διαστρέφουσι τὸν λόγον οἱ ἀκροώμενοι, ὡς φησι Παῦλος· αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ.

8. Καιρὸς τοῦ μισῆσαι καὶ καιρὸς τοῦ φιλῆσαι.

**Τοῦ Νύσσης.** Ἀγαπητὸν κυρίως τὸ ἀγαθόν· ἀγαπήσεις  
65 γὰρ κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἰσχύος

---

**SCRIPT.** 55 οὐ παλαιῶ ... καινόν: *cf.* Luc. 5, 36 60/61 ἡνίκα ... ἀκροώμενοι: *cf.* II Petri 3, 16 61/62 αἰρετικὸν ... παραιτοῦ: Tit. 3, 10 64/66 ἀγαπήσεις ... δυνάμεως: Deut. 6, 5; Marc. 12, 30

---

**PATR.** 56/57 Καὶ αἰρέσεως ... προσραπτόμεθα: *cf.* Greg. Nyss. *loc. laud.* «οἶδατε γὰρ τίνων ἀπορρηγνύμεθα καὶ τίσιν ἀεὶ προσραπτόμεθα· τῆς γὰρ αἰρέσεως ἀποσχιζόμενοι, τῇ εὐσεβείᾳ ... ἐνραπτόμεθα» 59/61 Καιρὸς ... ἀκροώμενοι: *cf.* Didym. *Comm. in Eccle.* 3, 7 (Tura-Pap. 79, 23-24) «ὁ λαλῶν, ὅτε σοφοὺς ἔχει ἀκροατάς, λαλεῖ τὴν σοφίαν ἐν τούτοις. ὅτε δὲ μὴ τοιοῦτοι διαμείνωσιν, καιρὸς τοῦ σιγᾶν» 64/67 Ἀγαπητὸν ... εὐρετής: *cf.* Didym. *Comm. in Eccle.* 3, 8 (Tura-Pap. 81, 5-7) «ὅταν ... ὁ διάβολος παρῆ ... τοῦτον ... δεῖ μισεῖν. καιρὸς δὲ τοῦ φιλῆσαι, ὅταν ὁ ἀληθινὸς νυμφίος παρῆ». Hos Gregorii Nyss. et Didymi *locos fortasse tangit Gregorius Agr., cum ait (Explan. sup. Eccle. 3, 8: PG 98, 865-868) quosdam veteres interpretes haec Ecclesiastae verba ad contraria falso rettulisse, quae aut amore aut odio digna sint; cum ipse contra ad unum et idem, pro re et tempore amandum vel odio habendum, referat*

---

**ED.** 59sq. Edid. Gall. (p. 114-115 = PG 10, 1588), De Mag. (p. 15), Felt. (p. 226) 64sq. Greg. Nyss. In Eccle. Hom. VIII (Alex. p. 425, 4-9)

---

**APP. CRIT.** 55 καινόν *correxi, coll.* Luc. 5, 36 (οὐδεὶς ἐπίβλημα ἀπὸ ἱματίου καινοῦ σχίσας ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίσει καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνήσει τὸ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ): καινῷ M: «καινά vel καινόν» Gall. 58 τοῦ<sup>1</sup> om. Gall. De Mag. Felt. 60 διαστρέφουσι *scripsi*: διαστρέφοντες Gall. De Mag. Felt. (διαστρέ<sup>1</sup> M)

καὶ δυνάμεως. Ἐν δὲ τῇ ἀληθείᾳ μισητόν, ὁ τῆς κακίας εὐρετής.

**10-11.** Εἶδον οὖν τὸν περισπασμὸν ὃν ἔδωκεν ὁ θεὸς τοῖς f. 79<sup>v</sup>  
 υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων τοῦ περισπᾶσθαι ἐν αὐτῷ. Τὰ σύμπαντα ἃ  
 70 ἐποίησε καλὰ ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καί γε σὺν τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν  
 καρδίᾳ αὐτῶν, ὅπως μὴ εὖρη ἄνθρωπος τὸ ποίημα ὃ ἐποίησεν  
 ὁ θεὸς ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τέλους.

**Διονυσίου.** Καὶ τοῦτο ἀληθές ἐστιν. Οὐδεὶς γὰρ τὰ ἔργα  
 τοῦ θεοῦ ὀλοκλήρως καταλαβεῖν δύναται. Ποίημα δὲ τοῦ  
 75 θεοῦ ὁ κόσμος. Τούτου οὐδεὶς εὐρεῖν τὸ ἀπ' ἀρχῆς καὶ  
 μέχρι τέλους, τουτέστι τὸν τεταγμένον αὐτῷ χρόνον καὶ τὴν  
 ὀρισθεῖσαν ἐπ' αὐτῷ προθεσμίαν, δύναται. Ἐπειδήπερ ἄ-  
 γνοιαν ὁ θεὸς σύμπαντα τὸν αἰῶνα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν  
 ἔδωκεν, ὡς φησί τις· τὴν ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου  
 80 ἀνάγγελόν μοι. Οὕτω πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῖν τὸ τέλος τοῦ  
 αἰῶνος τούτου, δηλαδὴ τῆς παρούσης ζωῆς, ἡγνότηται.

**12-13.** Ἐγνων ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ τοῦ f. 80<sup>r</sup>  
 εὐφρανθῆναι καὶ ποιεῖν ἀγαθὸν ἐν ζωῇ αὐτοῦ. Καί γε πᾶς  
 ἄνθρωπος ὃς φάγεται καὶ πίεται καὶ ἴδη ἀγαθὸν ἐν παντὶ  
 85 μόχθῳ αὐτοῦ, τοῦτο δόμα θεοῦ ἐστι.

~ Οὐ τὴν μονοφαγίαν καὶ κραιπάλην εἶπεν ἀγαθὴν  
 εὐφροσύνην, ἀλλὰ τὴν μετὰ τοῦ ποιεῖν ἀγαθὸν ἐν ζωῇ  
 αὐτοῦ. Τότε γὰρ ὄντως εὐφροσύνη καὶ δόμα θεοῦ ἢ  
 ἀπόλαυσις γίνεται, ὅταν ταῖς τῶν πενήτων παραμυθίαις

---

**SCRIPT.** 79/80 τὴν ὀλιγότητα ... μοι: Ps. 101, 24

---

**PATR.** 86sq. Οὐ τὴν μονοφαγίαν κτλ.: cf. Hieron. *Comm. in Eccl.* 3, 12-13  
 (Adriaen p. 278) "non, ut quidam aestimant, ad luxuriam et delicias ...  
 provocamur; ... quidquid supra habere possumus, in pauperibus nutrien-  
 dis et egentium largitione consummamus"

---

**ED.** 73sq. Edid. Gall. (p. 115 = PG 10, 1588), De Mag. (p. 15-16),  
 Felt. (p. 226)

---

**APP. CRIT.** 66 ἐν M 70 αὐτοῦ om. Gall. De Mag. Felt. σὺν M (ita etiam  
 LXX plerique codd.) Gall. De Mag.: σύμπαντα Migne Felt.

90 ἐντροφῶσα ἢ ψυχὴ τὴν ἐκ τῆς ἀνταποδόσεως ἑορτάζει  
εὐφροσύνην.

14. Ἔγνωσεν ὅτι πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ θεός, αὐτὰ ἔσται εἰς  
τὸν αἰῶνα· ἐπ' αὐτῶν οὐκ ἔστι προσθεῖναι καὶ ἀπ' αὐτῶν οὐκ  
ἔστιν ἀφελεῖν, καὶ ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐτὰ ἵνα φοβηθῶσιν ἀπὸ  
95 προσώπου αὐτοῦ.

**Διδύμου.** Περί τῶν ὀρατῶν ὁ λόγος κτισμάτων. Τὰ μὲν  
γὰρ ἀδιάδοχα, τὰ δὲ τῇ διαδοχῇ μέχρι τέλους παραμένει,  
μήτε προσθήκης δεόμενα μήτε τῆς κατ' ἔννοιαν, ὡς περιτ-  
τά, τινὸς ἀφαιρέσεως. Οἱ δὲ τὸν λόγον αὐτὸν ὡς οἶόν τε  
100 διὰ θεωρίας εὐρίσκοντες ἐκπλήττονται τοῦ δημιουργοῦ τὴν

**CAT.** 96/97 Περί τῶν ὀρατῶν ... παραμένει: cf. *Olymp. Comm. in Eccle.* 1, 4  
(PG 93, 481) «τῶν γεγονότων τὰ μὲν ἀδιάδοχα, συμπαρακτεινόμενα τῷ  
ἐνεστῶτι αἰῶνι, ... τὰ δὲ φθειρόμενα τῇ διαδοχῇ τῆς γενεᾶς σώζεται»; 1,  
9 (PG 93, 488) «τῶν κτισμάτων τὰ μὲν εἰσι μονογενῆ καὶ ἀδιάδοχα, ...  
τὰ δὲ τῇ διαδοχῇ σώζεται ὑπὸ τὸν ἥλιον ὄντα»; 3, 14 (PG 93, 517)  
«τῶν ὄντων τὰ μὲν εἰσιν ὀρατά, τὰ δὲ ἀόρατα. Ὁ δὲ λόγος νῦν περὶ τῶν  
ὀρατῶν· τούτων δὲ τὰ μὲν αἰεὶ τὰ αὐτὰ εἰσιν, ... τὰ δὲ ταῖς διαδοχαῖς τὰ  
αὐτὰ μένουσιν»; *Cat. Trium Patr. schol. sup. Eccle.* 3, 14 (P f. 219<sup>r</sup>)  
«ἅπαντα τὰ τοῦ θεοῦ ποιήματα ... ἐν παντὶ ἔσονται τῷ παρόντι αἰῶνι ὡς  
ἔχουσι φύσεως, τὰ μὲν ταῖς ἐξ ἀλλήλων διαδοχαῖς τὴν διαμονὴν ἔχοντα,  
τὰ δὲ τὰ αὐτὰ μένοντα» 98/99 μήτε προσθήκης ... ἀφαιρέσεως: cf.  
*Olymp. Comm. in Eccle.* 3, 14 (PG 93, 517) «οὐδὲν ἔστι προσθεῖναι τῇ  
τοῦ θεοῦ διακοσμήσει, ... ἀλλ' οὐδὲ ἀφελεῖν τι τῶν ἀπάντων ὡς  
περιττόν»; *Cat. Trium Patr., loc. laud.* «ἐφ' οἷς οὐ δυνάμεθά τι κἄν πολλὰ  
πονῶμεν προσθεῖναι τελείοις οὖσιν, οὐτ' ἀπ' αὐτῶν ἀφελεῖν ... τι περιττόν»  
99/101 Οἱ δὲ τὸν λόγον ... τὴν σοφίαν: cf. *Olymp. loc. laud.* «οἱ δὲ τῇ  
τῶν γεγονότων θεωρίᾳ ἐπιβάλλοντες, καὶ τὸν λόγον ἐκάστου κατὰ τὸ  
δυνατὸν εὐρίσκοντες, φόβῳ θείῳ συνέχονται, καὶ εἰς ἐκπληξιν χοροῦσι  
(sic; lege χωροῦσι) τοῦ γενεσιουργοῦ τὴν σοφίαν ἀποθαυμάζοντες»; cf.  
etiam *Cat. Trium Patr., loc. laud.*

**ED.** 96sq. Haec ipsa verba in Didymi *Comm. in Eccle.*, qui in chartis  
Turanis adservatur, non inveniuntur. Cf. tamen *Comm. in Eccle.* 1, 1 ab  
(Binder p. 44) «τῶν θεοῦ ποιημάτων τὰ μὲν ὀρατά, τὰ δὲ ἀόρατα. καὶ τὰ  
μὲν ὀρατὰ πρόσκαιρά ἐστιν καὶ βλεπόμενα, τὰ δὲ ἀόρατα αἰώνια  
τυγχάνει», et *Comm. in Eccle.* 3, 14 (Tura-Pap. 86, 27-29 et 87, 27-28)  
«τῶν αἰσθητῶν πάντων δημιουργός ἐστιν ὁ θεός. ... ταῦτα πεποίηκεν ὁ  
θεός, ἵνα μένωσιν εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν διαδοχὴν ... μέχρι συντελείας.  
... οὐδὲ προσθεῖναι ἔστιν τοῖς τοῦ θεοῦ ποιήμασιν, ... οὐδὲ ἀφαιρῆσαι, ὅτι  
τόδε περιττόν ἐστιν

σοφίαν. Ἐμφυτον γὰρ ἡμῖν ὁ θεὸς τὸν διὰ τῆς τούτων  
 εὐαρμοστίας φόβον ἐνέβαλεν, ἀναλογιζομένοις τὸν ποιητὴν.  
 Ὅρα δὲ ὅτι οὐκ εἶπεν ἵνα φοβηθῶσι «τὸν θεόν», ἀλλὰ «τὸ  
 πρόσωπον αὐτοῦ». Πρόσωπον γὰρ κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά,  
 105 πρόσωπον δὲ θεοῦ προηγουμένως ὁ υἱός, κατὰ τὸ ἐπίφα-  
 νον τὸ πρόσωπόν σου καὶ σωθησόμεθα.

15. Τὸ γενόμενον ἤδη ἐστὶ, καὶ ὅσα τοῦ γενέσθαι ἤδη γέγονε, f. 84  
 καὶ ὁ θεὸς ζητήσει τὸν διωκόμενον.

**Διδύμου.** Εἴ τι γέγονε, φησί, νῦν ἔστι, καὶ ὅσα μέλλει  
 110 γίνεσθαι ἤδη γέγονε παρὰ τῷ θεῷ. Ὁ γὰρ ἀρχιτέκτων

---

**SCRIPT.** 104 Πρόσωπον ... κακά: Ps. 33, 17 105/106 ἐπίφανον ... σωθησόμεθα:  
 Ps. 79, 4, 8 et 20 110/111 Ὁ γὰρ ἀρχιτέκτων ... καλλιπόλεως: cf.  
 Hebr. 11, 10 (Πόλιν ἧς τεχνίτης ... ὁ θεός)

---

**PATR.** 103/104 Ὅρα δὲ ... κακά: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 3, 14 (Adriaen  
 p. 279) "Pulchre autem temperavit dicens: *Ut timeant a facie eius. Vultus  
 quippe Domini super facientes mala*" 109/110 Εἴ τι γέγονε ... παρὰ τῷ  
 θεῷ: Origenis interpretationem sup. *Eccle.* 1, 9-10 sequi videtur, scil.  
 secundum praefigurationem et praeformationem in Dei Verbo ab aeterno  
 fuisse quae postea substantialiter Deus facturum esset. Cf. *De Princ.* I, 4,  
 5 (Koetschau p. 67-68); Leanza p. 33-34

---

**CAT.** 101/102 Ἐμφυτον γὰρ ... τὸν ποιητὴν: cf. Olymp. *loc. laud.* «ἀπόκειται  
 τοιγαροῦν φυσικῶς ἐν ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις θεοῦ φόβος, ἢ νόμος ἀπὸ τῆς  
 τῶν γεγονότων εὐαρμοστίας ἐπὶ τὴν τοῦ ποιήσαντος δύναμιν τοὺς πι-  
 στοῦς ἀνακινῶν»; cf. etiam *Cat. Trium Patr.*, *loc. laud.* 109/110 Ἐἴ τι  
 γέγονε ... παρὰ τῷ θεῷ: cf. Olymp. *Comm. in Eccle.* 3, 15 (PG 93, 520)  
 «εἴ τι, φησί, προγέγονε, νῦν ἔστι ... ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα γενέσθαι ἤδη  
 γεγόνασιν», quibus verbis in cod. Marc. Gr. 22, f. 80<sup>v</sup>, additum est  
 «ἄλλως ὅσα μέλλουσι γενέσθαι, παρὰ θεῷ ἤδη γεγόνασιν εἰ καὶ μὴ  
 ἐνεργεῖα, ἀλλὰ δυνάμει»: quae verba desunt in PG 93, 520 et ad  
 Didymi interpret. spectare videntur; cf. etiam *Cat. Barb. schol. adesp.*  
 sup. *Eccle.* 3, 15 (B f. 30<sup>r</sup>) «εἴ τι, φησί, προγέγονεν, ἔστιν ... ἀλλὰ καὶ  
 τὰ μέλλοντα γίνεσθαι ἤδη γεγόνασιν, εἰ καὶ μὴ ἐνεργεῖα, ἀλλὰ δυνάμει»

---

**ED.** 105 πρόσωπον δὲ θεοῦ ... ὁ υἱός: Tura-Pap. 89, 19-20 «πρόσωπον  
 αὐτοῦ λέγει τὸν υἱόν· ὡς γὰρ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, οὕτω καὶ  
 εἰκὼν τοῦ θεοῦ ... καὶ πρόσωπον αὐτοῦ λέγεται» 109sq. In Didymi e  
*chartis Turanis Comm. in Eccle.* 3, 15 (Tura-Pap. 89, 21 sqq.) haec  
 inveni huic scholio congruentia: «ὁ δημιουργὸς τοῦ παντός, ὁ ἀρχι-  
 τέκτων τῆς μακαρίας πόλεως ... οὐδὲν ἔχει ἐνλεῖπον ... κὰν ποιῆ ...  
 ἐκάστης ἡμέρας, ... ἤδη ἐστὶν ταῦτα»

τῆς μεγάλης ταύτης καλλιπόλεως οὐδὲν ἔχει ἀτελές· κὰν γὰρ καθ' ἐκάστην ποιῆ, ἀλλ' οὐδὲν καινὸν ἢ πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ἐκδικεῖ δὲ ὁ θεὸς τὸν διωκόμενον, εἴτε ὑπὸ ἀνθρώπων εἴτε ὑπὸ ἀμαρτίας καὶ τῶν ταύτην ἐνεργούντων  
115 δαιμόνων.

16-17. Καὶ ἔτι εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον «τόπον» τῆς κρίσεως, ἐκεῖ ὁ ἀσεβῆς, καὶ τόπον τοῦ δικαίου, ἐκεῖ ὁ εὐσεβῆς. Εἶπον ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου· σὺν τὸν δίκαιον καὶ σὺν τὸν ἀσεβῆ κρινεῖ ὁ θεός· ὅτι καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι καὶ ἐπὶ παντὶ ποιήματι.

120 Ὁριγένους. Ἐν τόπῳ μὲν οὖν κρίσεως φησιν εἶναι τὸν ἀσεβῆ, οὐκ ἔτι δὲ καὶ τὸν δίκαιον. Ἀκόλουθον δὲ τῷ τοῦ δικαίου ἀντιτάξαι τόπῳ τὸν τοῦ ἀδίκου, εἰ μὴ τὸν τῆς κρίσεως· τὸ δὲ σὺν ἐν τόπῳ παραλαμβανόμενον παρίστησιν ὅτι οὐ καθ' ἓνα κρινόμεθα, ἀλλ' ὑφ' ἓνα καιρὸν πάντες.

125 18. Ἐκεῖ εἶπον ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου περὶ λαλιᾶς υἱῶν τοῦ f. 81<sup>r</sup>

---

**SCRIPT.** 112/113 οὐδὲν ... ἥλιον: Eccle. 1, 9-10

---

**PATR.** 123/124 τὸ δὲ σὺν ... πάντες: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 3, 16-17 (Adriaen p. 280) "sive aliter: ... intellexi non per partes Deum et per singulos iudicare, sed in futurum tempus reservare iudicium ut omnes pariter iudicentur"

---

**CAT.** 120/124 Ἐν τόπῳ ... πάντες: cf. *Cat. Barb. schol. adesp. sup. Eccle.* 3, 16-17 (B f. 31<sup>v</sup>) «ἐν τόπῳ μὲν οὖν κρίσεως φησιν εἶναι τὸν ἀσεβῆ, οὐκ ἔτι δὲ καὶ τὸν δίκαιον. ἀκόλουθων (sic) δὲ τὸ (sic) τοῦ δικαίου ἀντιτάξαι τὸν τόπον τοῦ ἀδίκου, καὶ μὴ τὸν τῆς κρίσεως· ἀλλ' ἐπεὶ ... (?) ἔστω τις τόπος ἀδίκου. καὶ γὰρ ἐκείνου, καθὸ ἀνθρωπός ἐστι, τόπος ὁ τοῦ δικαίου ἐστὶ. διὰ τοῦτο εἶπεν τόπον κρίσεως. τὸ δὲ σὺν ἐν τόπῳ παραλαμβάνομεν (sic), παρίστησιν ὅτι οὐ καθ' ἓνα κρινόμεθα, ἀλλ' ὑπὸ ἓνα καιρὸν πάντες»

---

**ED.** 120sq. Edid. Gall. (p. 30), Leanza (p. 11)

---

**APP. CRIT.** 111 καλλιπόλεως *correxi*, coll. *Tura-Pap.*, *loc. laud.* (ὁ ἀρχιτέκτων τῆς μακαρίας πόλεως) *et Hebr.* 11, 10 (πόλιν ἧς τεχνίτης ... ὁ θεός): καλλιπώσεως M 114 ἀνθρώπων *correxi*: ἀνθρωπον M 119 ποιήματι M: νοήματι *non recte Gall.*, *qui etiam "in omni cogitatione" interpretatur* 123 κρίσεως: *quae in B sequuntur* ἀλλ' ἐπεὶ ... κρίσεως *homoeoteleuti causa* (κρίσεως) *fortasse om. M*

ἀνθρώπου, ὅτι διακρινεῖ αὐτούς ὁ θεός, καὶ τοῦ δεῖξαι ὅτι αὐτοὶ κτήνη εἰσί.

**Διδύμου.** Τουτέστιν· εἰ περὶ λαλιᾶς μέλλει κρίνειν ὁ θεὸς τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, παντὸς ἀργοῦ ῥήματος ἀπαιτῶν  
130 λόγον, πῶς οὐχ οἱ μὲν εὐσεβεῖς ἄξιοι κριθέντες τῆς ὀψεως τοῦ δικάζοντος στήσονται μετὰ παρρησίας, οἱ δὲ ἀσεβεῖς διακριθέντες καὶ χωρισθέντες αὐτῶν κτήνη λογισθήσονται, τὴν ἐκείνων ἄλογον μιμησάμενοι διαγωγὴν, καὶ οὔτε εἰς κρίσιν ἔλευσόμενοι, κατὰ τὸν Δαβίδ;

135 **20-21.** Τὰ πάντα πορεύεται εἰς τόπον ἓνα· τὰ πάντα ἐγένοντο f. 81<sup>v</sup>  
ἀπὸ τοῦ χοός, καὶ τὰ πάντα ἐπιστρέφει εἰς τὸν χοῦν· καὶ τίς εἶδε τὸ πνεῦμα υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰ ἀναβαίνει αὐτὸ εἰς ἄνω, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κτήνους εἰ καταβαίνει αὐτὸ κάτω εἰς τὴν γῆν;

140 **Διδύμου.** Εἰ μὲν ἐξ οἰκείου προσώπου τοῦτο ὁ σοφὸς λέγει, οὕτως ἂν λέγοι· τίς οἶδεν εἰ ὁ κτηνώδης ὑψωθήσεται, ὡς τὰ ἔθνη καὶ ὁ ληστής, καὶ οἱ ἄνθρωποι ταπεινωθήσονται, ὡς ὁ Ἰσραὴλ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι; Οὐκ ἀμφιβάλλων δὲ ταῦτα λέγει, μακαρίζων δὲ τὸν εἰδότα τοῦτο «ἀξίως»

**SCRIPT.** 129/130 παντὸς ... λόγον: cf. Mt. 12, 36 133/134 οὔτε ... ἔλευσόμενοι: cf. Ps. 1, 5

**CAT.** 129/130 παντὸς ... λόγον: cf. Olymp. Comm. in Eccle. 3, 18 (PG 93, 521) «ὁμοιον τῷ ἐν εὐαγγελίῳ, ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν ὁ λαλήσουσιν οἱ ἄνθρωποι, δώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως»; Cat. Barb. Evagrii schol. sup. Eccle. 3, 18 (B f. 32<sup>r</sup>) «... ἢ καὶ κατὰ τὸ πᾶν ῥῆμα ὁ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι ἀργόν, λόγον δώσουσι ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως» 141/143 τίς οἶδεν ... οἱ Ἰουδαῖοι: cf. Cat. Polychr. schol. adesp. sup. Eccle. 3, 16-17 (A f. 76<sup>r</sup>) «... τίς οὖν οἶδεν εἰ ὁ κτηνώδης ὑψωθήσεται, ὡς τὰ ἔθνη καὶ ὁ ληστής, οἱ δὲ ἄνθρωποι ταπεινωθήσονται, ὡς ὁ Ἰσραὴλ καὶ Ἰουδαῖοι; οὐκ ἔστιν οὖν κτλ.» (quae sequuntur dissimilia ac in Procopii catena sunt)

**ED.** 128sq. Didymi sup. hunc locum interpretatio, quae in commentario Turano legitur (Tura-Pap. 94), huic scholio dissimilis videtur: animadvertente tamen commentarium Turanum hoc loco mutilum esse 140sq. Hoc scholium cum Didymi commentario Turano conferre non potui, quia est papyrus hoc loco corrupta nec legi potest

**APP. CRIT.** 137 et 138 αὐτὸ correxi: αὐτῷ M 144 ἀξίως supplevi, coll. infra II. 148-149



145 πολιτευόμενον. Εἶ γὰρ καὶ πρὸς τὴν γῆν ὁμοίως ἢ σὰρξ ἡμῶν ἐπιστρέφει, ἀλλ' ὅμως τὸ μὲν τῶν κτηνῶν πνεῦμα μετὰ τῆς σαρκὸς ἀναλύεται, τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν αὐτὸ δεδωκότα χωρεῖ. Ὁ τοίνυν εἰδὼς ὅτι αὐτὸς ἐνέπνευσεν αὐτό, πάντως πολιτεύεται ἀξίως.

150 **22.** Καὶ εἶδον ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν εἰ μὴ ὃ εὐφρανθήσεται ἄνθρωπος ἐν ποιήματι αὐτοῦ, ὅτι αὐτὸ μερὶς αὐτοῦ· ὅτι τίς ἀξει αὐτὸν τοῦ ἰδεῖν ἐν ᾧ ἂν γένηται μετ' αὐτόν;

**Νείλου.** Ἀγαθὸν οὖν, φησίν, οὐ πλοῦτου συλλογὴ οὐδὲ σώματος ἰσχὺς οὐδὲ κάλλους ὦρα, ἀλλ' ὅπερ εὐφρανθῆ  
155 ἄνθρωπος ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ, τὴν εὐφροσύνην παρέχων αὐτῷ τὴν αἰώνιον. Εἰ δὲ οὐδεὶς ἡμᾶς ἀξει «θεάσασθαι» τὰ μεθ' ἡμᾶς γενόμενα, πῶς τὸν ἡμέτερον κόπον περὶ τῶν ἐνταλθέντων μεθοδεῦσαι δυνάμεθα; Οὐδὲ γὰρ ἴσμεν τί τέξεται ἢ ἐπιούσα.

**IV, 1.** Καὶ ἐπέστρεψα ἐγὼ καὶ εἶδον σὺν τὰς συκοφαντίας f. τὰς γενομένας ὑπὸ τὸν ἥλιον· καὶ ἰδοὺ δάκρυον τῶν συκοφαντουμένων, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ὁ παρακαλῶν, (καὶ ἀπὸ χειρὸς συκοφαντούντων αὐτοῦς ἰσχὺς, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ὁ παρα-  
5 καλῶν).

~ Ἐπέστρεψα, φησί, πόθεν ἐκ τῆς βιωτικῆς ἀχλύος πολλαὶ καὶ διάφοραι συκοφανταί γίνονται· καὶ οἱ μὲν διὰ

**SCRIPT.** 148/149 αὐτὸς ἐνέπνευσεν αὐτό: cf. Gen. 2, 7; Sap. 15, 11

**CAT.** 154/156 ὅπερ ... τὴν αἰώνιον: cf. Olymp. Comm. in Eccle. 3, 22 (PG 93, 524) «οὐκ ἔστι, φησίν, ἀγαθὸν ἀνθρώπῳ, εἰ μὴ ἢ μέλλουσα αὐτὸν διαδέχεσθαι εὐφροσύνη, ἐκ τῶν αὐτοῦ ἐνταῦθα ἀγαθῶν ποιημάτων»

156/159 Εἰ δὲ οὐδεὶς ... ἢ ἐπιούσα: cf. Cat. Barb. Origenis scholium sup. Eccle. 3, 22 (B ff. 34<sup>v</sup>-35<sup>r</sup>: Leanza p. 14) «εἰ δὲ οὐδεὶς ἡμᾶς ἀξει θεάσασθαι τὰ μεθ' ἡμᾶς γενόμενα, πῶς τὸν ἡμέτερον κόπον παρὰ τῶν ἐνταλθέντων μεθοδεῦσαι δυνάμεθα; οὐ γὰρ ἴσμεν τί τέξεται ἢ ἐπιούσα»

**APP. CRIT.** 156 θεάσασθαι *addidi ex B., coll. etiam Eccle. 3, 22* (τοῦ ἰδεῖν) 157 μεθ' ἡμᾶς B (cf. Eccle. 3, 22 μετ' αὐτόν): καθ' ἡμᾶς M

**IV, 3/5** *verba* καὶ ἀπὸ χειρὸς ... ὁ παρακαλῶν *desunt in lemmate bibl. cod. Marc.; attamen quae sequitur interpretatio etiam ea amplectitur*

φθόνον, οἱ δὲ διὰ πλεονεξίαν, οἱ δὲ διὰ φιλοπρωτείαν  
 συκοφαντεῖν εἰώθασι. Καὶ ἰδοῦ, φησί, δάκρυον τῶν συκοφαν-  
 10 τουμένων, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοὺς ὁ παρακαλῶν. Καὶ μὴν εἰσιν  
 οἱ τῷ λόγῳ παρακαλοῦντες πολλοί, ἀλλὰ τοῖς ἔργοις  
 οὐδεῖς. Τίς γὰρ χωρὶς ὑποστολῆς τὸν συκοφάντην ἤλεγξεν;  
 Οὐ γὰρ πρὸς τὸν συκοφαντούμενον τὸν ἀγῶνα μεριζόμεθα,  
 οὐ κοινωνοῦμεν αὐτοῦ δεσμῶν ἢ φυλακῆς, ἀλλ' οὐδὲ  
 15 χρήμασιν αὐτὸν τοῖς ἡμετέροις λυτρούμεθα. Καὶ ἀπὸ χειρὸς  
 συκοφαντούντων ἰσχύς, ἀπὸ τε ἀξιωματῶν καὶ γένους καὶ  
 πλούτου, καὶ διὰ τὸ μὴ εἶναι τὸν ἐπαμύνοντα πλεονάζει  
 τοῖς ἀσθενέσι τὸ δάκρυον.

**2-3.** Καὶ ἐπήνεσα ἐγὼ σὺν τοὺς τεθνηκότας τοὺς ἤδη  
 20 ἀποθανόντας ὑπὲρ τοὺς ζῶντας, ὅσοι αὐτοὶ ζῶσιν ἕως τοῦ  
 νῦν· καὶ ἀγαθὸς ὑπὲρ τοὺς δύο τούτους ὃς οὐπω ἐγένετο, ὃς  
 οὐκ εἶδε σὺν τὸ ποίημα τὸ πονηρὸν τὸ πεποιημένον ὑπὸ τὸν  
 ἥλιον.

~ Θάνατον οὐ τὸν κοινὸν τοῦτον λέγει, ἀλλ' ἕτερον, ὃν οἱ  
 25 ἀποθνήσκοντες ἐν ἐπαίνῳ πολλῷ εἰσιν, ὡς εὐρόντες τὸν εἰς  
 ζωὴν ἀνακαινίζοντα θάνατον. Οὐ τοίνυν φησὶ «ἐμακάρισα»,  
 ἀλλ' «ἐπήνεσα»· ἔπαινος δὲ κυρίως ἐπὶ τῶν ζώντων ἐστίν.  
 Καὶ τίνας ἐπήνεσα; Τοὺς τεθνηκότας τῇ ἁμαρτίᾳ, τοὺς  
 ἐσταυρωμένους τῷ κόσμῳ, τοὺς μηδὲν τιθεμένους τὸν

**SCRIPT.** 11/12 τῷ λόγῳ ... οὐδεῖς: cf. Iac. 2, 15-16; I Ioh. 3, 17-18 28/29  
 Τοὺς τεθνηκότας ... τῷ κόσμῳ: cf. Rom. 6, 2 et 10; Gal. 6, 14; etc.

**PATR.** 24sq. Θάνατον κτλ.: Origenis interpretationem (*In Num. Hom. VII,*  
 3: *Bachrens p. 42; Leanza p. 39-41*) sequitur, quae saepe apud Patres  
 occurrit (*Olympiod. Comm. in Eccle. 4, 2-3: PG 93, 524 sq.; Greg.*  
*Agr. Explan. sup. Eccle. 4, 1-3: PG 98, 900-901; etc.*) 28/29 Τοὺς  
 τεθνηκότας ... τῷ κόσμῳ: cf. *Greg. Agr. Explan. sup. Eccle. 4, 1-3 (PG*  
*98, 901) «νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ ... οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ ...*  
*ἔμοι κόσμος ἐσταύρωται ἀγῶ τῷ κόσμῳ»*

**CAT.** 24sq. Θάνατον οὐ τὸν κοινὸν κτλ.: cf. *Olymp. Comm. in Eccle. 4, 2-3*  
 (*PG 93, 524 sq.*) 28 et 33 Τοὺς τεθνηκότας τῇ ἁμαρτίᾳ ... Οὗτοι  
 ἐπαινετοὶ ὑπὲρ τοὺς ζῶντας τῇ ἁμαρτίᾳ: cf. *Olymp. loc. laud.* «οἱ τεθνηκό-  
 τες τῇ ἁμαρτίᾳ ... ἀσυγκρίτως ἀμείνονές εἰσι τῶν ἐν ἁμαρτίαις ζώντων»

**PP. CRIT.** II παρακαλοῦντες *correxī*: παρακολουθοῦντες M 19 τοὺς τεθνηκό-  
 τας *correxī*: τοῖς τεθνηκόσι M

30 ἀνθρώπινον βίον, ἐπειδὴ οὔτε συκοφαντοῦσιν οὔτε συκοφαντοῦνται. Τῷ γὰρ κρινομένῳ περὶ χιτῶνος ἀφιάσι καὶ τὸ  
 ἱμάτιον, καταφρονοῦσι δόξης, ὑπὲρ ἀκτημοσύνης αὐτοῖς ὁ  
 δρόμος. Οὗτοι ἐπαινετοὶ ὑπὲρ τοὺς ζῶντας τῇ ἀμαρτία.  
 Ἄγαθος δέ, φησὶν, ὑπὲρ τοὺς δύο ὅστις οὐπω ἐγένετο, οὐ τὸν  
 35 μῆπω τεχθέντα λέγων· πῶς γὰρ ἀγαθὸς ὁ μὴ γεγονώς;  
 Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸν ἑαυτὸν τοῖς βιωτικοῖς ἐπιμίζαντα πράγμασι  
 καὶ μεταξὺ τῶν συκοφαντηθέντων ἢ συκοφαντησάντων  
 στραφέντα, εἶτα τούτων ἀποσχόμενον καὶ τεθνηκότα τῇ  
 κοσμικῇ πολιτείᾳ, ἐπήνεσεν ὑπὲρ τοὺς ἐν ταύτῃ ζῶντας,  
 40 καθ' ὑπεροχὴν τινα βίου ἀγαθὸν αὐτὸν καλεῖ καὶ ὑπὲρ  
 ἐκεῖνον ἐπαινεῖ καὶ θαυμάζει τὸν μηδὲ ὄλως ἐν τοῖς  
 βιωτικοῖς θορύβοις γενόμενον.

4. Καὶ εἶδόν· ἐγὼ σύμπαντα τὸν μόχθον καὶ σύμπασαν f. 82<sup>v</sup>  
 ἀνδρείαν τοῦ ποιήματος, ὅτι αὐτὸ ζῆλος ἀνδρὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου  
 45 αὐτοῦ· καί γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος.

**Εὐαγγρίου.** Μάταιοι μετὰ τῶν ζηλούντων οἱ ἐπὶ δυναστεία  
 ζηλούμενοι ἢ χρήμασιν ἢ ψευδοδοξία.

5. Ἄφρων περιέλαβε τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἔφαγε τὰς f. 83<sup>r</sup>  
 σάρκας αὐτοῦ.

**SCRIPT.** 31/32 Τῷ γὰρ κρινομένῳ ... τὸ ἱμάτιον: cf. Mt. 5, 40

**PATR.** 34/35 Ἄγαθος ... λέγων: cf. Greg. Agr. loc. laud. «καὶ ἀγαθὸς ὑπὲρ  
 τοὺς δύο τούτους ὅστις οὐπω ἐγένετο, ... οὐχὶ τὸν μηδαμῶς εἰς γένεσιν  
 ἐλθόντα καλῶν ἀγαθόν» 36/42 Ἄλλ' ἐπειδὴ ... θορύβοις γενόμενον: cf.  
 Greg. Agr. loc. laud. «ὑπὲρ δὲ τούτους, καὶ πολλῶν δὲ μᾶλλον τοὺς ἐν τῇ  
 κοσμικῇ τύρβῃ καὶ ματαιότητι διαζῶντας, ὠνόμασεν ἀγαθὸν τὸν μηδὲ  
 συγχωρηθέντα τὰς ἀνθρωπίνας συκοφαντίας καὶ τὰς ἄλλας κακοπραγίας  
 ὄλως ἰδεῖν»

**CAT.** 46/47 Μάταιοι ... ψευδοδοξία: iisdem verbis hoc scholium praebebat Cat.  
 Barb. (B f. 38<sup>r</sup>), quae etiam Evagrius id adscr.

**APP. CRIT.** 31 Τῷ ... κρινομένῳ *correxi*: τὸν ... κρινόμενον *M* 36 ἑαυτὸν  
*correxi*: ἑαυτῶν *M*

50 ~ Καὶ τῶν ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ φυομένων κακῶν ἐμπιπλάμενος ζῶν, κατὰ τὸ φρόνημα τῆς σαρκός, καὶ τοῖς σαρκικοῖς ἔργοις τρεφόμενος.

6. Ἄγαθὸν πλήρωμα δρακὸς ἀναπαύσεως ὑπὲρ πλήρωμα δύο δρακῶν μόχθου καὶ προαιρέσεως πνεύματος.

55 **Νεῖλου.** Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν. Ἡ οὐχὶ κρεῖττον ἐν ὀλίγοις ἀναπαύεσθαι καὶ μὴ ἐν πολλοῖς περισπᾶσθαι καὶ κινδύνοις ὑφίστασθαι κακώσεως πνεύματος; Οὐδὲν γὰρ οὕτω τὸ πνεῦμα κακοῖ καὶ αἱ τοῦ πλούτου φροντίδες, ὡς φησιν ὁ ἀπόστολος.

---

**SCRIPT.** 51 τὸ φρόνημα τῆς σαρκός: Rom. 8, 5-7 51/52 τοῖς σαρκικοῖς ἔργοις: Gal. 5, 19 55/56 Κρεῖσσον ... πολύν: Ps. 36, 16 58/59 Οὐδὲν ... φροντίδες: cf. I Tim. 6, 9-10.

---

**PATR.** 55/56 Κρεῖσσον ... πολύν: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 4, 6 (Adriaen p. 285-286) "*Mélius est modicum habere iustum, quam divitias peccatorum multas*"; Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 4, 6 (PG 98, 908) «τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ Δαβὶδ ὁ προφήτης ἐπιστώσατο φήσας· κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν»

---

**CAT.** 50/52 Καὶ τῶν ... τρεφόμενος: cf. *Cat. Polychr. schol. adesp. sup. Eccle.* 4, 5 (A f. 77<sup>v</sup>) «τῶν ἐκ τῆς σαρκὸς φυομένων κακῶν ἐμπιπλάμενος»; *Cat. Barb. schol. adesp. sup. Eccle.* 4, 5 (B f. 38<sup>r</sup>) «καὶ τῶν ἐκ τῆς σαρκὸς ἑαυτοῦ φυομένων κακῶν ἐμπιπλάμενος ζῶν, κατὰ τὸ φρόνημα τῆς σαρκός, καὶ τοῖς σαρκικοῖς τρεφόμενος ἔργοις» 55/56 Κρεῖσσον ... πολύν: cf. *Olymp. Comm. in Eccle.* 4, 6 (PG 93, 528) «κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν. πρὸς δὲ διανοίαν κτλ.» (quae sequuntur dissimilia ac in Procopii catena sunt); *Cat. Polychr. schol. adesp. sup. Eccle.* 4, 6 (A f. 77<sup>v</sup>) «ὁμοιον τῷ· κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ», et item aliud schol. adesp. sup. eundem loc. (A f. 78<sup>r</sup>) «... τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν, καὶ τὸ κτλ.» (quae sequuntur dissimilia ac in Procopii catena sunt); *Cat. Barb. schol. adesp. sup. Eccle.* 4, 6 (B f. 39<sup>r</sup>) «τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν, καὶ τὸ κτλ.» (quae sequuntur dissimilia sunt).

## ADDITAMENTVM

Procopianae catenae editionis plagulis iam emendatis, inspicere potui Cod. Hauniens. Gr. 6, qui ad f. 126<sup>r</sup>-142<sup>v</sup> incerti auctoris catenam quandam integram in *Ecclesiasten* continet, de qua nulla notitia antehac habebatur (1). Omnia scholia huius catenae auctoris nomine carent; compertum tamen habeo plurima esse scholia Dionysii Alexandrini, Didymi Alexandrini, Gregorii Nysseni. Quod autem ad rem nostram pertinet, etiam catenam Hauniensem ex integra et uetustiore Procopii catena manare, probant plurimi huius catenae cum catena codicis Marciani loci paralleli, in quibus fere eadem uerba saepius occurrunt. Catena uero Hauniensis multa scholia continet quae in catena Marciana omnino desunt, et etiam locis parallelis ampliorem interpretationem plerumque praebet, praesertim cum nonnulla uerba addat et inserat, quae in scholiis Marcianis omittuntur. Attamen catenam Hauniensem non esse genuinam et integram Procopii catenam, ex eo patet, quod multum Marcianae catenae (ipsaque catenae ὑπόθεσις) deest in catena Hauniensi (2).

Locos parallelos ex ordine afferro (3):

- 1) Procop. I, 34-37 (ἡμεῖς δὲ ... πλανώμεθα) = H f. 126<sup>r</sup>
- 2) Procop. I, 41-44 (Τίς γάρ ... διαβαίνουσιν) = H f. 126<sup>r</sup>
- 3) Procop. I, 49-57 (Δείκνυσιν ... ἐφυλάξαμεν) = H f. 126<sup>r</sup>,  
et item f. 130<sup>v</sup>
- 4) Procop. I, 107-112 (Οὐδὲ γὰρ ... καὶ τὰ ἐξῆς) = H f. 127<sup>r</sup>
- 5) Procop. I, 113-118 (Περὶ σπασμὸν ... ἀποστήσαντες) =  
H f. 127<sup>r</sup>
- 6) Procop. I, 132-151 (Ἐφουσιώθην ... ἀνάπαλιν) = H f. 127<sup>r</sup>
- 7) Procop. II, 5-7 (Εὐφροσύνην ... τὸν πράττοντα) = H  
f. 127<sup>v</sup>
- 8) Procop. II, 10-19 (Διπλῆν ... μέτρια) = H f. 127<sup>v</sup>
- 9) Procop. II, 41-48 (Θεωρεῖς ... ἐστάθη μοι) = H f. 127<sup>v</sup>-  
128<sup>r</sup>
- 10) Procop. II, 58-82 (Καί γε σοφία ... πνεύματος) = H f. 128<sup>r</sup>
- 11) Procop. II, 89-96 (Σοφίαν ... χαρίζεται) = H f. 128<sup>r</sup>
- 12) Procop. II, 105-119 (Πολλὰ ... ἴσασιν) = H f. 128<sup>r</sup>

(1) Cf. A. LEANZA, *Le catene esegetiche sull' Ecclesiaste*, in *Augustinianum* XVII (1977), p. 551-552.

(2) Computavi circiter 250 uersus Marcianae catenae deesse in catena Hauniensi.

(3) In prima paginae parte catenam Procopii iuxta meam editionem adfero; H = Cod. Hauniens. Gr. 6.

- 13) Procop. II, 125-127 (Καὶ μὴν πάντες ... λέγει) = H f. 128<sup>v</sup>  
 Procop. II, 132-138 (ἡ κεφαλὴ ... εἶναι) = H f. 128<sup>v</sup>  
 14) Procop. II, 163-178 (Διὰ δὲ τοῦτο ... σβέννυται) = H  
 f. 128<sup>v</sup>  
 15) Procop. II, 196-205 (Ὅτι μὴ περὶ ... καὶ φάγε) = H f. 129<sup>r</sup>  
 16) Procop. III, 18-19 (Ἀποκτεῖναι ... ἐπιδέξασθαι) = H  
 f. 129<sup>v</sup>  
 17) Procop. III, 24-27 (Καιρὸς ... γενήσεται) = H f. 129<sup>v</sup>  
 18) Procop. III, 29-32 (Ὅταν ... ἀνάστασιν) = H f. 129<sup>v</sup>  
 19) Procop. III, 47-49 (καὶ τὸ νομικὸν ... ἡ ἀλήθεια) = H  
 f. 129<sup>v</sup>  
 20) Procop. III, 59-62 (Καιρὸς ... παραιτοῦ) = H f. 129<sup>v</sup>  
 21) Procop. III, 73-81 (Καὶ τοῦτο ... ἠγνόηται) = H f. 130<sup>r</sup>  
 22) Procop. III, 143-149 (Οὐκ ἀμφιβάλλων ... ἀξίως) = H  
 f. 130<sup>v</sup>  
 23) Procop. III, 153-159 (Ἀγαθὸν ... ἡ ἐπιούσα) = H f. 130<sup>v</sup>  
 24) Procop. IV, 6-9 (Ἐπέστρεψα ... εἰώθασιν) = H f. 131<sup>r</sup>  
 Procop. IV, 10-15 (Καὶ μὴν ... λυτρούμεθα) = H f. 131<sup>r</sup>  
 25) Procop. IV, 24-42 (Θάνατον ... γενόμενον) = H f. 131<sup>r</sup>  
 26) Procop. IV, 55-59 (Κρεῖσσον ... ἀπόστολος) = H f. 131<sup>r</sup>

His locis praebet catena Hauniensis nonnullas lectiones quae alicuius momenti mihi videntur, quasque ex ordine adfero<sup>(4)</sup>:

I, 117 ἄξιοι οἱ H: ἄξιοι M: ἄξιοι <οἱ> iam pridem scripseram

I, 135 ὑπὲρ τὴν φρόνησιν πάντων τῶν ἀρχαίων H: ὑπὲρ τὴν φρόνησιν ὑπὲρ πάντων τῶν ἀρχαίων M: ὑπὲρ<sup>2</sup> deleuerat Felt.

I, 137 εἶδε H: εἶπε M: εἶδε iam pridem correxeram

II, 17 πραυθύμους HM: ῥαθύμους corrigendum proposuerat Felt.

II, 70 τέρψις H: τέχνη M: τέρψις iuxta B correxeram

II, 70-71 τῷ τερπομένῳ H: τῶν τερπομένων M: τῷ τερπο-  
 μένῳ iuxta B scripseram

II, 72 ἔνι H: om. M: addideram ex B

II, 133 διὰ τὸ H: διὰ τοῦ M: διὰ τὸ iam pridem correxeram

II, 137 ὀλιγωρῆ H: ὀλιγωρεῖν M: ὀλιγωρῆ correxeram

II, 201 στασιάζει H: στασιάζειν M: στασιάζει correxeram

III, 60 διαστρέφουσι H: διαστρέφει M: διαστρέφουσι scripseram:  
 διαστρέφοντες Gall. De Mag. Felt.

III, 156 θεάσασθαι H: om. M: addideram ex B

(4) H = Catena Hauniensis; M = Catena Procopii; B = Catena Barberiniana.

III, 157 μεθ' ἡμᾶς *H*: καθ' ἡμᾶς *M*: μεθ' ἡμᾶς *iuxta B scripseram*

IV, 11 παρακαλοῦντες *H*: παρακολουθοῦντες *M*: παρακαλοῦντες *correxeram*

IV, 36 ἑαυτὸν *H*: ἑαυτῶν *M*: ἑαυτὸν *correxeram*

IV, 59 *Post* ὡς φησιν ὁ ἀπόστολος *I Tim. 6, 9 expressis uerbis adfert H*

mense Februario A.D. MCMLXXVIII

A. LEANZA

# INDICES

I. SACRAE SRIPTURAE LOCI, EXCEPTIS EIS  
QVI IN CATENA NOMINATIM EXPLICANTVR

II. PATRVN INTERPRETATIONES QVAE IN CATENA ADFERVNTVR

III. PATRVN LOCI PARALLELI

IV. ALIARVN CATENARVN LOCI PARALLELI



I. SACRAE SCRIPTURAE LOCI,  
EXCEPTIS EIS  
QVI IN CATENA NOMINATIM EXPLICANTVR

<b>Genesis</b>		<b>Ecclesiasticus</b>	
1, 26	p. 11	40, 20	p. 14
1, 31	p. 8		
2, 7	p. 36	<b>Isaias</b>	
3, 19	pp. 12, 17	48, 7	p. 25
<b>Deuteronomium</b>		<b>Matthaeus</b>	
6, 5	p. 30	1, 1	p. 7
		5, 40	p. 38
		6, 27	p. 8
<b>III Regum</b>		12, 36	p. 35
5, 10-11	p. 13	24, 50	p. 26
5, 12	p. 13		
5, 13	p. 13	<b>Marcus</b>	
		8, 25	p. 20
		12, 30	p. 30
<b>Psalmi</b>		<b>Lucas</b>	
1, 5	p. 35	5, 36	p. 30
13, 2-3	p. 12	12, 25	p. 8
30, 6	p. 18		
33, 17	p. 33	<b>Iohannes</b>	
33, 22	p. 23	1, 49	p. 6
35, 7	p. 21	3, 19	p. 19
36, 16	p. 39	3, 34	p. 7
38, 6	p. 8	5, 39	p. 5
79, 4, 8, 20	p. 33	14, 6	p. 21
84, 12	p. 29	14, 10	p. 7
101, 24	p. 31	14, 30	p. 13
103, 15	p. 14	16, 11	p. 13
118, 6	p. 21	16, 20	pp. 27, 28
		17, 8	p. 7
<b>Prouerbia</b>		<b>Ad Romanos</b>	
1, 1	p. 6	5, 14	p. 28
9, 5	p. 25	5, 19	p. 12
10, 7	p. 23	6, 2, 10	p. 37
31, 1	p. 6	8, 5-7	p. 39
<b>Ecclesiastes</b>		<b>Ad Corinthios I</b>	
1, 4	p. 9	3, 19	p. 13
1, 9-10	p. 34	5, 13	p. 29
2, 3	p. 14	8, 1	p. 13 (bis)
2, 9	p. 16	15, 45	p. 28
7, 2	p. 24		
<b>Sapientia</b>		<b>Ad Galatas</b>	
7, 20	p. 13	5, 17	p. 24
15, 11	p. 36		

## Ad Galatas

5, 19

p. 39

6, 14

p. 37

## Ad Ephesios

5, 18

p. 25

5, 23

p. 21

## Ad Timotheum I

6, 9-10

p. 39

## Ad Titum

3, 10

p. 30

## Ad Hebraeos

11, 10

p. 33

## Iacobi

2, 15-16

p. 37

## Petri II

3, 16

p. 30

## Iohannis I

3, 17-18

p. 37

## II. PATRVM INTERPRETATIONES QVAE IN CATENA ADFERVNTVR

### Didymvs Alexandrinvs (\*)

sup. Eccle. 1, 1 p. 6 sq.  
 sup. Eccle. 1, 2 p. 8  
 sup. Eccle. 1, 12-13p. 11 sq.  
 sup. Eccle. 3, 14 p. 32 sq.  
 sup. Eccle. 3, 15 p. 33 sq.  
 sup. Eccle. 3, 18 p. 35  
 sup. Eccle. 3, 20-21p. 35 sq.

### Dionysivs Alexandrinvs (\*\*)

[sup. Eccle. 1, 1 p. 7  
 (Gregor. Nyss.)]  
 sup. Eccle. 1, 3 p. 8 sq.  
 sup. Eccle. 1, 16-18p. 13  
 sup. Eccle. 2, 1 p. 14  
 sup. Eccle. 2, 2 p. 14  
 [sup. Eccle. 2, 3 p. 15  
 (Gregor. Nyss.)]  
 sup. Eccle. 2, 4-8 p. 16  
 ? sup. Eccle. 2, 9-11p. 16 sqq. (adesp.  
 in catena)  
 sup. Eccle. 2, 12 p. 18 sq.  
 sup. Eccle. 2, 14 p. 20 sq.  
 sup. Eccle. 2, 14-16p. 21 sqq. (Dionysii  
 et Nili: initium uero scholii  
 est interpretatio  
 Gregorii Nysseni)  
 sup. Eccle. 2, 24-25p. 24 sq.  
 sup. Eccle. 3, 3 p. 27  
 sup. Eccle. 3, 4 p. 27 sq.  
 sup. Eccle. 3, 4 p. 28  
 sup. Eccle. 3, 6 p. 29

sup. Eccle. 3, 7 p. 30  
 sup. Eccle. 3, 10-11p. 31

### Evagrius

sup. Eccle. 2, 26 p. 25  
 sup. Eccle. 4, 4 p. 38

### Gregorijs Nyssenjs (\*\*\*)

#### De Ecclesiastae

argum. p. 5 sq.  
 sup. Eccle. 1, 1 p. 7 (in catena  
 Dionysio adscr.)  
 sup. Eccle. 1, 4 p. 10  
 [sup. Eccle. 1, 5 p. 9]  
 sup. Eccle. 1, 9-11 p. 10 sq.  
 [sup. Eccle. 1, 12-13p. 12]  
 sup. Eccle. 1, 14 p. 12  
 sup. Eccle. 2, 3 p. 15 (in catena  
 Dionysio adscr.)  
 sup. Eccle. 2, 14-16p. 21 sq. (initium  
 tantum scholii:  
 reliqua pars in-  
 terpretatio Dio-  
 nysii et Nili,  
 quibus totum  
 scholium in cat.  
 adscribitur,  
 uidetur esse)  
 sup. Eccle. 2, 22-23p. 24 (adesp.  
 in catena)  
 sup. Eccle. 3, 2 p. 25 sq., 26 sq.  
 sup. Eccle. 3, 8 p. 30 sq.

---

(\*) Excerpta quae in catena Didymo adscribuntur: de eorum autem fide cf. Praefat. Cap. III.

(\*\*) Vncis [ ] excerpta inclusi, quae in catena Dionysio falso adscribuntur, huius auctoris tamen non sunt. Scholium sup. Eccle. 2, 9-11, quod in catena auctoris nomine caret, fortasse Dionysii est: cf. Praefat. Cap. III.

(\*\*\*) Vncis [ ] excerpta inclusi, quae in catena Gregorio Nysseno falso adscribuntur, huius auctoris tamen non sunt.

## GREGORIUS THAVMATVRGVS

sup. Eccle. 2, 12 p. 18

## NILVS

sup. Eccle. 1, 1 p. 7

sup. Eccle. 1, 8 p. 10

sup. Eccle. 2, 13 p. 19 sq.

sup. Eccle. 2, 14-16 p. 21 sqq. (Dionysii et Nili: initium uero scholii est interpretatio Gregorii Nysseni)

sup. Eccle. 3, 5 p. 28

sup. Eccle. 3, 22 p. 36

sup. Eccle. 4, 6 p. 39

## ORIGENES

sup. Eccle. 3, 3 p. 27

sup. Eccle. 3, 7 p. 29 sq.

sup. Eccle. 3, 16-17 p. 34

## Scholia quae sine auctoris nomine adferuntur

sup. Eccle. 1, 4 p. 9

sup. Eccle. 1, 8 p. 10

sup. Eccle. 2, 9-11 p. 16 sqq. (Dionysii? cf. Praefat. Cap. III)

sup. Eccle. 2, 13 p. 19

sup. Eccle. 2, 22-23 p. 24

(Gregor. Nyss.)

sup. Eccle. 3, 12-13 p. 31 sq.

sup. Eccle. 4, 1 p. 36 sq.

sup. Eccle. 4, 2-3 p. 37 sq.

sup. Eccle. 4, 5 p. 39

### III. PATRVM LOCI PARALLELI

<i>Didache</i>		GREGORIUS NYSSENVS	
4, 3	p. 29	<i>In Eccle. Hom. V</i>	pp. 20, 23
DIDYMVS ALEXANDRINVS		<i>In Eccle. Hom. VI</i>	p. 27
<i>Comm. in Eccle.</i>		<i>In Eccle. Hom. VII</i>	pp. 28, 29, 30
2, 11d	p. 17	HIERONYMVS	
2, 12d-13a	p. 19	<i>Comm. in Eccle.</i>	
2, 13b	p. 19	1, 2	p. 8 (bis)
2, 14a	p. 20	1, 4	p. 9
3, 2	pp. 26, 29	1, 14	p. 12
3, 3	p. 27 (bis)	2, 3	p. 14
3, 7	pp. 29 (bis), 30	2, 15-16	pp. 22, 23
3, 8	p. 30	3, 3	p. 27
<i>Comm. in Zach.</i>		3, 7	p. 29
1, 14-15	p. 7	3, 12-13	p. 31
2, 2b	p. 7	3, 14	p. 33
5, 1-3	p. 7	3, 16-17	p. 34
6, 12-15	p. 7	4, 6	p. 39
8, 18-19	p. 7	<i>Hebr. quaest. in Gen.</i>	
GREGORIUS AGRIGENTINVS		32, 28-29	p. 7
<i>Explan. sup. Eccle.</i>		<i>Lib. interpr. hebr. nom.</i>	
1, 1	p. 6, 7	13, 21	p. 7
1, 3	p. 9	50, 9	p. 7
1, 13	p. 12	69, 16	p. 7
1, 14	p. 12	74, 17-18	p. 7
2, 4-9	p. 16	76, 18	p. 7
2, 12	p. 19	ORIGENES	
2, 13	p. 20	<i>De Princ.</i> I, 4, 5	p. 33
2, 14	p. 20	Διάλεκτ. πρὸς	
2, 15	p. 22	Ἡρακλ. 20	p. 20
2, 16	p. 23 (bis)	<i>In Ezech. Hom. I,</i> 12	pp. 26, 27
3, 2	p. 26	<i>In Ierem. Hom. I,</i> 14-	
3, 3	p. 27	16	pp. 26, 27
3, 5	p. 28	<i>In Num. Hom. VII,</i>	
3, 8	p. 30	3	p. 37
4, 1-3	pp. 37 (bis), 38	sup. Eccle. 2, 14-15	
4, 6	p. 39	(schol. e cod. <i>Vat.</i>	
		<i>Gr.</i> 1694)	pp. 22, 23

#### IV. ALIARVM IN ECCLESIASTEN CATENARVM LOCI PARALLELI

##### *Catena Barberiniana*

sup. Eccle. 2, 10	p. 17
sup. Eccle. 2, 24	p. 24
sup. Eccle. 2, 26	p. 25
sup. Eccle. 3, 2	p. 26
sup. Eccle. 3, 3	p. 27
sup. Eccle. 3, 15	p. 33
sup. Eccle. 3, 16-17	p. 34
sup. Eccle. 3, 18	p. 35
sup. Eccle. 3, 22	p. 36
sup. Eccle. 4, 4	p. 38
sup. Eccle. 4, 5	p. 39
sup. Eccle. 4, 6	p. 39

##### *Catena Polychronii*

De Eccle. argum.	p. 5
sup. Eccle. 1, 1	p. 7 (bis)
sup. Eccle. 1, 3	p. 9
sup. Eccle. 1, 5	p. 9
sup. Eccle. 1, 9-11	pp. 10, 11
sup. Eccle. 2, 3	p. 15 (bis)
sup. Eccle. 2, 10	p. 15
sup. Eccle. 2, 11	p. 17
sup. Eccle. 2, 12	p. 18
sup. Eccle. 3, 16-17	p. 35
sup. Eccle. 4, 5	p. 39
sup. Eccle. 4, 6	p. 39 (bis)

##### *Catena Trium Patrum*

sup. Eccle. 2, 15-16	p. 23 (ter)
sup. Eccle. 3, 14	pp. 32 (ter), 33

##### *Olympiodori Comm. in Eccle.*

1, 1	p. 7 (bis)
1, 4	p. 32
1, 9	p. 32
1, 13	p. 11
2, 12 (e cod. <i>Vat. Gr. 1694</i> )	p. 18
2, 13	p. 19
2, 14-15 (e cod. <i>Vat. Gr. 1694</i> )	pp. 22, 23
3, 2	pp. 25, 26 (bis)
3, 6	p. 29
3, 7	p. 29
3, 14	pp. 32 (ter), 33
3, 15	p. 33
3, 18	p. 35
3, 22	p. 36
4, 2-3	p. 37 (bis)
4, 6	p. 39

In memoriam  
M. Richard  
insignis pietate et doctrina uiri

PSEVDOCHRYSOSTOMI  
COMMENTARIVS  
IN ECCLESIASTEN

Textum a M. Richard transcriptum  
partimque restitutum  
edendum curauit Alexander Leanza

## PRAEFATIO

Pseudochrysostomi *Commentarii in Ecclesiasten* editionem nondum perfectam reliquit M. Richard, cuius chartas manu scriptas, ut editionem absoluerem, M. Geerard mihi commisit. Textum et apparatus criticum a M. Richard constitutos diligenter recognoui atque nonnullis locis etiam emendavi, ut ex ipso apparatu satis apparebit; alterum apparatus, uero, qui ad auctorum locos parallelos pertinet, nec non indices auctorum et locorum ex integro ipse conscripsi.

Extat *Commentarius in Ecclesiasten* in Cod. Patm. 161 ad f. 63<sup>r</sup>-76<sup>v</sup>. Codicem pergam. saec. IX-X, foliorum 306, duabus manibus exaratum <sup>(1)</sup> et a pluribus correctoribus emendatum, nonnullis foliis carentem nonnulla folia etiam uacua exhibentem, summatim descripsit I. Sakkelion, *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη*, Athenis 1890, p. 84-85; plura nunc inuenies apud M. Richard, *Asterii Sophistae Commentariorum in Psalmos quae supersunt* (Symb. Osloens. fasc. suppl. XVI), Osloae 1956, p. xiv, et *Bulletin d'Information de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes*, 9 (1961), p. 53-57, nec non apud R. Riedinger, *Pseudo-Kaisarios. Überlieferungsgeschichte und Verfasserfrage* (Byzant. Archiv. 12), Monachi 1969, p. 31-43. Quae sequuntur opera ex ordine continet codex:

1) (Iohannis Chrysostomi) Interpretationem in Prouerbia Salomonis <sup>(2)</sup>;

2) Eiusdem Chrysostomi (reuera autem Pseudochrysostomi) Interpretationem in Ecclesiasten;

3) Eiusdem Homilias et Commentarium in aliquot Psalmos;

4) (Ps.) Caesarii, Gregorii Nazianzeni fratris, Dialogos.

*Commentarius in Ecclesiasten* Iohanni Chrysostomo aperte adscribitur: τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου ἐρμηνεία εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν; attamen, ut infra uidebimus, Chrysostomi profecto non est. Interpretatio neque totum et integrum textum biblicum amplectitur neque eadem semper ratione explanat, sed nonnullos uersiculos silentio praeterit, nonnullos uix paucis uerbis illustrat, nonnullos contra fusius explicat. Praeterea plura cecidisse patet: post f. 64<sup>v</sup> interpret. sup. Eccle. 1, 4 - 2, 25, ad f.

---

(1) Prior manus codicem exarauit usque ad f. 155; reliqua folia usque ad finem alter librarius fere eiusdem aetatis conscripsit.

(2) Nomen Chrysostomi desideratur, quia primis 4 foliis codex caret. Attamen Iohanni Chrysostomo hanc interpretationem adscribi satis constat ex inscriptione sequentis operis: τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου ἐρμηνεία εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν.



72<sup>v</sup> interpret. sup. Eccle. 7, 26-29 et initium commentarii cap. VIII, ad f. 68<sup>r</sup> nonnulla sup. Eccle. 4, 4, et ad f. 71<sup>r</sup> nonnulla sup. Eccle. 7, 2. Commentarius denique desinit imperfectus ad f. 76<sup>v</sup> uerbis οὐχὶ τὸν χοῦν μόνον; post μόνον reliqua pars f. 76<sup>v</sup> et f. 77<sup>r</sup> scriptura uacant; in margine sup. f. 76<sup>v</sup> alia manus scripsit: ΤΕΛΕΥΤᾶ ἢ ἔρμηνεία αὕτη εἰς τὸ ἱβ<sup>ov</sup> καὶ ΤΕΛΕΥΤΑΪΟΝ ΚΕΦΆΛΑΙΟΝ (3).

*Commentarium in Ecclesiasten* codicis Patm. 161 non esse Iohannis Chrysostomi iam sensit M. Richard, qui tamen authenticum habuit *Commentarium in Prouerbia Salomonis*, sub Chrysostomi nomine in eodem codice Patmiaco asseruatum (4). Reuera *Commentarium in Ecclesiasten* non esse Chrysostomi ex ipso opere patet: nihil enim Chrysostomi ingenio dignum in eo inuenimus. Ceterum, Iohannem Chrysostomum interpretatum esse Ecclesiasten, apud neminem ueterum auctorum — ne apud Photium quidem, qui fuse de Chrysostomo agit (5) — scriptum legimus, neque in catenis in *Ecclesiasten* eius scholia umquam afferuntur (6). Quod autem in *Suida* legimus, uniuersam Scripturam Chrysostomum interpretatum esse (7), non ad uerbum accipiendum uidetur (singulos scilicet Scripturae libros, ideoque etiam *Ecclesiasten*, eum explicauisse), cum manifeste pateat hyperbole quadam *Suidae* auctorem usum esse, praesertim cum eodem loco ipse dicat Chrysostomi scripta omnem exsuperare numerum, ita ut ea enumerare potius Dei quam hominis sit (8); ceterum, inter omnes constat praeter *Ecclesiasten* alios esse Scripturae libros, quos neque homiliis neque commentariis Chrysostomus explanauit. Eodem fere modo et eadem usus hyperbole Guillelmus Pastrengicus,

(3) Alias minoris momenti adscriptiones et correctiones, quae uel in marg. uel sup. lin. in aliis foliis inueniuntur, in apparatu notauimus.

(4) M. RICHARD, *Le Commentaire de Saint Jean Chrysostome sur les Proverbes de Salomon*, in Συμπόσιον. *Studies on St. John Chrysostom* (Ἀναλέκτα Βλατάδων 18), Thessalonicae 1973, p. 99-103. Praesertim cf. p. 102: "je suis très tenté de croire que le commentaire sur les Proverbes est authentique. Il est certainement d'origine antiochienne, comme d'ailleurs le commentaire sur l'Ecclésiaste qui le suit. Mais il n'est pas du même auteur". Et paulo superius: "Le commentaire sur l'Ecclésiaste ..., bien qu'il soit attribué au même saint, a fort peu de chance d'être sorti de sa plume". Censet Richard *Commentarium in Prouerbia* Chrysostomum iuuenem conscripsisse.

(5) Photii testimonia de Chrysostomo uide apud MIGNE, PG 64, 89-105.

(6) De catenis in *Ecclesiasten* cf. quae nuper ipse scripsi in *Augustinianum*, 17 (1977), p. 545-552.

(7) PG 64, 113: ἅπασαν ... ἰουδαϊκὴν γραφὴν καὶ χριστιανικὴν ὑπεμνημάτισεν.

(8) PG 64, 113: τὰ δὲ ... αὐτοῦ συγγράμματα κρείττονα ἀριθμοῦ τυγχάνει ... τῶν δὲ συγγραμμάτων αὐτοῦ καταλέγειν τὸν ἀριθμὸν οὐκ ἀνθρώπου, θεοῦ δὲ μᾶλλον τοῦ τὰ πάντα γινώσκοντος.

Francisci Petrarchae amicus, in libro qui “*De originibus rerum et de scripturis uirorum illustrium*” inscribitur<sup>(9)</sup> de Chrysostomo dicit: “*Scripsit hic uenerandus Dei antistes super toto Veteri et Nouo Testamento expositionum libros*”<sup>(10)</sup>; at uero in opulentissimo catalogo operum Iohannis Chrysostomi quem infra ipse affert (in quo nonnulla Chrysostomi scripta etiam enumerat, quorum nusquam alibi notitiam habemus, “*quaeque uel latent alicubi uel fortasse perierunt*”<sup>(11)</sup>) neque homilias neque commentarios super *Ecclesiasten* commemorat<sup>(12)</sup>.

Atqui uersionem quamdam Armeniacam homiliarum Iohannis Chrysostomi in *Ecclesiasten*, nescio quo fundamento nisus, scribit G. Aucher in Cod. 1405 Etchmiadzinianae Bibliothecae (nunc uero Cod. Maten. 1426) asseruari<sup>(13)</sup>: reuera autem, ut mihi comiter per litteras significauit B. Chookaszian, Matenadaranensis Bibliothecae antistes, nulla est in codice inscriptio, quae auctoris nomen testetur. Immo uero B. Chookaszian certio rem me fecit in Matenadaranensis Bibliothecae codicibus nullum Chrysostomi uel Pseudochrysostomi commentarium in *Ecclesiasten* asseruari<sup>(14)</sup>.

Ergo, si Cod. Patm. 161 inscriptionem excipias, nullum est argumentum cur Iohanni Chrysostomo *Commentarium in Ecclesiasten* adscribamus<sup>(15)</sup>.

*Commentarium* autem Patmiacum in *Ecclesiasten* non esse Chrysostomi patet ex ipsa interpretatione, quae est humilis et demissa, quaeque adeo est breuis, ut complures simul uersiculos uix paucis uerbis nonnumquam illustret. Parum autem uerisimile est Iohannem Chrysostomum, qui integram atque continuam homiliam uel super unum Scripturae uersiculum saepius conscripsit, quique ipsum *Ecclesiasten* miro modo fuse explanauit, quotienscumque

(9) Editus est Venetiis anno 1547.

(10) Testim. de Chrysostomo, apud MIGNE PG 64, 114.

(11) MONTFAUCON, apud MIGNE PG 64, 115.

(12) Vna cum *Ecclesiaste* silentio praeterit Guillelmus Pastrengicus etiam alios Scripturae libros, quos Chrysostomus numquam interpretatus est.

(13) G. AUCHER, *S. Giovanni Crisostomo nella letteratura armena*, in Χρυσόστομικά: *Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo*, Romae 1908, p. 147.

(14) Haec relatio magni est momenti, quia omnes codices Etchmiadzinianae Bibliothecae in Matenadar. Bibliotheca nunc asseruantur.

(15) *Synopsis Veteris et Novi Testamenti*, quae sub Chrysostomi nomine traditur (PG 56, 313-386), Chrysostomi autem certe non est, cum commentario Patmiaco conferre non licet, quia deest in synopsi pars quae ad *Ecclesiasten* pertinet. Eiusdem generis *Synopsis Scripturae Sacrae*, quae sub Athanasii nomine fertur (PG 28: de *Ecclesiaste*, 348-349), nihil habet quod cum commentario Patmiaco congruat.

eum obiter et quasi praeteriens interpretatus est, tam breui usum esse et tam adstricto interpretandi genere, cum integrum ac totum *Ecclesiastae* librum continua interpretatione explicaret. Reuera, quantum auctor commentarii Patmiaci a Chrysostomo distet, satis comperiet qui illius humilem demissamque interpretationem cum quibusdam miris Chrysostomi locis conferet, in quibus ipse *Ecclesiasten* obiter interpretatus est: e.g. cum *Serm. contra eos qui subintr. hab. uirg.*, 12 (PG 47, 512-514) uel *Ad Stagir.* II, 12 (PG 47, 472), ubi Chrysostomus, homines exhortans ad spernendas uoluptates et omnes uitae uanitates, Salomonis nititur exemplo, qui, cum omnia uitae oblectamenta expertus esset, conclusit ea omnia esse uanitatem et afflictionem spiritus (cf. Eccle. 1, 2 sqq.; 2, 4-11)<sup>(16)</sup>; uel cum *Laud. in S. Eustath.*, 1 (PG 50, 599), ubi, eodem Salomonis exemplo nisus, docet quomodo regem illum ditissimum et beatissimum postremo adeo taeduerit uitae, ut magis laudaret mortuos quam uiuentes, et feliciorum utroque eum duceret, qui necdum natus esset (cf. Eccle. 4, 2-3); uel etiam cum *Expos. in Ps. 120*, 1 (PG 55, 345), ubi, initium dicendi sumens ab Eccle. 2, 14 ("*Sapientis oculi in capite eius*"), Chrysostomus effingit hominem, inter omnia animantia unum, erectum a natura constitutum et oculos in excelso habentem, ut liberatus ab infimis rebus per caelum uagetur et contempletur sublimia; uel cum *Expos. in Ps. 48*, 6 (PG 55, 508), ubi, initium sumens ab Eccle. 8, 1 ("*Sapientia hominis lucet in uultu eius*"), docet animi pulchritudinem amabiliorem esse quam corporis; denique cum *De uirg.* LXX (PG 48, 585-586) et *Hom. II ad pop. Antioch.*, 8 (PG 49, 44-45), ubi, Eccle. 5, 11 afferens, mirabili modo effingit quomodo necessitates et labores dulcem pauperibus somnum reddant, cum diuites contra prae nimis sollicitudinibus nequeant tranquillum ducere somnum<sup>(17)</sup>. Hos miros, inquam, Chrysostomi locos si quis perpendat, deinde redeat ad demissam commentarii Patmiaci interpretationem, non amplius hunc commentarium Chrysostomo adscribet.

Notandum quidem est *Commentarium Patmiacum in Ecclesiasten* cum Iohannis Chrysostomi scriptis locis nonnullis congruere, ita ut aliquis suspicari possit hunc commentarium Chrysostomi prorsus esse. Attamen, earum quae supra diximus rerum ratione

(16) Cf. etiam *Hom. XV in Epist. ad Hebr.*, 4 (PG 63, 123).

(17) Hunc *Ecclesiastae* locum eodem sensu, sed humillimo sermone, interpretatur auctor commentarii Patmiaci: "Ὅτι γὰρ οὐδὲν τὸ περισσόν ἐστίν, ὁμοῦ ἡδονὴ παραγίνεται καὶ ἐν τούτῳ καὶ ἐν ἐκείνῳ ... Ὁ δὲ ἀπολαύων πλειόνων οὐ δύναται καθεύδειν ἐν ἡδονῇ. Εἶτα λέγει ὅτι οὐδὲ εἰς αὐτοὺς παραπέμπεται ὁ πλοῦτος (f. 70r).

habita, uero propius uidetur auctorem commentarii Patmiaci Chrysostomi scripta nonnumquam imitari, quam Chrysostomum ipsum commentarii auctorem esse: praesertim cum etiam Gregorii Nysseni *Homilias in Ecclesiasten* nonnullis locis auctor imitetur, nonnullis uero ab ipsius Chrysostomi sententia manifeste discrepet<sup>(18)</sup>.

En autem loci, quibus commentarius Patmiacus uel ad Chrysostomi scripta uel ad Gregorii Nysseni *Homilias in Ecclesiasten* propius accedit:

1) Auctor commentarii Patmiaci, aequae ac Chrysostomus, id uanum appellat quod sit uacuum, quando nomen quidem sit, res nequaquam: qualia sunt gentilium idola, diuitiae, uoluptates, gloria et his similia:

Iohann. Chrys., *Exposit. in Ps. 4, 6* (PG 55, 48): μάταιον ... ἐκεῖνο λέγεται τὸ κενόν, ὅταν ὄνομα μὲν ᾦ, πράγμα δὲ μὴ ᾦ. Οὕτω παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ὀνόματα μὲν θεῶν πολλά, πράγματα δὲ οὐδαμοῦ. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως: ὄνομα πλούτου, πράγμα δὲ οὐδαμοῦ· καὶ ὄνομα δόξης, πράγμα δὲ οὐδαμοῦ· ... πραγμάτων ἔρημα καὶ τὰ διάκενα ... αἰ ἡδοναὶ τοῦ βίου καὶ αἰ εὐπραγίαι ... Κἂν δόξαν εἴπησ, κἂν πλοῦτον ..., πάντα ματαιότης. Διὸ καὶ ὁ Ἐκκλησιαστής ἔλεγε: ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης.

Pseudochrys., *Comm. in Eccle. 1, 2-3* (Cod. Patm. 161, f. 63<sup>v</sup>-64<sup>r</sup>): μάταιον ... καλεῖν ἔθος ἐστὶν τὸ μὴ κατὰ τινος πράγματος ὄν, εἰ νομίζεται μὲν εἶναι, οὐκ ἐστὶν δέ. Τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν μάταια: οὐχ ὅτι εἶδωλα οὐκ ἐστὶν — [οὐκ] ἐστὶν γάρ — ἀλλ' ὅτι [μάταια] θεοὶ οὐκ εἰσὶν. Ὅταν τὸ μὲν ὄνομα παρῆ, ἡ δὲ ὑπόθεσις καθεῖστο, ὄνομα μηκέτι, <ἀλλὰ> ψευδώνυμα ... Πάντα ματαιότης. Τὰ πάντα, ποῖα λέγει; ... τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα τὰ βιωτικά, ἐμπορίας, καπηλείας, πραγματείας, δόξαν, πλοῦτον, τρυφήν<sup>(19)</sup>.

(18) Discrepat, e.g., a Chrysostomi sententia ad ff. 67<sup>v</sup>-68<sup>r</sup> sup. Eccle. 4, 2-3 ("et laudari magis mortuos quam uiuentes, et feliciorum utroque iudicari qui necdum natus est"), cum dicit haec uerba non Salomonis recte ratiocinantis esse, sed potius ψῆφος τῆς (αὐτοῦ) συγκεχυμένης διανοίας (καὶ) ἀθυμούσης ψυχῆς. De Chrysostomi sup. hunc locum interpretatione, cf. *Laud. in S. Eustath.*, 1, supra laud.

(19) Cf. etiam GREG. NYSS. *In Eccle. Hom. I* (ALEXANDER p. 281, 4 sqq.): μάταιον νοεῖται τὸ ἀνυπόστατον, ὃ ἐν μόνῃ τῇ τοῦ ῥήματος προφορᾷ τὸ εἶναι ἔχει· πράγμα δὲ ὑφεστός τῇ τοῦ ὀνόματος σημασίᾳ οὐ συνεμφαίνεται, ἀλλ' ἐστὶ τις ψόφος ἀργός καὶ διάκενος, ἐν σχήματι λέξεώς τινος διὰ συλλαβῶν προφερόμενος, εἰκῆ προσπίπτων τῇ ἀκοῇ χωρὶς σημασίας. Eodem loco Nyssenus dicit (ALEXANDER p. 281, 11-16) uanitatem e.g. haberi cum aliquis suam umbram exsuperare conatur (ἄλλη δὲ ματαιότης λέγεται ... ἢ πρὸς τὴν

2) Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alexander p. 282-283) imitari uidetur auctor commentarii Patmiaci in interpretatione Eccle. 1, 2 (f. 63<sup>v</sup>-64<sup>r</sup>), cum dicit iterata uerba ματαιότης ματαιότητων iuxta Scripturae consuetudinem ἐπίτασιν τοῦ πράγματος significare:

Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alexander p. 282-283): ἐξεταστέον ... τί βούλεται ἡ ματαιότης τῶν ματαιότητων ... Τῆς γραφικῆς συνηθείας τῷ τοιοῦτῳ εἶδει τὴν ἐπίτασιν τοῦ ὑποκειμένου νοήματος σημαινούσης, ... λέγει ... οὐχ ἀπλῶς εἶναι μάταια ... ἀλλὰ καθ'ὑπερθεσὶν τινα ... ὡς εἴ τις λέγοι τοῦ νεκροῦ νεκρότερον, καὶ τοῦ ἀψύχου ἀψυχότερον ... Ὡσπερ οὖν ἐστὶ τὰ ἔργα τῶν ἔργων, καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων ..., οὕτω καὶ ἡ τῶν ματαιότητων ματαιότης τὸ ἀνυπερθετον δείκνυσι τῆς ἐν τῷ ματαίῳ ὑπερβολῆς.

Pseudochrys. *Comm. in Eccle. 1, 2* (Cod. Patm. 161, f. 63<sup>v</sup>-64<sup>r</sup>): Τίνος οὖν ἔνεκεν ματαιότης ματαιότητων; Ἐπίτασιν τοῦ πράγματος λέγει ὡς ὅταν εἴπωμεν δόξα δοξῶν, τὴν ὑπερβάλλουσιν λέγομεν δόξαν, ἢ βασιλεὺς βασιλέων τὸν ὑπερβάλλοντα βασιλέα ... Οὕτως ματαιότης ματαιότητων, καὶ οὐχ ἀπλῶς ματαιότης<sup>(20)</sup>.

3) Auctor commentarii Patmiaci, aequae ac Chrysostomus, putat *uanitatem uanitatum* non de Dei operibus dici, qualia sunt sol et luna et terra, quae sunt ualde bona quaeque *uanitates* appellare blasphemum sit, sed de uanitatibus huius uitae, quales sunt gloria, diuitiae et omnes humanae res:

Iohann. Chrys. *Hom. XII in Epist. ad Eph.*, 1 (PG 62, 89): ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης. Ἄλλ' ἐρεῖ τις ... εἰ τοῦ θεοῦ ἔργα, πῶς μάταια; ... Ἄλλ' ἄκουε, ἀγαπητέ· οὐ τὰ τοῦ θεοῦ ἔργα εἶπε μάταια, μὴ γένοιτο· οὐκ οὐρανὸς μάταιος, οὐδὲ γῆ ματαία, μὴ γένοιτο· οὐχ ἥλιος, οὐδὲ σελήνη καὶ ἄστρα ... πάντα γὰρ ταῦτα κατὰ λίαν· ἀλλὰ τί μάταιον; Ἀκούσωμεν αὐτοῦ λέγοντος τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ· ἐφύτευσά μοι ἀμπελῶνας, ἐποίησά μοι ἄδοντας καὶ ἄδούσας κτλ. (Eccle. 2, 4 sqq.) ... Κατὰ τοῦτο ματαιότης ματαιότητων αἱ λαμπραὶ οἰκοδομαί, ὁ πολὺς καὶ περιρρέων χρυσός, τῶν ἀνδραπόδων αἱ ἀγέλαι ..., ὁ τῦφος καὶ ἡ

---

ιδίαν σκιὰν τοῦ δρομέως ἀμίλλα, ὅταν φιλονεικῆ τῆς τοῦ σκιάσματος κορυφῆς ἐπιβῆναι); quibus similia sunt quae de uanitate dicit auctor commentarii Patmiaci ad f. 63<sup>v</sup>: ὡς ἂν τις εἴποι φιλονεικῶν τὸν ἐν τῇ σκιᾷ ἀνθρωπὸν ἀνθρωπὸν εἶναι οὐκ ἐστὶ γάρ.

(20) Cf. etiam IOHANN. CHRYS. *Hom. XV in Epist. I ad Tim.*, 4 (PG 62, 584): ματαιότης γάρ. φησὶν. ματαιότητων ... Οὐχ ἀπλῶς ματαιότης, ἀλλὰ καθ'ὑπερβολήν.

κενοδοξία, τὰ φρονήματα καὶ ὁ κόμπος. Ταῦτα γὰρ πάντα μάταια.

Pseudochrys. *Comm. in Eccle.* 1, 2-3 (Cod. Patm. 161, f. 64<sup>r</sup>): Πάντα ματαιότης. Τὰ πάντα ποῖα λέγει; Οὐρανόν, γῆν, θάλατταν, τόνδε τὸν κόσμον; Μὴ γένοιτο. Βλάσφημον γὰρ τὸ λεχθέν· τὰ γὰρ ἔργα τοῦ θεοῦ οὐκ ἂν εἶη μάταια, ἀλλὰ ἀληθῆ ... Περὶ ποῖα οὖν λέγει· ματαιότης ματαιότητων; ... Μὴ φοβηθῶμεν, ἀγαπητοί ...· ἐγγύθεν ὁ ἔλεγχος. Τί οὖν φησιν; ... εἶδες ποῖα πάντα φησίν; τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα τὰ βιωτικά, ἐμπορίας, καπηλείας, πραγματείας, δόξαν, πλοῦτον, τρυφήν.

4) Item cum Chrysostomo congruit, cum de Eccle. 3, 1 sqq. dicit nihil esse semper et absolute bonum, neque semper et absolute malum, sed pro tempore eadem esse uel bona uel mala:

Iohann. Chrys. *Hom. in illud Isaiae: "Ego Dominus etc."*, 4 (PG 56, 148-149): οὐχ ἀπλῶς καλόν, οὐδὲ ἀπλῶς κακόν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γνώμης τῶν ὑποδεχομένων αὐτό ... Ὁ σοφώτατος Σολομών, τὸ μέσον τούτων τὸ χρήσιμον καταλέγων καὶ φιλοσοφῶν ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ δεικνύς ὅτι οὐχ ἀπλῶς τοῦτο καλόν κἀκεῖνο κακόν, ἀλλὰ μετὰ καιροῦ τοῦ προσήκοντος γίνεται καλά, κὰν φορτικά εἶναι δοκῆ, «καὶ κακὰ κὰν χρηστὰ εἶναι δοκῆ», ὅταν τὸν καιρὸν μὴ ἔχη τὸν προσήκοντα, καιρὸς τοῦ κλαῦσαι καὶ καιρὸς τοῦ γελάσαι, ἔλεγε, καιρὸς τοῦ ζῆσαι καὶ καιρὸς τοῦ ἀποθανεῖν (Eccle. 3, 4). Οὐδὲ γὰρ πανταχοῦ τὸ χαίρειν καλόν, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ βλαβερόν· οὔτε πανταχοῦ τὸ ἀλγεῖν καλόν, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ θανάσιμον καὶ ὀλέθριον.

Pseudochrys. *Comm. in Eccle.* 3, 1 sqq. (Cod. Patm. 161, f. 65<sup>v</sup>-66<sup>r</sup>): Μὴ ἀπλῶς τὴν λύπην εἶπης, ἀλλὰ μετὰ τοῦ καιροῦ δεῖξόν μοι ταύτην, καὶ δείκνυμί σοι τῆς ἡδονῆς οὔσαν βελτίω καὶ τοῦ γέλωτος (f. 66<sup>r</sup>). Οὐκ ἀεὶ τὸ οἰκοδομεῖν καλόν, οὐκ ἀεὶ τὸ φυτεῦειν, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ ἐναντίον καὶ οὐ μόνον καλόν (f. 65<sup>v</sup>).

Attamen auctor *Commentarii Patmiaci in Ecclesiasten*, quamuis non sit Iohannes Chrysostomus, est certe Antiochenus quidam, quia allegoriae nihil omnino concedit. Quantum autem allegoriae sit contrarius, iam ab ineunte commentario patet. Nam, cum omnes fere patres (Orig., Greg. Nyss., Hieron., Olympiod., Greg. Agrig. etc.) Ecclesiasten habuerint ut typum Christi, qui Ecclesiae mystice loquitur<sup>(21)</sup>, auctor commentarii Patmiaci ait

(21) Cf. ORIG. *Prol. in Cant. Cant.* (BAEHRENS p. 84); GREG. NYSS. *In Eccle. Hom. I* (ALEXANDER p. 279-280) et *Hom. II* (ALEXANDER p. 298-299); HIERON.

Salomonem siue Ecclesiasten uniuerso hominum generi de rebus communibus loqui: τῆ οἰκουμένη διαλέγεται, περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων προθέμενος εἰπεῖν (f. 63<sup>r</sup>). Hoc loco auctor cum Gregorio Nysseno praecipue contendere uidetur, qui in *Hom. I in Eccle.* scribit alios Scripturae libros etiam nonnulla continere quae ad Ecclesiam non pertineant, *Ecclesiastae* librum contra, cum eius auctor sit typus Christi, uniuersum et unice ad Ecclesiam pertinere<sup>(22)</sup>. Immo potius censet auctor commentarii Patmiaci alios Scripturae libros solis conscriptos esse Iudaeis, *Ecclesiasten* contra uniuerso hominum generi: οὐ...πρὸς Ἰουδαίους διαλέγεται, καθάπερ οἱ λοιποί, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν <τὴν> κτίσιν καὶ τὴν οἰκουμένην.

Eodem modo allegoriae aduersatur, cum historice tantummodo explicat uerba βασιλέως Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλήμ<sup>(23)</sup>, quorum mysticum sensum omnes fere Patres acceperunt: tum de Hierusalem, quae ualet “*uisio pacis*”, tum de Israele, qui ualet “*mens uidens Deum*”<sup>(24)</sup>; uel epitheton υἱὸς Δαβίδ<sup>(25)</sup>, cuius mysticam interpretationem inuenimus, e.g., apud Greg. Nyss, *Hom. I in Eccle.*<sup>(26)</sup>.

Item allegoriae se contrarium praebet, cum historice interpretatur Eccle. 3, 1 sqq.<sup>(27)</sup>, quem locum allegorice interpretati sunt post Origenem plerique Patres<sup>(28)</sup>; uel etiam cum recte iuxta litteram explicat et ad iram potentis refert uerba Eccle. 10, 4: “*Si*

*Comm. in Eccle.* 1, 1 (ADRIAEN p. 251-252); OLYMP. *Comm. in Eccle.* 1, 1 (PG 93, 480-481); GREG. AGR. *Explan. sup. Eccle.* 1, 1 (PG 98, 745); etc.

(22) Ταῖς μὲν ἄλλαις πάσαις γραφαῖς, ἱστορίαις τε καὶ προφητεῖαις, καὶ πρὸς ἄλλα τινὰ τῶν μὴ πάνυ τῆ ἐκκλησίᾳ χρησίμων ὁ σκοπὸς βλέπει ... ἢ δὲ τοῦ βιβλίου τούτου διδασκαλία πρὸς μόνην βλέπει τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτείαν κτλ. (ALEXANDER p. 279, 10 sqq.).

(23) F. 63<sup>r</sup>: ἐπειδὴ γὰρ μετὰ τοῦτον οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ οὐκ ἐν Ἱερουσαλήμ ἦσαν, ἀλλ' ἐν Σαμαρείᾳ.

(24) Praesertim cf. DIDYM., ap. PROCOP. *Cat. in Eccle.* 1, 1: λαλεῖ δὲ βασιλεύων οὐκ αἰσθητῶς ἀλλὰ νοητῶς τοῦ Ἰσραὴλ, τοῦ διορῶντος νοῦ τὰ παρὰ θεοῦ λαλούμενα ῥήματα. Βασιλεύει δὲ οὐκ ἐν τόπῳ ψιλῶ, ἀλλ' ἐν Ἱερουσαλήμ, τῆ τῆς εἰρήνης ὄρασει, et OLYMP. *Comm. in Eccle.* 1, 1 (PG 93, 481): Ἰσραὴλ δὲ ἐρμηνεύεται νοῦς ὁρῶν θεόν, ἐν τῆ ὄρασει τῆς εἰρήνης ἔχων τὸ βασίλειον ... Ἱερουσαλήμ γὰρ ὄρασις εἰρηνικὴ μεταλαμβάνεται.

(25) F. 63<sup>r</sup>.

(26) ALEXANDER p. 280, 20 sqq.: ῥήματα ... Ἐκκλησιαστοῦ υἱοῦ Δαβίδ· οὕτω δὲ αὐτὸν καὶ Ματθαῖος ἐν ἀρχαῖς τοῦ εὐαγγελίου κατονομάζει, υἱὸν Δαβίδ λέγων τὸν Κύριον.

(27) F. 65<sup>v</sup>-66<sup>r</sup>.

(28) Cf. A. LEANZA, *L'esegesi di Origene al libro dell' Ecclesiaste*, Regii Calabro-  
rum 1975, passim (uide indic. locorum, ad Eccle. 3, 3, 5 et 7).

*spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris*" (29), quae ad diabolum perperam rettulerunt post Origenem omnes fere Patres (30).

Allegoriae denique aduersatur auctor commentarii Patmiaci in interpretatione cap. XII, quod contra iuxta allegoriam eschatologice interpretati sunt plerique Patres (31). Praesertim ad u. 3 (καὶ σκοτάσουσι αἱ βλέπουσαι ἐν ταῖς ὀπαῖς), cum dicit: οὐχὶ αἱ βλέπουσαι αἱ ψυχαὶ αἱ διορατικαί (f. 76<sup>r</sup>), Didymum reprehendit, qui putat uerba αἱ βλέπουσαι ἐν ταῖς ὀπαῖς significare animas sensibus uisibilia percipientes (32).

Auctorem commentarii Patmiaci esse Antiochenum, ex eo etiam patet, quod Theodori Mopsuesteni doctrinam de minore *Ecclesiastae* inspiratione quodammodo sequi uidetur, cum dicat non ex Deo sed ex sua ipsius persona et pro sua experientia, non de fide sed de rebus communibus ad omnium utilitatem Salomonem esse locutum (33): τῇ οἰκουμένῃ διαλέγεται, περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων προθέμενος εἶπεῖν ... Οὐ γὰρ πρὸς Ἰουδαίους διαλέγεται, καθάπερ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν ... τὴν οἰκουμένην ... Εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής ...· καλῶς τίθησιν ἑαυτὸν ἐν τῷ μεταξύ, καὶ οὐ λέγει· εἶπεν ὁ θεός, ἀλλ'· εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής. Οὐ γὰρ πίστεως ἐνταῦθα ἔχρηζεν, ἵνα τοῦ θεοῦ τὸ ἀξιοπίστον παρενέγκη, ἀλλὰ τινος αὐτόθεν δήλου ὄντος καὶ ἀπὸ λογισμῶν καὶ ἀπὸ τῆς τῶν πραγμάτων πείρας διδάσκοντος (34).

(29) F. 74<sup>r</sup>: τοῦτ' ἔστιν μὴ ἀφῆς· μὴ καταφρονήσης, ἐὰν ὀργισθῇ σοι ὁ κρατῶν κτλ.

(30) Cf. A. LEANZA, *op. laud.*, passim (uide indic. locorum, ad Eccle. 10, 4).

(31) Cf. A. LEANZA, *Eccle. 12, 1-7: L'interpretazione escatologica dei Padri e degli esegeti medievali*, in *Augustinianum*, 18 (1978), p. 191-207.

(32) DIDYM. *Comm. in Eccle. 12, 3* (BINDER-LIESENBORGHIS p. 160): αἱ βλέπουσαι ἐν ταῖς ὀπαῖς ψυχὰ αὐταὶ εἰσιν, αἱ ταῖς αἰσθήσεσιν χρώμεναι. Ὅπας γὰρ τὰς αἰσθήσεις λάβε. Cf. HIERON. *Comm. in Eccle. 12, 3* (ADRIAEN p. 353): "*tunc incipient hi qui ex parte in hoc mundo intuebantur lumen scientiae, inuolui tenebris*".

(33) Fere eadem est Theodori Mopsuesteni doctrina de libris Salomonis, quam "*ut infanda christianorum auribus*" condemnauerunt Patres Concilii Constantinopolitani II: "*His quae pro doctrina hominum scripta sunt, et Salomonis libri connumerandi sunt, id est Prouerbia et Ecclesiastes, quae ipse ex sua persona ad aliorum utilitatem composuit, cum prophetiae quidem gratiam non accepisset, prudentiae uero gratiam, quae euidenter altera est praeter illam, etc.*" (MANSI, *Concil. noua coll.* IX, 223: cf. PG 66, 697). Cf. L. PIROT, *L'œuvre exégétique de Théodore de Mopsueste*, Romae 1913, p. 159-160; R. DEVRESSE, *Essai sur Théodore de Mopsueste*, Romae 1948, p. 34-35.

(34) *Comm. in Eccle. 1, 1, 2* (Cod. Patm. 161, f. 63<sup>r-v</sup>). Omnino opposita et contraria dicit DIDYM., ap. PROCOP. *Cat. in Eccle. 1, 1*: οὐ γὰρ ἡ Σολομῶν ἀπλῶς καὶ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ ... θεοῦ διάκονος ταῦτα προφέρεται. Αὐτοῦ γοῦν ἔστιν



Theodorum ipsum interpretatum esse Ecclesiasten constat tum ex catalogo eius operum quem composuit Ebedjesu († 1318), in quo legitur: "... Ecclesiasten uno libro exposuit deprecante Porphyrio" (35), tum ex ipsa Theodori commentarii uersione Syriaca, reuera mutila, quam exeunte saeculo XIX inuenit H. von Soden (36). Cuius commentarii sententias quasdam edidit, partes quasdam concinnauit W. Strothmann (37), ita ut certum sit auctorem commentarii Patmiaci, Antiochenum quidem et Mopsuesteni quodam modo sectatorem ut supra diximus (38), non tamen esse Theodorum Mopsuestiae. Ceteroquin eius interpretatio, sicut Iohannis Chrysostomi ita etiam Mopsuesteni ingenio indigna est.

Quod autem ad interpretandi rationem attinet, praeter ea quae de historica interpretatione supra diximus, aliquanti est momenti Prologus commentarii, in quo auctor contendit cum quibusdam interpretibus, qui offenduntur ob *Ecclesiastae* doctrinam, uel librum ipsum irrident (39). Horum sententiae auctor opponit extrema uerba *Ecclesiastae* (12, 13-14): πέρασ λόγου τὸ πᾶν ἄκουε· τὸν θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι δὴ τοῦτο πᾶσ ἄνθρωπος· ὅτι σύμπαν τὸ ποίημα ἄξει ὁ θεὸς εἰς κρίσιν ... ἕάν τε ἀγαθὸν ἕάν τε κακόν (f. 63r), probatque Salomoni in animo fuisse lectoribus persuadere ut Dei mandata seruarent: propterea ὑψηλὸν αἶτ esse τὸ βιβλίον καὶ ἠθικώτατον

---

εἰπόντος ἀκοῦσαι· οἱ ἐμοὶ λόγοι ὑπὸ θεοῦ εἴρηται (Prou. 31, 1), καθάπερ ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Ἄλλὰ καὶ ὃν ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὰ ῥήματα λαλεῖ τοῦ θεοῦ (Ioh. 3, 34). In eandem fere sententiam scribit GREG. AGRIG. *Explan. sup. Eccle.* 1, 1 (PG 98, 744): ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Παροιμιῶν οὕτω φησί· οἱ ἐμοὶ λόγοι εἴρηται ὑπὸ θεοῦ (Prou. 31, 1) ... οὐκοῦν οὐχ ὡς τοῦ Σολομῶντος ἀπλῶς ῥήμασι προσέχειν ὀφείλομεν, ἀλλ' ὡς καὶ τοῦ θεοῦ πολλῶ μᾶλλον, τοῦ δι' ἐκείνου ταῦτα λαλήσαντος.

(35) Cf. ASSEMANI, *Bibl. Orient.*, t. III pars I, XIX, p. 31-33; L. PIROT, *op. laud.*, p. 75-76; R. DEVRESSE, *loc. laud.*

(36) Cf. *Bericht über die in der Kubbet in Damaskus gefundenen Handschriftenfragmente*, in *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften*, An. 1903, p. 829.

(37) *Das Buch Kobelet und seine syrischen Ausleger in Erkenntnisse und Meinungen*, 1 (= Göttinger Orientforschungen, I. Reihe: Syriaca, 3), Wiesbaden 1973, p. 238 et 233-234. Translationem germanicam uide ad p. 226-227 et 218-219.

(38) Etiam quae dicit de eleemosyna in *Comm. in Eccle.* 11, 2 sqq. (f. 75r) congruunt cum Theodori interpretatione sup. *Eccle.* 11, 2, quam legimus in *Comm. in Mich.* 5, 5-6 (PG 66, 380).

(39) Πολλοὶ μὲν τῶν ἐπιεικεστέρων διαποροῦσιν ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου, οἱ δὲ προπετέστεροι καὶ καταγελῶσιν (f. 63r). Ἐπιεικέστεροι fortasse intelligendi sunt interpretes quidam ad allegoriam procliuēs, qui libri difficultates spiritali interpretatione soluebant: quos quidem auctor refellit, multo tamen facit, quia eos τοῖς προπετεστέροις siue ineptis ac stultis opponit.

... καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον πολλῆς γέμον φιλοσοφίας (f. 63<sup>r</sup>) (40).

Dabam Messanae  
mense Sept. A.D. MCMLXXVII

ALEXANDER LEANZA

---

(40) Ad f. 65<sup>v</sup>, sup. Eccle. 3, 2, dicit *Ecclesiasten* utilem esse etiam ad animum confirmandum: ὄρα πῶς χρήσιμον καὶ πρὸς εὐθυμίαν τὸ βιβλίον.

PSEVDOCHRYSTOMI  
COMMENTARIUS  
IN ECCLESIASTEN

Edidit Alexander Leanza

## CONSPECTVS SIGLORVM

*P*: Cod. Patm. 161, pergam. saec. IX-X.

*Rich.*: M. Richard adnotationes manu scriptae.

*LXX*: *Septuaginta* iuxta editionem manualement A. Rahlfs, Stutgardiae 1935.

Vncis < > inclusi quae addenda, [ ] quae delenda uidentur.

Πολλοὶ μὲν τῶν ἐπιεικεστέρων διαποροῦσιν ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου, οἱ δὲ προπετέστεροι καὶ καταγελωσιν. Ἴν' οὖν  
5 ἀμφοτέρων τὰ πάθη λύσωμεν, φέρε, ἀπὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ συστήσωμεν. Πέρασ λόγου τὸ πᾶν ἄκουε· τὸν θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι δὴ τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος· ὅτι σύμπαν τὸ ποίημα ἄξει ὁ θεὸς εἰς κρίσιν ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐάν τε ἀγαθὸν ἐάν τε κακόν· ὅπερ λέγει  
10 ὁ Χριστός· ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ ποίημα καὶ θεὸν φησιν. Τί δεῖ πολλῶν λόγων; Ταῦτα οὖν εἰδότες, κἂν μὴ εὐρίσκωμέν τινα τῶν ἐγκειμένων, μὴ καταγινώσκωμεν τῶν ῥημάτων· ἐκεῖνα γὰρ ἴσως ἔχει ἔννοϊαν μεγάλην καὶ δυνατὴν. Καὶ γὰρ ὑψηλὸν τὸ βιβλίον  
15 καὶ ἠθικώτατον καὶ μουσικώτατον καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον πολλῆς γέμον φιλοσοφίας. Διὸ παρακαλῶ προσέχειν.

I, I. Ῥήματα Ἐκκλησιαστοῦ υἱοῦ Δαυίδ. Καλῶς ἑαυτὸν Ἐκκλησιαστὴν ἐνταῦθα καλεῖ· καθάπερ οὖν ἐκκλησίαν συνιστάμενος, οὕτω τῇ οἰκουμένῃ διαλέγεται, περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων προθέμενος εἰπεῖν, ἅτε τοῦ κοινοῦ  
5 δεσπότητος δοῦλος ὢν. Οὐ γὰρ πρὸς Ἰουδαίους διαλέγεται, καθάπερ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν κτίσιν καὶ τὴν οἰκουμένην. Φέρε οὖν, ὅσα βούλεσθε τῶν φιλοσόφων τούτοις παραβάλωμεν, καὶ εὐρήσομεν ἐκεῖνα εὐχερῆ ὄντα τῶν ἔξωθεν. Ῥήματα Ἐκκλησιαστοῦ υἱοῦ Δαυίδ. Εἰκότως καὶ

---

Proem. 6/9 Πέρασ ... κακόν: Eccle. 12, 13-14 10 ἀποδώσει ... αὐτοῦ: Mt. 16, 27

---

Proem. 1sq. Πολλοὶ μὲν κτλ.: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 1, 1 (Adriaen p. 252) "Male igitur quidam opinantur nos ex hoc libro ad uoluptatem et luxuriam prouocari etc."

I, 3/7 τῇ οἰκουμένῃ ... καὶ τὴν οἰκουμένην: allegoristarum interpretationem, ac potissimum quidem Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alexander p. 279-280) et *Hom. II* (Alexander p. 298-299), reprehendit. Cf. *Praef.* p. 60

---

Proem. 8 συνπαν P 12 ἐνκειμένων P

I, 6 τὴν ante κτίσιν add. Rich.

10 τὸν πατέρα φησὶν καὶ τὸν τόπον τῆς βασιλείας· Ἰσραὴλ ἐν  
 Ἱερουσαλήμ· ἐπειδὴ γὰρ μετὰ τοῦτον οἱ βασιλεῖς τοῦ  
 Ἰσραὴλ οὐκ ἐν Ἱερουσαλήμ ἦσαν, ἀλλ' ἐν Σαμαρείᾳ. Διὰ  
 τοῦτο καλέσας, οὐ περὶ μικρῶν ἡμῖν διαλέγεται, ἀλλὰ περὶ  
 τῶν μεγάλων πραγμάτων.

63<sup>v</sup>

15 2. Ματαιότης ματαιότητων, εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής, (μα-  
 ταιότης ματαιότητων), τὰ πάντα ματαιότης. Καλῶς τίθησιν  
 ἑαυτὸν ἐν τῷ μεταξύ, καὶ οὐ λέγει· εἶπεν ὁ θεός, ἀλλ' εἶ-  
 πεν ὁ Ἐκκλησιαστής. Οὐ γὰρ πίστεως ἐνταῦθα ἔχρηζεν,  
 ἵνα τοῦ θεοῦ τὸ ἀξιόπιστον παρενέγκη, ἀλλὰ τινος αὐτόθεν  
 20 δῆλου ὄντος καὶ ἀπὸ λογισμῶν καὶ ἀπὸ τῆς τῶν πρα-  
 γμάτων πείρας διδάσκοντος, ὡσανεὶ ἔλεγεν· ἔδει μὲν πάντας  
 πάντα παρὰ τοῦ θεοῦ μαθάνειν· ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐβουλήθητε,  
 ἀλλ' ἐπτόησθε, κἂν παρ' ἐμοῦ ἀκούσατε· διὰ τοῦτο οὖν  
 συνέλθωμεν, ἵνα μάθωμεν ὅτι ματαιότης ματαιότητων, τὰ  
 25 πάντα ματαιότης. Καὶ πάνυ· οὐ γὰρ μικρὸν πρὸς τὴν τῆς  
 ἀληθείας εὐρεσιν τὸ ψεῦδος εἰδέναι καὶ τὴν ἀπάτην καὶ τὰ  
 φαντάσματα. Ποῖα δὲ πάντα φησὶν; καὶ τί ποτέ ἐστιν  
 ματαιότης ματαιότητων; Πολλῶ γὰρ τῷ ἐπωδῶ κέχρηται·  
 ὡσπερ μάταιον τῇ γραφῇ καλεῖν ἔθος ἐστὶν τὸ μὴ κατὰ  
 30 τινος πράγματος ὄν, εἰ νομίζεται μὲν εἶναι, οὐκ ἔστιν δέ.

---

I, 10/11 Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλήμ: Eccle. 1, 1

---

10/11 De allegorica interpret. nominum Ἰσραὴλ et Ἱερουσαλήμ, quam  
 noster interpret minime sequitur, cf. *Praef.* p. 60 16/21 Καλῶς τίθησιν  
 ... πείρας διδάσκοντος: Theod. Mops. doctrinam de minore *Ecclesiastae*  
 inspiratione sequi videtur. Cf. *Praef.* p. 61 17sq. Καὶ οὐ λέγει κτλ.:  
 omnino opposita et contraria dicunt Didym. Alex. (ap. Procop. *Cat. in*  
*Eccle.* 1, 1) et Greg. Agr. (*Explan. sup. Eccle.* 1, 1: PG 98, 744), de  
 quibus vide *Praef.* p. 61, n. 34 29/30 μάταιον τῇ γραφῇ ... οὐκ ἔστιν δέ,  
 et 32/34 Ὅταν τὸ μὲν ὄνομα ... ψευδώνυμα: cf. Ioh. Chrys. *Expos. in Ps.*  
 4, 6 (PG 55, 48) «μάταιον ... ἐκεῖνο λέγεται τὸ κενόν, ὅταν ὄνομα μὲν ἦ,  
 πρᾶγμα δὲ μὴ ἦ» et Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alexander p. 281, 4  
 sqq.) «μάταιον νοεῖται τὸ ἀνυπόστατον, ὃ ἐν μόνῃ τῇ τοῦ ῥήματος  
 προφορᾷ τὸ εἶναι ἔχει· πρᾶγμα δὲ ὑφεστὸς τῇ τοῦ ὀνόματος σημασίᾳ οὐ  
 συνεμφαίνεται κτλ.»

---

15/16 ματαιότης ματαιότητων ex LXX propter commentarium (ll. 24-25)  
 add. Rich. 23 ἀκούσατε· διὰ P: ἠκούσατε, διὰ corr. Rich. 29/30 τὸ  
 μὴ - ὄν, εἰ scripsi: ὃ μὴ κατὰ τινος πράγματος εἶναι P

Τὰ εἶδωλα τῶν ἔθνῶν μάταια· οὐχ ὅτι εἶδωλα οὐκ ἔστιν —  
 [οὐκ] ἔστιν γάρ — ἀλλ' ὅτι [μάταια] θεοὶ οὐκ εἰσίν. Ὄταν τὸ  
 μὲν ὄνομα παρῆ, ἡ δὲ ὑπόθεσις καθεῖστο, ὄνομα μηκέτι, <ἀλ-  
 λὰ> ψευδώνυμα· ὡς ἂν τις εἴποι φιλονεικῶν τὸν ἐν τῇ σκιᾷ  
 35 ἄνθρωπον ἄνθρωπον εἶναι· οὐκ ἔστιν γάρ· οὐ γὰρ ἐπιδέχεται  
 τὸν κατὰ τοῦ ἀνθρώπου λόγον· οὐκοῦν μάταιος ἐκεῖνος.  
 Τίνος οὖν ἔνεκεν ματαιότης ματαιότητων; Ἐπίτασιν τοῦ  
 πράγματος λέγει· ὡς ὅταν εἴπωμεν δόξα δοξῶν, τὴν  
 ὑπερβάλλουσαν λέγομεν δόξαν, ἢ βασιλεὺς βασιλέων τὸν  
 40 ὑπερβάλλοντα βασιλέα, οὕτω ματαιότης ματαιότητων. Ἀπὸ  
 δὲ τοῦ ἐναντίου, εἰ βούλει, τὸν λόγον πειρασώμεθα κινήσαι·  
 δεῖ γὰρ ὑμᾶς μαθεῖν | ἀκριβῶς τὴν λέξιν ταύτην. Ἀλήθεια 64<sup>r</sup>  
 ἀληθείας λέγομεν μεγάλη. Φῶς ἢ φῶς φωτός· τὸ μὲν γὰρ  
 ἐν σκότει φῶς οὐκ ἂν εἶη μέγα· ὅταν δὲ ἐν φωτὶ φανῆ,  
 45 τότε καὶ λέγομεν φῶς μέγα, οἶον ὁ ἥλιος ὁ αἰσθητός, φῶς  
 φωτός. Ὁ δὲ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης οὐ φῶς φώτων, ἀλλὰ  
 φῶς ἀληθινόν. Βούλει δὲ καὶ περὶ σώματος; Καὶ αὐτὸ  
 εἶπω· τὸ σῶμα φθαρτόν, ἡ δὲ κόνις φθορὰ φθορᾶς, ἢ ὡς  
 εἴπομεν βασιλεῖαι βασιλειῶν. Ὄταν καὶ τὴν σύγκρισιν πρὸς  
 50 τὰ ὁμογενῆ ἔχης, καλὸς καλῶν πάνυ καλὸς ἂν εἶη. Ὄστε  
 οὐχ ἀπλῶς ματαιότης, ἀλλὰ τοιαύτη μεθ' ἣν οὐκ ἂν εἶη  
 ἕτερα ματαιότης. Ἐνόησόν μοι σκιάν· τοῦτο ματαιότης  
 ματαιότητων παρὰ ζωγραφίαν. Ὄσπερ γάρ ἔστιν ἀλήθεια  
 ἀληθείας, οἶον ἢ τοῦ θεοῦ καὶ ἢ ἡμετέρα, οὕτως ματαιότης

31/32 Τὰ εἶδωλα ... θεοὶ οὐκ εἰσίν: cf. Ioh. Chrys. *Expos. in Ps. 4*, 6 (PG 55, 48) «οὕτω παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὀνόματα μὲν θεῶν πολλά, πράγματα δὲ οὐδαμοῦ» 34/36 ὡς ἂν τις κτλ.: cf. Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alexander p. 281, 11-16) «ἄλλη δὲ ματαιότης λέγεται ... ἢ πρὸς τὴν ἰδίαν σκιάν τοῦ δρομέως ἄμιλλα, ὅταν φιλονεικῆ τῆς τοῦ σκιάσματος κορυφῆς ἐπιβῆναι» 37/40 Τίνος οὖν ἔνεκεν ... οὕτω ματαιότης ματαιότητων, et 54/56 οὕτως ματαιότης ματαιότητων κτλ.: cf. Ioh. Chrys. *In Ep. I ad Tim., Hom. XV*, 4 (PG 62, 584) «ματαιότης γάρ, φησίν, ματαιότητων ... οὐχ ἀπλῶς ματαιότης, ἀλλὰ καθ' ὑπερβολὴν» et Greg. Nyss. *In Eccle. Hom. I* (Alexander p. 282-283), de qua vide *Praef.* p. 58

31/32 οὐχ ὅτι – εἰσίν: οὐκ<sup>2</sup> et μάταια *delenda putavi*; οὐχ ὅτι εἶδωλα οὐκ ἔστιν – ἔστι γάρ – μάταια, ἀλλ' ὅτι θεοὶ οὐκ εἰσίν *scr. Rich.* 33/34 ἀλλὰ *corr. Rich.*: τὰ P 34 φιλονεικῶν *huc transt. Rich.*: *est post σκιᾷ in P* 36 τὸν: *additum in mg. in P, cum signo ante* κατὰ 38 δόξα δοξῶν *scripsi*: δόξα δοξάζων *est in P Rich.* 41 πειρασόμεθα *scripsi. Rich.* 42/43 Ἀλήθεια ... μεγάλῃ: *fortasse legendum* Ἀλήθεια ἀληθείας λέγομεν μεγάλην ἀλήθειαν 45 καί: *supra lin. in P*

55 ματαιοτήτων, καὶ οὐχ ἀπλῶς ματαιότης, ἀλλὰ πάντων  
 ματαιότης ἀνωτάτω. Πάντα ματαιότης. Τὰ πάντα ποῖα λέγει;  
 Οὐρανόν, γῆν, θάλατταν, τόνδε τὸν κόσμον; Μὴ γένοιτο.  
 Βλάσφημον γὰρ τὸ λεχθέν· τὰ γὰρ ἔργα τοῦ θεοῦ οὐκ ἂν  
 εἶη μάταια, ἀλλὰ ἀληθῆ· καὶ πάντα γὰρ τὰ ἔργα σου, φησίν,  
 60 ἀληθινὰ καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κρίσεις. Περὶ ποῖα οὖν λέγει  
 ματαιότης ματαιοτήτων; ἢ οὐκ ἀρκεῖται ἅπαξ εἰπὼν, ἀλλ' ἐπι-  
 λέγει ἀεὶ οὕτως; Ἐκ διαθέσεως φθέγγεται τῷ διπλασιάζειν  
 αὐτά. Μὴ φοβηθῶμεν, ἀγαπητοί, μὴ θορυβηθῶμεν, μὴ  
 πλανηθῶμεν, μὴ πανταχοῦ περιαγάγωμεν τὸν λόγον. Ἐγγύ-  
 65 θεν ὁ ἔλεγχος. Τί οὖν φησιν;

3. Τίς περισσεία τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ ᾧ  
 μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον; Εἶδες ποῖα πάντα φησίν; Τὰ τῶν  
 ἀνθρώπων ἔργα τὰ βιωτικά, ἐμπορίας, καπηλείας, πραγμα-  
 τείας, δόξαν, πλοῦτον, τρυφήν. | Καὶ ὅρα πῶς κατέβαλεν τὸ 64<sup>v</sup>  
 70 πρᾶγμα, καὶ ὅρα πῶς πρῶτον μὲν μόχθον καλέσας, ὃ  
 προσίσταται μάλιστα τῷ ἀκροατῇ, εἶπεν δὴ καὶ ἀκερδῆ τὸν  
 μόχθον. Καὶ οὐκ ἀποφαίνεται ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐρωτᾷ· τίς  
 περισσεία τῷ ἀνθρώπῳ; Ὁ καὶ σφόδρα θαρροῦντος ἦν τοῖς  
 ἐλέγχοις καὶ πολλὴν ἐμφαῖνον τὴν βαρύτητα καὶ κατα-

---

59/60 τὰ ἔργα ... κρίσεις: Deut. 32, 4

---

56/59 Πάντα ματαιότης ... ἀλλὰ ἀληθῆ: cf. Ioh. Chrys. *In Ep. ad Eph.*,  
*Hom. XII*, 1 (PG 62, 89) «τὰ πάντα ματαιότης ... εἰ τοῦ θεοῦ ἔργα, πῶς  
 μάταια; ... Ἄλλ' ἀκούε, ἀγαπητέ· οὐ τὰ τοῦ θεοῦ ἔργα εἶπε μάταια, μὴ  
 γένοιτο· οὐκ οὐρανὸς μάταιος, οὐδὲ γῆ ματαία, μὴ γένοιτο· οὐχ ἥλιος,  
 οὐδὲ σελήνη καὶ ἄστρα ... πάντα γὰρ ταῦτα κατὰ λίαν». Etiam Greg.  
 Agr. (*Explan. sup. Eccle.* 1, 2: PG 98, 753-756) dicit non mundum et  
 Dei opera esse vana, sed gloriam divitias voluptates, et omnia quae  
 pravo consilio frustra adnitentes homines faciunt 58/63 τὰ γὰρ ἔργα ...  
 διπλασιάζειν αὐτά: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 1, 2 (Adriaen p. 252) “Si  
 cuncta quae fecit Deus *valde bona*, quomodo *omnia vanitas*, et non solum  
 vanitas, verum etiam *vanitas vanitatum*?” 60/61 Περὶ ποῖα ... μα-  
 ταιοτήτων et 63/69 Μὴ φοβηθῶμεν ... πλοῦτον, τρυφήν: voluptates, gloriam,  
 divitias et hominum labores *vanitatem vanitatum* ab Ecclesiaste appellari  
 aiunt Ioh. Chrys. (*In Ep. ad Eph.*, *Hom. XII*, 1: PG 62, 89; *Expos. in Ps.*  
*4*, 6: PG 55, 48) et Greg. Agr. (*Explan. sup. Eccle.* 1, 2: PG 98,  
 753-756)

---

56 λέγει *scripsi*, coll. *infra ll. 60-61* περι ποῖα οὖν λέγει ματαιότης  
 ματαιοτήτων et l. 67 εἶδες ποῖα πάντα φησίν: λέγεις P *Rich.* 60 ποῖα  
*scripsi*, coll. *infra l. 67* εἶδες ποῖα πάντα φησίν: ποίας P *Rich.* 67 εἶδες  
*scripsi*: οἶδες P 72 ἐντεῦθα P



75 γινώσκοντος ὡς μαινομένων καὶ εἰκῆ πάντα ποιούντων. Ὁ  
 δεῖνα οἴκημα ἐδείματο, λαμπρὸν κατέστησεν. Τί τούτῳ τὸ  
 ὄφελος; Οὐδέν. Τεχνίτας συνήγαγεν, χρήματα ἀνήλωσεν,  
 τὴν ἐπιθυμίαν ἐπλήρωσεν, ἀπετέμετο ἑταίρας, ἀρρωστίας  
 ὑπέμεινεν, φροντίδας, προσκρούσματα, χάριτας ἤτησεν,  
 80 πάντα συνέδραμεν. Τί τὸ περισσόν; εἶπέ μοι. Τί μικρὸν ἢ  
 μέγα ἀπώνασθαι ἠδυνήθη; Ἔτερος πάλιν, κληρὸν πατρῶν  
 παραλαβὼν, πόρνας ἔθρεψεν, ἀρχῆς ἐπέβη, μεγάλα εἰργάσα-  
 το. Τί τὸ πέρας, εἶπέ μοι, ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ; Οὐ λέγω  
 ὅτι τοῦ μόχθου τὸ μὲν καλόν, τὸ δὲ κακόν. Πάντα μοι  
 85 φέρε εἰς μέσον καὶ οὐδὲν εὐρήσεις. Τὰ γὰρ τῆς εὐσεβείας  
 οὐ μόχθου· τὸ γὰρ παραυτικά ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως εἰς  
 ὑπερβολὴν βάρος δόξης ἡμῖν κατεργάζεται· καὶ δεῦτε πρὸς  
 με πάντες οἱ κοπιῶντες· ἄρατε τὸν ζυγὸν μου, ὅτι χρηστός,  
 καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν. Τοῦτο δὲ μόχθος, ἅτε μήτε τὸν  
 90 θεὸν ἔχον συμπράττοντα, μήτε ταῖς ἐλπίσι κουφιζόμενον.  
 Καὶ εἰ βούλει τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἐλεγχόμενον εἰπεῖν  
 μόχθον, βούλει καὶ οὐ παραιτοῦμαι. Οὗτος ὁ μόχθος ὑπὸ  
 τὸν ἥλιον, ἐκεῖνος ὁ μόχθος οὐχ ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἀλλ' ὑπὲρ  
 τὸν ἥλιον. Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει.  
 95 Ὁρᾷς πῶς εὐθέως ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν προοιμίῳ διωρίσατο  
 περὶ ὧν ἔλεγεν; Περὶ τῶν ὑπ' οὐρανὸν πραγμάτων, περὶ  
 τῶν μοχθηρῶν τούτων καὶ ἐπιπόνων περὶ ὧν οἱ ἄνθρωποι  
 μοχθοῦσιν>\*\*\*

87/89 δεῦτε ... ἐλαφρόν· Mt. 11, 28-30      92/93 cf. Eccle. 2, 3 et 11  
 94 Ἡμῶν ... ὑπάρχει: Phil. 3, 20

92/98 Οὗτος ὁ μόχθος κτλ.: cf. Dion. Alex., ap. Procop. *Cat. in Eccle.*  
 1, 3 «οὐκοῦν ὑπὲρ τὸν ἥλιον τοὺς πόνους πεμπτέον· ἐκεῖ γὰρ οἱ μόχθοι  
 τῶν ἀρετῶν διαβαίνουσιν», Olymp. *Comm. in Eccle.* 1, 3 (PG 93, 481)  
 «τῶν δὲ μοχθούτων οἱ μὲν μοχθοῦσι διὰ τὰ ὑπὲρ τὸν ἥλιον, ἵνα τὴν ἐν  
 οὐρανῷ βασιλείαν κληρονομήσωσιν, οἱ δὲ διὰ τὰ ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἵνα τὴν  
 κενὴν δόξαν, ἢ χρήματα περιποιήσονται, ἢ ἀξιώματα», Greg. *Agr. Ex-*  
*plan. sup. Eccle.* 1, 3 (PG 98, 757) «καὶ μάλλον ἀνάνευσον πρὸς τὴν  
 ζωὴν τὴν ὑπὲρ τοῦτον τὸν ἥλιον»

76 Τί *supra lin. in P*      78 ἑταίρας *scripsi*: *ετερας P* (“fortasse  
 legendum ἑταίρας” *Rich.*)      88 χρηστός *scripsi*, *coll. Mt. 11, 30* ὁ γὰρ  
 ζυγός μου χρηστός:  $\bar{\chi}\sigma$  *P*: Χριστός «εἰμι» *Rich.*, *qui in notis scriptum reliq.*  
 “fortasse legend. ὅτι πραῦς «εἰμι»”, *coll. scil. Mt. 11, 29*      90 συμπράττον-  
 τα *P*      91/92 εἰπεῖν μόχθον, βούλει *transp. Rich.*: βουλει εἰπεῖν μόχθον *P*  
 97/98 ἄνθρωποι μοχθοῦσιν» *supplevi. Verbis* περὶ ὧν οἱ ἄνθρωποι *desinit*  
*mutila interpret. cap. I: post haec verba deest maxima pars commentarii capp.*  
 I-II

II.\*\*\* διακεῖσθαι καὶ μηδὲν αὐτὰ τίθεσθαι· ὁ καὶ Παῦλός <sup>65r</sup> φησιν· οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. Ὁ δὲ πονηρὸς † τίνι δίκην φησίν, τὸ συνάγειν †

26. Ὅτι τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἀγαθῷ πρὸ προσώπου αὐτοῦ  
 5 ἔδωκεν σοφίαν καὶ γνῶσιν καὶ εὐφροσύνην· καὶ τῷ ἁμαρτωλῷ  
 ἔδωκεν περισπασμὸν τοῦ περισπασθῆναι καὶ τοῦ συναγαγεῖν. Τὸ  
 μὴ ἀναπνεῖν, τὸ ἑτέροις μοχθεῖν· ὁρᾷς πῶς ἀπάγει τοῦ  
 συνάγειν χρήματα, πῶς ἴστησιν τὴν ἐπιθυμίαν, πῶς ἐκκόπτει  
 τὴν φαντασίαν, πῶς ἐξάγει πρὸς δαπάνην καὶ ἀνάλωσιν;  
 10 Ὁ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ κωλύων, πῶς ἑτέρῳ δώσει; Ὁ δὲ  
 ἑαυτῷ παρέχων, πολλῶ μᾶλλον καὶ ἑτέρῳ· παιδεύεται γὰρ  
 καταφρονεῖν χρημάτων. Μάθωμεν οὖν· ὅτι τὸ μὲν καταφρο-  
 νεῖν ἔργον τοῦ θεοῦ ἐστίν, τὸ δὲ τρυφᾶν περιττόν· εἰς  
 ἀναγκαίας γὰρ ἀναλώσει χρείας. Οὐ γὰρ ἴσως ἂν παρεδέ-  
 15 ζατο τις ἀκούων ὅτι τὸ ἐλεεῖν ἔργον θεοῦ, ὡς ὁ ἀκούων  
 ὅτι τὸ τρυφᾶν ἔργον θεοῦ. Μὴ φοβηθῆς ἀναλώσαι· δίδωσίν  
 σοι ὁ θεός· τούτοις χαίρει μάλιστα ἢ ἐκείνοις· ἐπεὶ ποῦ  
 χρήσιμα τὰ παρόντα χρήματα; Συγκρίνει τοῦτον πρὸς τὸν  
 ἀποτιθέμενον. Καὶ δείξει τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀγαθόν. Ἐμοὶ δοκεῖ  
 20 τὴν ἐλεημοσύνην λέγειν· τοῦτο γὰρ ὄντως ἀγαθόν, τοῦτο  
 ψυχὴ ἀνθρώπου, ὅταν ἐλεῇ τὸ σῶμα τοῦ πλησίον. Ἀπ' ἐ-  
 κείνου ἄρχεται καὶ εἰς τοῦτο λήγει. Οὐχ ἀπλῶς φησιν  
 ἀγαθόν, ἀλλὰ πρὸς τὸν φειδωλὸν καὶ μικρολόγον, τὸν  
 μικρόψυχον, εἶτα πάλιν φησίν· καί γε τοῦτο ματαιότης. Διὰ  
 25 τί τὸ συνάγειν; Ἐτερος γὰρ αὐτὸ λήψεται.

III, I. Τοῖς πᾶσιν χρόνος, καὶ καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι ὑπὸ  
 τὸν οὐρανόν. Ἐνταῦθα παιδευόμεθα μήτε ἀλγεῖν ἐπὶ τοῖς  
 δεινοῖς, μήτε χαίρειν ἐπὶ τοῖς καλοῖς. Οὐ γὰρ δὴ, καθάπερ  
 ἡμεῖς θορυβούμεθα | καὶ λέγομεν ὅτι «συνέβη τόδε, οὕτω <sup>65v</sup>  
 5 συμβαίνει ἀπὸ ἁμαρτίας ἡμετέρας», ἀλλὰ φύσιν τοιαύτην ὁ

II, 2 οὐκ ἐν τιμῇ ... σαρκός: Col. 2, 23 19 Καὶ δείξει ... ἀγαθόν:  
 Eccle. 2, 24 24 καί γε τοῦτο ματαιότης: Eccle. 2, 26

II, 19/21 Ἐμοὶ δοκεῖ ... τοῦ πλησίον: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 3, 22  
 (Adriaen p. 283) "Nihil est ergo bonum ..., nisi quod laetatur homo ...  
 faciens eleemosynam"

II, 3 τίνι – συνάγειν P: *fortasse legendum* τίνει δίκην, φησίν, τοῦ  
 συνάγειν 18 συγκρίνει P

βίος ἔχει· πρὸς δὲ τὴν φύσιν ἀγανακτεῖν οὐ χρή. Ὡσπερ οὐ δυσχεραίνομεν ἐπὶ χειμῶνος, οὐδὲ ἐπὶ θέρους, οὕτως οὐδὲ ἐπὶ τοῖς παροῦσι πράγμασιν· ἕκαστον γὰρ δεῖ γενέσθαι καὶ ἕκαστον ἔχει καιρόν. Μὴ ὡς ἐπὶ παραδόξοις ἄλγει·  
 10 ὡσπερ τὰ κακά, οὕτως καὶ τὰ καλὰ ἀνάγκη συμβῆναι· μᾶλλον δὲ οὐ κακά, ἀλλ' οὕτω φαινόμενα, οἷον δεῖ χαίρειν, ἀλλὰ καὶ ἀλγεῖν. Καὶ ὄρα πόθεν πιστοῦται τὸν λόγον· τοῦτο δὲ ἀπὸ τῶν συμβαινόντων παρ' ἡμῶν, δεικνύς ὅτι ἀναγκαιῶς γίγνεται. Οὐκ αἰεὶ τὸ οἰκοδομεῖν καλόν, οὐκ αἰεὶ τὸ  
 15 φυτεύειν, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ ἐναντίον καὶ οὐ μόνον καλόν. Καὶ ἄρχεται ἀπὸ τῶν συνεκτικῶν καὶ ὁ μάλιστα ἡδονῶν καὶ ἀθυμίας ἐστὶν αἴτιον.

2. Καιρὸς τοῦ τεκεῖν καὶ καιρὸς τοῦ ἀποθανεῖν. Τί ἀλγεῖς ἐπὶ θανάτῳ; Μὴ γὰρ παρὰ προσδοκίαν γέγονεν; Μὴ γὰρ  
 20 παρ' ἐλπίδας; Κατὰ καιρὸν ἦλθεν ἴσως ἀναγκαῖον τῷ γενέσθαι. Τὸ ἀποθανεῖν ταχύτερον, πῶς καὶ τίνι τρόπῳ ἴσως εὐκαιρον;

2. Καιρὸς τοῦ φυτεύειν καὶ καιρὸς τοῦ ἐκτῖλαι τὸ πεφυτευμένον. Εἶτα αὐτὸ ἀπὸ τῶν φυτῶν πιστοῦται· μὴ αἰεὶ φυτεύειν  
 25 δεῖ, οὐδὲ ἐστάναι; Καθάπερ γὰρ σὺ οὐ συγχωρεῖς τὰς γεγηρακυίας μένειν ἀμπέλους, ἀλλ' ἀναιρεῖς, οὕτω καὶ ὁ θεός· ἀκολουθία πραγμάτων ἐστίν, μὴ ἄλγει. Ὅρα πῶς χρήσιμον καὶ πρὸς εὐθυμίαν τὸ βιβλίον.

3. Καιρὸς τοῦ ἀποκτεῖναι καὶ καιρὸς τοῦ ἰᾶσθαι. Καὶ ταῦτα  
 30 ἐναντία. Καὶ ποῖος καιρὸς τοῦ ἀποκτέννειν; Οἷον τοὺς πονηροὺς. Παρὰ τῷ θεῷ καιρὸς τούτου καὶ τούτου.

3-4. Καιρὸς τοῦ καθελεῖν καὶ καιρὸς τοῦ οἰκοδομεῖν, καιρὸς τοῦ κλαῦσαι καὶ καιρὸς τοῦ γελάσαι. Καὶ ποῖος καιρὸς ἐστὶν ἄκαιρος; Ὅτε ἄκαιρός ἐστὶν ὁ γέλως καὶ ἄχρηστος. Εἰ γὰρ  
 35 ἐκείνων τῶν γενικῶν καιρός, πολλῶ μᾶλλον τούτων δι' ἐ-

6/7 Ὡσπερ ... ἐπὶ θέρους: cf. *Olymp. Comm. in Eccle.* 3, 1 (PG 93, 508) «τὰ μὲν ἐκ θεοῦ πάντα εὐκαιρῶς γέγονε, ὡς θέρος καὶ μετόπωρον καὶ χειμῶν καὶ ἔαρ» 14/16 Οὐκ αἰεὶ ... οὐ μόνον καλόν: cf. *Ioh. Chrys. In illud Isaiae: Ego Dominus etc.*, 4 (PG 56, 148-149) «οὐδὲ γὰρ πανταχοῦ τὸ χαίρειν καλόν, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ βλαβερόν· οὔτε πανταχοῦ τὸ ἀλγεῖν καλόν, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ θανάσιμον καὶ ὀλέθριον». Cf. *Praef.* p. 59

κεῖνα· οὐχ ἀπλῶς συμπτώματα ταῦτά ἐστιν; Καὶ ταῦτα ὁ θεὸς ὤρισεν· μὴ ἀεὶ γελᾶν, ἵνα μὴ διαχυθῶμεν, μὴ ἀεὶ κλαίειν, ἵνα μὴ καταπίπτωμεν.

5. Καιρὸς τοῦ περιλαβεῖν· περὶ γάμου.

40 6. Καιρὸς τοῦ ζητῆσαι καὶ καιρὸς τοῦ ἀπολέσαι. Καὶ μὴν ἐξ ἡμετέρας ῥαθυμίας γίνεταί. Μὴ νόμιζε, φησίν. Ἔστιν καιρὸς ὅτε δεῖ σε ἀπολέσαι. Ἡ ἵνα μὴ πενθῶμεν τοῦτό φησιν, ἢ ἵνα καὶ ἐκόντες προώμεθα· ἔστιν ὅπου τὸ μὴ ζητῆσαι εὐκαιρον, ἀλλὰ βέλτιον ἀπολέσαι.

45 8. Καιρὸς τοῦ φιλῆσαι καὶ καιρὸς τοῦ μισῆσαι· οὐκοῦν καὶ φιληθῆναι καὶ μισηθῆναι.

Ἰ. Σύμπαντα ἃ ἐποίησεν καλὰ ἐν καιρῷ αὐτῶν. Τί τοίνυν μοχθεῖς; Πάντα θαυμαστά, πάντα ὅσα γέγονεν ἐν καιρῷ αὐτῶν καλά. Μὴ ἀπλῶς τὴν λύπην εἶπης, ἀλλὰ μετὰ τοῦ  
50 καιροῦ δεῖξόν μοι ταύτην, καὶ δείκνυμί σοι τῆς ἡδονῆς οὐσαν βελτίω καὶ τοῦ γέλωτος. Διὸ καὶ φησιν· βέλτιον πορευθῆναι εἰς οἶκον πένθους ἢ εἰς οἶκον γέλωτος. Οὐδὲν τούτων αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καλόν, οὔτε κακόν· τὸ ἀποθανεῖν βέλτιον τοῦ γενέσθαι, οἶον ἐν γήρα. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι τοῦ  
55 καιροῦ χωρὶς καλόν, κἂν τροφήν εἶπης, κἂν πότον.

II. Καί γε σύμπαντα τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν καρδίᾳ αὐτῶν,

---

51/52 βέλτιον ... γέλωτος: Eccle. 7, 2

---

37/38 μὴ ἀεὶ γελᾶν ... καταπίπτωμεν: cf. Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 3, 4 (PG 98, 852) «χρῆ ... μήτε ... ἀπελπίζειν καιρὸν παρακλήσεως, μήτε ... διακεχύσθαι ... ἐν τοῖς εὐφραίνουσι» 49/51 Μὴ ἀπλῶς ... τοῦ γέλωτος et 52/55 Οὐδὲν τούτων ... κἂν πότον: cf. Ioh. Chrys. *In illud Isaiæ: Ego Dominus etc.*, 4 (PG 56, 148) «οὐχ ἀπλῶς καλόν, οὐδὲ ἀπλῶς κακόν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γνώμης τῶν ὑποδεχομένων αὐτό ... Ὁ σοφώτατος Σολομῶν ... (δείκνυσι) ὅτι οὐχ ἀπλῶς τοῦτο καλόν κἀκεῖνο κακόν, ἀλλὰ μετὰ καιροῦ τοῦ προσήκοντος γίνεται καλά, κἂν φορτικὰ εἶναι δοκῇ, «καὶ κακὰ κἂν χρηστὰ εἶναι δοκῇ», ὅταν τὸν καιρὸν μὴ ἔχη τὸν προσήκοντα». Cf. *Praef.* p. 59

---

39 περιλαβεῖν *iuxta LXX correxi*: περιλαβεῖν P Rich. 41 "ante ἐστιν *fortasse add.* ὅτι" Rich. 47 συνπαντα P 49 αὐτῶν *scripsi*: αὐτοῦ P Rich. 56 συνπαντα P

ὅπως μὴ εὖρη ἄνθρωπος τὸ ποίημα ὃ ἐποίησεν ὁ θεὸς ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τέλους. Οὐ βούλεται, φησὶν, ὁ θεὸς τὰ ἔργα αὐτοῦ φανερὰ εἶναι τοῖς ἀνθρώποις, καταστέλλων  
60 αὐτῶν τὴν πολυπράγμοσύνην. Οὕτω, φησὶν, τοὺς χρόνους κατεσκεύασεν σοφῶς, ὡς μὴ δύνασθαι εὐρεῖν τοὺς ἀνθρώπους τὰ γενόμενα· τὸ γὰρ πλῆθος τῶν ἡμερῶν ἴσως ἐπισκοτεῖ καὶ λήθην ἐμποιεῖ. Ἡ τοῦτο φησὶν ὅτι, καίπερ τὸν χρόνον εἰδότες καθ' ὃν γίνεταί τὰ ἔργα, οὐ δυνατόν  
65 συνιδεῖν.

12. Ἐγνων ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν | ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ τοῦ 66<sup>v</sup>  
εὐφρανθῆναι καὶ τοῦ ποιεῖν ἀγαθὸν ἐν ζωῇ αὐτοῦ. Τοῦτο ἔστιν ποίημα ἀγαθόν, ἐλεῆσαι. Μέλλων γὰρ ἐπὶ εὐποιῖαν παρακαλεῖν, πρότερον αὐτὸ νομοθετεῖ, πάσχειν εὖ· ὁ γὰρ ἑαυτῷ  
70 χρηστὸς καὶ ἑτέρῳ ἔσται.

13. Τοῦτο δόμα θεοῦ ἔστιν. Κὰν λέγη δόμα θεοῦ, τοῦτο ὤρισεν ὁ θεὸς μόνον εἶναι καλόν, ἀπὸ τοῦ μόχθου βουλόμενος ἡμᾶς ἀπαγαγεῖν τοῦ παρόντος βίου καὶ τοῦ ἐν τούτοις μοχθεῖν.

75 14. Ἐγνων (ὅτι) πάντα, ὅσα ἐποίησεν ὁ θεός, αὐτὰ ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα· ἐπ' αὐτῶν οὐκ ἔστιν προσθεῖναι καὶ ἀπ' αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἀφελεῖν. Ἐνταῦθα πάλιν αὐτοῦ τὴν σοφίαν θαυμάζει, ὅτι οὕτως διαρκῆς καὶ ἀνελλιπὲς αὐτοῦ τὸ ἔργον ὡς πανταχοῦ ἀρκεῖν.

80 14. Καὶ ὁ θεὸς ἐποίησεν, ἵνα φοβηθῶσιν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. Ὅρα καὶ ταῦτα· οὐχ ἵνα παρασαλευθῶσιν μόνον, ἀλλ' ἵνα αὐτὸν καὶ θαυμάζωσιν· εἰκὸς οὖν τὰ πρὸς ὑπόθεσιν θεογνωσίας γεγεννημένα, μεγάλα τινὰ καὶ θαυμαστά.

85 15. Τὸ γενόμενον ἤδη ἔστιν, καὶ ὅσα τοῦ γίνεσθαι ἤδη γέγονεν. Τὰ δὲ τῶν ἀνθρώπων οὐ τοιαῦτα, ἀλλ' ἀεὶ γίνεταί.

67/68 Τοῦτο ἔστιν ... ἐλεῆσαι: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 3, 22 (Adriaen p. 283) "Nihil est ergo bonum ... nisi quod laetatur homo ... faciens eleemosynam" 77/79 αὐτοῦ τὴν σοφίαν θαυμάζει κτλ.: cf. Olymp. *Comm. in Eccle.* 3, 14 (PG 93, 517) «οὐδέν ἐστι προσθεῖναι τῇ τοῦ θεοῦ διακοσμήσει τελείως ἐχούσῃ καὶ ἀνελλιπῶς ... φόβῳ θείῳ συνέχονται ... τοῦ γενεσιουργοῦ τὴν σοφίαν ἀποθαυμάζοντες»

15. Καὶ ὁ θεὸς ζητήσῃ τὸν διωκόμενον. Ὅρα πῶς μεταξύ φιλοσοφίας ἐντίθησιν ῥήματα καὶ οὐ λέγει ἐνταῦθα «ματαιότης» περὶ τῶν πασχόντων κακῶς· ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν ὅτι δι' ἡμᾶς 90 ἐποίησεν τὰ ἔργα, ὥστε αὐτὸν ἐπιγινώσκεισθαι, καὶ θεογνωσίας αἴτιον τοῦτο. Τί οὖν; φησίν, τὰς ἀδικίας πῶς περιορᾷ; Ἔρχεται λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὸν τῆς προνοίας λόγον, ὅτι καὶ τοῦτο δείκνυσιν ὄντα τὸν θεόν. Ὁ θεὸς ζητήσῃ τὸν διωκόμενον· κἂν μὴ νῦν, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα· ἀπὸ τῆς πείρας 95 οἶδα ταῦτα, φησίν.

16. Καὶ ἔτι εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον τὸν τόπον τῆς κρίσεως, ἐκεῖ ὁ ἀσεβῆς, καὶ τὸν τόπον τοῦ δικαίου, ἐκεῖ ὁ εὐσεβῆς. Εἶδον καὶ κολαζομένους· ὅπερ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ φησιν.

17. Καὶ εἶπα ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου· | σὺν τὸν δίκαιον καὶ σὺν τὸν 67<sup>τ</sup>  
100 ἀσεβῆ κρινεῖ ὁ θεός. Καὶ ἐκεῖνος ἔπαθλον τῆς ἀρετῆς λήμψεται καὶ οὗτος τῆς κακίας. Εἶδον τὸν τόπον· οὐχὶ τόπον τῆς κολάσεως λέγει· ὑπὸ τὸν ἥλιον, γὰρ φησιν· οὐ λέγω σοι τὰ μέλλοντα, εἶδον πολλαχοῦ συμβάντα ταῦτα.

17. Ὅτι καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι καὶ ἐπὶ παντὶ τῷ  
105 ποιήματι. Ὡστε μὴ ζητεῖν· οἶδεν τοὺς καιροὺς ὁ θεός, πότε καὶ πότε ἐκείνους κολασθῆναι δεῖ.

18. Ἐκεῖ εἶπα ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου περὶ λαλιᾶς υἱῶν ἀνθρώπων, ὅτι διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ θεός. Ἐκεῖ εἶπον· μὴ λάβης εἰς δόγματα ταῦτα, ἅπερ οὕτως διαπορῶν ἔλεγεν, ἐπεὶ καὶ 110 ὁ Δαυὶδ εἰσάγει τινὰ λέγοντα· καὶ εἶπον· ἄρα ματαίως ἐδικαίωσα τὴν καρδίαν μου καὶ ἐνιψάμην ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου, καί· εἶπον ἐν τῇ ἐκστάσει μου· ἀπέρριμμαι ἀπὸ προσώπου τῶν ὀφθαλμῶν σου, καί· εἶπον ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα. Περὶ λαλιᾶς υἱῶν ἀνθρώπου ὅτι 115 διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ θεός· ἐπειδὴ πολλοὶ τοῦ θεοῦ κατηγοροῦ-

98 cf. Ps. 93, 21      101/102 Εἶδον ... τὸν ἥλιον: Eccle. 3, 16  
110/112 καὶ εἶπον ... χεῖράς μου: Ps. 72, 13      112/113 εἶπον ...  
ὀφθαλμῶν σου: Ps. 30, 23      113/114 εἶπον ... τὸν αἰῶνα: Ps. 29, 7

99 Καὶ εἶπα – μου *huc transtuli*: est post ἐκεῖ ὁ εὐσεβῆς (l. 97) in P  
100 κρινεῖ P      104/105 καὶ ἐπὶ παντὶ τῷ ποιήματι *huc transtuli*: est  
post κολασθῆναι δεῖ (l. 106) in P      108 διακρινεῖ P      112 ἀπεριμμαι P  
115 διακρινεῖ P      πολλοὶ *correxi*: πολλὰ P

σιν καὶ διαγελωσιν εἰκῆ, τότε αὐτοὺς παιδεύσει, τότε αὐτοὺς διδάξει.

18. Καὶ τοῦ δεῖξαι ὅτι αὐτοὶ κτήνη εἰσὶν καὶ γε αὐτοῖς. "Ορα τοίνυν ὃ καὶ νῦν γίνεταί. Πολλοὶ τοῦ θεοῦ κατηγοροῦσιν, 120 πολλοὶ αὐτὸν ἄδικον εἶναί φασιν, πολλοὶ αὐτὸν μὴ προνοεῖν· οὗτοι τῶν κτηνῶν τί διαφέρουσιν; "Όταν οὖν ὁ θεὸς τὸ κατ'ἄξίαν ἀπονέμη ἐκάστω, τοῦ καιροῦ καλοῦντος, τότε δείξει τὴν ἄνοιαν αὐτῶν, τότε διακρινεῖ αὐτούς.

19. "Ότι συνάντημα υἰῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνάντημα τοῦ 125 κτήνους· ὡς ὁ θάνατος τούτου, οὕτως ὁ θάνατος τούτου. Δείκνυσιν ὅτι θάνατος εἰς ἑκατέροις, σῶμα ἓν, πλάσις μία· καὶ εἰ τοῦτο ἀγνοοῦσιν εἰκότως κτήνη, ὅτι πνεῦμα ἓν τοῖς πᾶσιν.

21. Καὶ τίς οἶδεν πνεῦμα υἰῶν τοῦ ἀνθρώπου [καὶ συνάντημα 130 τοῦ κτήνους· ὡς ὁ θάνατος τούτου, οὕτως ὁ θάνατος τούτου. 67<sup>v</sup> Καὶ τίς οἶδεν πνεῦμα υἰῶν τοῦ ἀνθρώπου] εἰ ἀναβαίνει ἄνω, καὶ πνεῦμα τοῦ κτήνους εἰ καταβαίνει κάτω εἰς τὴν γῆν; Τοῦτο δέ φησιν περὶ ἐκείνων, ὅτι κτήνη εἰσὶν. Εἰ γὰρ ταῦτα ἑώρων καὶ περὶ ἀναστάσεως ἐφιλοσόφουν, οὐκ ἂν ταῦτα 135 ἐφθέγγατο, οὐκ ἂν εἶπεν· ἐπεὶ ὅτι γε αὐτὸς οὐχ οὕτως διέκειτο δῆλον ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα· ὅτι ἄξει ὁ θεὸς αὐτοὺς εἰς κρίσιν.

22. "Ότι τίς ἄξει αὐτὸν τοῦ ἰδεῖν ἐν ᾧ ἂν γένηται μετ'αὐτόν; Ἐπειδὴ πολλοὶ βούλονται καταλεῖψαι χρήματα, τίς 140 αὐτὸν δυνήσεται ἐνεγκεῖν, ὥστε ἰδεῖν τὰ γενόμενα; φησὶν. "Όρα πῶς συνεχῶς αὐτοὺς τέως ἐμβάλλει εἰς τὸ καταφρονεῖν χρημάτων καὶ μὴ ζητεῖν μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν.

123 διακρινεῖ αὐτούς: Eccle. 3, 18 127/128 πνεῦμα ... πᾶσιν: Eccle. 3, 19 136/137 ἄξει ... εἰς κρίσιν: cf. Eccle. 12, 14

118 καὶ γε αὐτοῖς *huc transtulit: est post* τότε διακρινεῖ αὐτούς (*l. 123*) *in P* 122 ἀπονεύμη *corr. Rich.* 129/131 *verba* καὶ συνάντημα – ἀνθρώπου (*scil. vv. 19b-d et 21a*) *iterat P* 134 ἑώρων *scripsi*: εωρωσαν *P*: "fortasse legend. ἑώρακαν *vel* ἑώρων" *Rich.* 135 "post εἶπεν *fortasse aliquid deest*" *Rich.* 140 γενόμενα: "fortasse legend. γενησόμενα" *Rich.* 141 "Όρα πῶς συνεχῶς *scripsi*: ὄρα· συνεχῶς πῶς *P*

IV, 1. Καὶ ἐπέστρεψα ἐγὼ καὶ εἶδον συμπάσας τὰς συκοφαντίας. Ἐπέστρεψα, τί ἐστίν; Ἐλογισάμην, φησίν, τὰ καλὰ τοῦ βίου καὶ εἶδον μάταια· εἶτα μετέβαλον ἑμαυτὸν καὶ ἐλογισάμην αὐτοῦ τὰ λυπηρὰ καὶ εἶδον ὑπερβάλλοντα. Τοῦτό 5 ἐστὶν ἐπέστρεψα. Ὅταν οὖν τὰ μὲν ἀγαθὰ αὐτοῦ μάταια, τὰ δὲ δεινὰ χαλεπά, τί τὸ κέρδος; εἶπέ μοι.

1. Εἶδον δάκρυον τῶν συκοφαντουμένων καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοὺς ὁ παρακαλῶν. Ἀπαρηγόρητα κλαίουσιν· δεινὸν γὰρ συκοφαντία. Δεινόν· καὶ μὴν οὐκ ἔδει τοῦτο δεινὸν εἶναι, ἀλλὰ 10 τοῦναντίον. Ὅταν γὰρ δικαστῆς μὴ καταδικάζῃ, τίνος ἔνεκεν θρηνεῖς; Ἄλλ' ὅμως οὕτω λυπηρὸν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ὡς καὶ ἐπὶ τούτῳ θρηνεῖν.

2-3. Καὶ ἐπήνεσα ἐγὼ σύμπαντας τοὺς τεθνηκότας, τοὺς ἤδη ἀποθανόντας ὑπὲρ τοὺς ζῶντας, ὅσοι ζῶσιν ἕως τοῦ νῦν· καὶ 15 ἀγαθὸς ὑπὲρ τοὺς δύο τούτους ὅστις οὐκ ἐγένετο. Τοῦτο οὐκ ἔστιν αὐτοῦ ψῆφος, ἀλλὰ τῆς συγκεχυμένης διανοίας· πολλὰ γὰρ | ἐν ἀθυμία φθειγγόμεθα, ἅπερ οὐκ ἀνάγκη φέρειν 68<sup>r</sup> εἰς δογμάτων αὐθεντίαν. Διὰ τοῦτο γὰρ φησιν· εἶπον ἐν τῇ ἐκστάσει μου· πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης· ὥστε οὐκ ἐμὴ ἢ 20 ἀπόφασις, ἀλλὰ τῆς ἀθυμούσης ψυχῆς ἢ ψῆφος. Ἴδε τοῦτον ἀκούοντα καὶ ὀρῶντα καὶ βλέποντα, θρηνοῦντα ἐκείνους· οὕτω τὸ πάθος ἐτάραξεν. Πῶς εἰκὸς αὐτοὺς διακεῖσθαι; Πόσης ἄξιοι τιμωρίας ἂν εἶεν οἱ συκοφάνται; Εἰκότως καὶ οἱ τῶν ἔξωθεν νόμοι τοῖς αὐτοῖς ὑπάγουσιν αὐτοὺς 25 ἐπιτιμίους.

4. Καὶ εἶδον ἐγὼ σύμπαντα τὸν μόχθον καὶ σύμπασαν ἀνδρείαν τοῦ ποιήματος, ὅτι τὸ ζῆλος ἀνδρὸς ἀπὸ τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ καί γε τοῦτο ματαιότης. Τουτέστιν, τὸ νεωτερικὸν αὐτῶν τοῦτο. Ὅταν εὖ πράττωσιν, τότε πάλιν βασκανία, καὶ 30 βασκανία καὶ παρὰ τοῦ οἰκείου· τοῦτό ἐστὶν τὸ δεινόν, ὥστε, εἰ καὶ μὴ μάταια ἦν \*\*\* Ἄλλ' ἐτέρωθεν πάλιν ὄρα

---

18/19 εἶπον ... ψεύστης: Ps. 115, 2

---

13sq. Aliter hunc locum interpretatus est Ioh. Chrys. in *Laud. in S. Eustath. Antioch.*, 1 (PG 50, 599) Cf. *Praef.* p. 56

---

1 συνπάσας P    13 συνπάντας P    16 συγκεχυμένης P    20 εἶδε P  
 26 σύνπαντα P    συνπασαν P    27 ἐτέρου P    31 post μάταια ἢν *nonnulla deesse videntur*



έναντίας δύο κακίας διωρισμένης, καὶ θαύμασον πῶς οὐδὲν ὄντα φθονεῖ δὲ ὡς μένοντα καὶ αἰεὶ ὄντα. Τί φθονεῖς τοῖς μὴ οὖσιν; φησίν.

35 **5.** Ὁ ἄφρων περιέλαβεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἔφαγεν τὰς σάρκας αὐτοῦ. Τουτέστιν, οὐδενὸς φεῖδεται, ἀλλ' εἰ δέοι καὶ ἑαυτὸν φαγεῖν, ἀφειδῆς ἐστίν καὶ ὤμος· τουτέστιν, συνέδησεν ἑαυτὸν καὶ κατέφαγεν.

**6, 9.** Ἀγαθὸν πλήρωμα δρακὸς ἀναπαύσεως ὑπὲρ πλήρωμα  
40 δύο δρακῶν μόχθου. Ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα. Οὕτω καὶ ὁ Χριστός· οὐ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἶμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. Συνάγει ἡμᾶς καὶ διδάσκει ἀλλήλους φιλεῖν, εἰ καὶ μὴ οἰκεῖοι, διὰ τὴν χρείαν τὴν ἀναγκαίαν· ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν περὶ ἑνὸς ἀπολαύοντος πλού-  
45 του, βέλτιον εἶναι δύο, εἰ δὲ καὶ τρεῖς πολλῶ κρεῖττον. Καὶ διδάσκει ἀπὸ τῶν πραγμάτων τῶν οἰκτρῶν καὶ | βιωτικῶν· 68<sup>v</sup>  
ἂν τε ἀναπαύεσθαι δέη ἂν τε πάσχειν κακῶς, μεγάλη ἢ συμπάθεια.

**9-12.** Ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα, οἷς ἐστίν αὐτοῖς μισθὸς  
50 ἐν μόχθῳ αὐτῶν· ὅτι ἐὰν πέσωσιν, ὁ εἷς ἐγείρει τὸν μέτοχον αὐτοῦ, καὶ οὐαὶ τῷ ἐνί, ὅταν πέσῃ «καὶ μὴ ἦ δεύτερος τοῦ ἐγεῖραι αὐτόν. Καί γε ἐὰν κοιμηθῶσιν δύο, καὶ θέρμη αὐτοῖς·» καὶ ὁ εἷς πῶς θερμανθῆ; Καὶ «ἐὰν» συνεκραταιώθη ὁ εἷς, οἱ δύο στήσονται κατέναντι αὐτοῦ, καὶ τὸ σπαρτίον τὸ ἔντριτον οὐ  
55 ταχὺ ἀπορραγήσεται. Ὁ εἷς, φησίν, οὐδὲ ἀναστῆναι δυνησεται, οὐδὲ ἀναπαύεσθαι· οἱ δὲ δύο καὶ ἐν συμφοραῖς μέγα εἰσίν. Τὸ δὲ σπαρτίον τὸ ἔντριτον οὐ ταχὺ ἀπορραγήσεται. Ἐπὶ σχοινίου, φησίν, μεγάλη ἀσφάλεια ἢ συνάφεια· οὐ πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ ἀνθρώπου ἢ ὁμόνοια καὶ ἡ ἀγάπη;

60 **13-14.** Ἀγαθὸς παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα· ὅτι ἐξ οἴκου δεσμῶν ἐξελεύσεται τοῦ

---

41/42 οὐ εἰσιν ... αὐτῶν: Mt. 18, 20

---

59 ἡ ὁμόνοια: cf. Olymp. *Comm. in Eccle.* 4, 9 (PG 93, 529) «ἐπαινεῖ τῶν δύο τὴν ὁμόνοιαν»

---

43 οἰκεῖοι *scripsi*: οἰκειοῖ P 48 συμπάθεια P 49 *post* ἀγαθοὶ *circ. VIII litt. erasae in P* 51/52 καί<sup>2</sup> – αὐτοῖς *ex LXX addidi* 53 ἐὰν *ex LXX add. Rich.*

βασιλεῦσαι, ὅτι καί γε ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης. Ἐκεῖνος μὲν, φησὶν, καὶ ἐν βασιλείᾳ πένης, οὗτος δὲ ἀπὸ δεσμοῦ θαυμαστὸς ἔσται. Οὐδὲν ἐκεῖνον ἐκώλυσεν τὰ 65 δεσμά, οὐδὲν τοῦτον ὠνήσεν ἡ βασιλεία.

16. Οὐκ ἔστιν περασμὸς τῷ παντὶ λαῷ, τοῖς πᾶσιν ὅσοι ἐγένοντο ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Τουτέστιν, ὑπερβάλλοντα ἦν τὰ ἤδη γεγενημένα, λῦσαι δεινά· οὗτος δὲ ἰκανὸς ἔστιν καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα ἀποδοῦναι ἄδειαν πολλήν· ὡσπερ ἐκεῖνοι 70 οὐ λυποῦνται διὰ τοῦτον, οὕτως οὗτοι [οὐκ] εὐφραίνονται διὰ τοῦτον. Ὁ μὲν γὰρ πονηρὸς καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν λυπεῖ, ὁ δὲ ἀγαθὸς καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ εὐφραίνει.

16. Καί γε οἱ ἔσχατοι οὐκ εὐφρανθήσονται ἐπ' αὐτῷ. Ἡ πάλιν ἐκεῖνός φησιν ὅτι καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ καὶ τοὺς μετ' αὐ- 75 τὸν λυπήσει ὁ πονηρὸς.

16. Ὅτι καί γε τοῦτο ματαιότης· οἶον ἄνθρωπος, ἐὰν ἦ.

17. Φύλαξον τὸν πόδα σου ἐν ᾧ ἂν πορεύῃ εἰς οἶκον θεοῦ. 69<sup>r</sup> Τουτέστιν, καθαρὸς ἔσῃ ἀρπαγῆς, πλεονεξίας· ὄξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα. Ἡ τοῦτό φησιν· μὴ τοῖς αὐτοῖς ποσὶν καὶ 80 εἰς κακίαν καὶ εἰς οἶκον θεοῦ τρέχε, ἐπεὶ κὰν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ καὶ ἔγγισον τοῦ ἀκούειν· τουτέστιν, πείθου τῷ θεῷ· τοῦτο γὰρ ὑπὲρ θυσίασμα γένοιτο.

17. Ὅτι οὐκ εἰσὶν εἰδότες τοῦ ποιεῖν κακά. Τοιοῦτοι οἱ ἀκούοντες οὐδὲ εἴσονται κακίαν. Πῶς γάρ; Ὡσπερ οἱ καλὰ 85 σιτούμενοι οὐδὲ ὅ τι ποτέ ἔστιν ἀρρωστία ἐπίστανται.

V, I. Μὴ σπεῦδε ἐπὶ στόματί σου, καὶ καρδία σου μὴ ταχυνέτω τοῦ ἐξενέγκαι λόγον πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ. Πάλιν

---

78/79 ὄξεῖς ... αἷμα: Rom. 3, 15 (cf. Prov. 1, 16; Is. 59, 7) 81  
καὶ ἔγγισον τοῦ ἀκούειν: Eccle. 4, 17 82 τοῦτο ... γένοιτο: cf. Eccle. 4, 17

---

79/80 μὴ τοῖς αὐτοῖς ... τρέχε: cf. Olymp. Comm. in Eccle. 4, 17 (PG 93, 537) «μὴ διὰ τῶν αὐτῶν (ποδῶν) τῇ τε ἀρετῇ καὶ τῇ κακίᾳ ἐξυψηρετῇ. Οἶον· διὰ τῶν αὐτῶν ποδῶν μὴ ἐν ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν θεάτροις κοσμικοῖς βιάδιζε»

---

69 ἀδειαν πολλήν scripsi: αδιάς πολλῆς P: ἀδείας πολλῆς Rich.

ένταῦθα κελεύει μὴ ἀπλῶς μηδὲ ὡς ἔτυχεν ὑπισχνεῖσθαι τῷ θεῷ.

5 1. Ὅτι ὁ θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ σὺ ἐπὶ τῆς γῆς· διὰ τοῦτο ἔστωσαν οἱ λόγοι σου ὀλίγοι. Τουτέστιν, δυνήσεται σε κολάσαι. Εἰ γὰρ ἀνθρώπῳ πολλάκις διαλεγόμενος ἀμαρτήσῃ, πολλῷ μᾶλλον τῷ θεῷ.

2. Ὅτι παραγίνεται ἐνύπνιον ἐν πλήθει πειρασμοῦ καὶ φωνὴ ἄφρονος ἐν πλήθει λόγων. Ἐνταῦθα τὴν φαντασίαν φησὶν· τὰ ψευδῆ πράγματα ἐνύπνια φησὶν· συμβαίνει γὰρ σε καὶ ψεύσασθαι. Ὅρα πόσα περὶ ὑποσχέσεως φησὶν;

3-5. Καθὼς εὕξη εὐχὴν τῷ θεῷ, μὴ χρονίσης τοῦ ἀποδοῦναι αὐτήν· οὐκ ἔστιν θέλημα ἐν ἄφροσιν. Σὺ οὖν ὅσα ἂν εὕξη 15 ἀπόδος. Ἀγαθὸν τὸ μὴ εὕξασθαί σε ἢ τὸ εὕξασθαί σε καὶ μὴ ἀποδοῦναι. Μὴ δῶς τὸ στόμα σου τοῦ ἐξαμαρτῆσαι τὴν σάρκα σου. Μὴ πάσας βουλεύου βουλὰς ὡς γινομένης τὴν σάρκα ἀπολλύειν, οἶον μοιχείας, πορνείας.

5-6. Μὴ εἶπης πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ ὅτι· ἀγνοία ἐστίν. 20 Ὅρα πόσος σου προνοίας λόγος, ἵνα μὴ καὶ τούτου δίκην δῶς καὶ διαφθαρῇ τὰ ποιήματα | τῶν χειρῶν σου, ὅτι ἐν 69<sup>v</sup> πλήθει ἐνυπνίων καὶ ματαιοτήτων καὶ λόγων πολλῶν. Τὰ ποιήματά σου· τὰ ψευδῆ καὶ πεφαντασμένα καὶ οὐδὲν ἔχοντα ἀληθείας.

25 7. Ἐὰν συκοφαντίαν πένητος καὶ ἀρπαγὴν κρίματος καὶ δικαιοσύνης ἴδῃς ἐν χώρᾳ, μὴ θαυμάσης ἐπὶ τῷ πράγματι. Μὴ θαύμαζε, φησὶν, ἐπὶ ταῖς ἀδικίαις.

7. Ὑψηλὸς ἐπάνω ὑψηλοῦ. Τοῦ γὰρ ἀδικουῦντος ἕτερός ἐστιν πολέμιος.

30 7. Καὶ ὑψηλοὶ ἐπ' αὐτοῖς. [Καὶ περισσεία γῆς.] Ὡσπερ οὐκ ἔστιν οὗτος μόνος ὑψηλός, ἀλλὰ καὶ ἄλλος.

8. Καὶ περισσεία γῆς. Ὡσπερ αὕτη πολλή, οὕτως καὶ ὑψηλή ἢ πρόσοδος. Ἡ ὅτι ἔχει δοῦναι τῷ ἀδικουμένῳ. Ἴνα γὰρ μὴ λέγῃς· καὶ τί τὸ ὄφελος; Μετὰ τὸ ἀδικηθῆναι οὐχ 35 ὄρας πλουτοῦντα. Εἶτα καὶ ἐτέρωθεν·

18 ἀπολύειν *a. corr. P (secundum λ sup. l.)*  
 "hic delend. videtur" Rich.

30 Καὶ περισσεία γῆς:

9. Ἀγαπῶν ἀργύριον οὐ πλησθήσεται ἀργυρίου· καὶ τίς ἠγάπησεν ἐν πλήθει αὐτοῦ γένημα; Τουτέστιν, τὸν πόθον αὐτῶν στηῆσαι ἀδύνατον. Καὶ ἅπαντα λάβη, πλειόνων ἐφίεται, ὥστε τὸν μέλλοντα ἀργυρίου ἐμπίμπλασθαι οὐ  
40 πολλὰ περιβάλλεσθαι χρή, ἀλλὰ τὸν πόθον καταλῦσαι τὸν περὶ τὰ χρήματα. Ἄν τε χρήματα ἂν τε γενήματά τις φιλή, περιττὸν οὐδέν. Τοῦτο περιττόν, ὅτι πολλοὶ οὐ θέλουσι τὰ γενήματα αὐτῶν.

9-10. Καί γε τοῦτο ματαιότης. Ἐν πλήθει ἀγαθωσύνης  
45 ἐπλήσθησαν ἐσθίοντες αὐτήν· καὶ <τί> ἀνδρεία τῷ παρ' αὐτῆς; Ὅτι ἀρχὴ τοῦ ὄραν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ. Τί τὸ περισσόν; φησίν. Ἄνδρεία πεπονημένη, ἄνω εἶπεν· τουτέστιν, τί τὸ κέρδος ἀπὸ τῆς εὐφορίας; Τὸ συνεχῶς ἐνορᾶν, πλεον δε οὐδέν, καὶ ἀρχὴν λαμβάνειν τοῦ βλέπειν εἰς αὐτά. Εἶτα ἐτέρωθεν  
50 αὐτὸ βάλλει πάλιν.

11. Γλυκὺς ὁ ὕπνος τοῦ | δούλου, εἰ ὀλίγον, εἰ πολὺ φάγεται. 70<sup>r</sup>  
Ὅτι γὰρ οὐδέν τὸ περισσόν ἐστίν, ὁμοῦ ἡδονὴ παραγίνεται καὶ ἐν τούτῳ καὶ ἐν ἐκείνῳ. Οὐ διὰ τοῦτο πάντα ποιούμεν, δι' ἡδονήν;

55 11. Καὶ τῷ ἐμπλησθέντι τοῦ πλουτῆσαι οὐκ ἔστιν ὁ ἀφίων αὐτὸν τοῦ καθεύδειν. Ὁ δὲ ἀπολαύων πλειόνων οὐ δύναται καθεύδειν ἐν ἡδονῇ. Εἶτα λέγει ὅτι οὐδὲ εἰς αὐτοὺς παραπέμπεται ὁ πλοῦτος.

12-14. Ἔστιν ἀρρωστία ἣν εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, πλοῦτον  
60 φυλασσόμενον τῷ παρ' αὐτοῦ εἰς κακίαν αὐτοῦ, καὶ ἀπολεῖται ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος ἐν περισπασμῷ πονηρῷ, καὶ ἐγέννησεν υἶδον καὶ οὐκ ἔστιν ἐν χειρὶ αὐτοῦ οὐδέν. Καθῶς ἐξῆλθεν ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς αὐτοῦ γυμνός, ἀποστρέψει τοῦ πορευθῆναι ὡς ἦκει. Ὅταν γὰρ ἴσως ἀφικνεῖται ὡσπερ ἦλθεν γυμνός, τί τὸ

47 Ἄνδρεία πεπονημένη: cf. Eccle. 4, 4

51/58 cf. Ioh. Chrys. *De virg.* LXX (PG 48, 585-586) et *Hom. II ad pop. Antioch.*, 8 (PG 49, 44-45), de quibus vide *Praef.* p. 56; Greg. *Agr. Explan. sup. Eccle.* 5, 11 (PG 98, 953)

45 τί ex LXX add. Rich. 55 ἐμπλησθεντι P 61 πονηρῷ:  
additum in mg. (πονηρῳ) in P, cum signo post περισπασμῷ 63 μητρὸς:  
additum in mg. (μητρὸς) in P, cum signo post γαστρὸς

65 κέρδος; "Όσα ἐνομοθέτησεν ὁ θεός, οὐκ ἀφήσιν μετ' αὐτῶν ἀπελθεῖν. Πολλάκις καὶ ἐνταῦθα ὄντας κατέλειψεν· πολλάκις μὴ καταλειφθεῖς, πλείοσιν κακοῖς περιέβαλεν τοὺς λοιπούς.

**VI, 3.** Ἐὰν γεννήσῃ ἀνὴρ ἑκατὸν καὶ ἔτη πολλὰ ζήσεται, καὶ ψυχὴ αὐτοῦ (οὐκ) ἐμπλησθήσεται, καὶ γε ταφὴ οὐκ ἐγένετο αὐτῷ, εἶπα· ἀγαθὸν ὑπὲρ αὐτὸν τὸ ἔκτρωμα. Ἐλώμεθα τοῦτον ὑπὲρ τοῦτον τήμερον. Τὸ ἔκτρωμα, τί φησιν; Μᾶλλον ὑπὲρ  
5 ἐκεῖνον ἀναπαυέσθω οὗτος.

7. Πᾶς μόχθος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ. "Όρα πῶς λανθανόντως διαβάλλει τὴν τρυφήν. "Όσα ἂν μοχθήσῃς οὐκ ἐκεῖ τελευτᾷ; Τίνος ἕνεκεν πολλὰ περιβάλλῃ; Τίνος ἕνεκεν φεῖδῃ; Τίνος ἕνεκεν οὐκ ἀναλίσκεις;  
10 Τίνος ἕνεκεν φοβῆ καὶ πλειόνων ἐφίεσαι; Οὐχ ἔν στόμα μέλλει δέχεσθαι τὸ πᾶν; Τί σοι πλέον κτᾷ φειδωλίας; Οὐκ εἰς αὐτὸν ἀπελεύσῃ τὸν τόπον τῷ τρυφήσαντι;

8. "Ότι περισσεῖα τῷ σοφῷ ὑπὲρ τὸν ἄφρονα; "Άρα ἀπὸ 70<sup>v</sup> συνέσεως τοῦτο.

15 **8.** Διότι ὁ πένης οἶδεν πορευθῆναι κατέναντι τῆς ζωῆς. "Όταν γὰρ πένης μὲν τρυφᾷ, πλούσιος δὲ μηκέτι, οὐκ ἀπὸ σοφίας καὶ ἀνοίας τοῦτο;

9. Ἀγαθὸν ὄραμα ὀφθαλμῶν ὑπὲρ περίσσευμα ψυχῆ. Βέλτιον εὐφραίνεσθαι, φησίν, τοῖς ὀφθαλμοῖς ἢ ἔχειν ἀποκείμενα  
20 ἐκεῖνα ἃ οὐ βλέπει ὀφθαλμός.

**9-10.** Καί γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος. Εἴ τι ἐγένετο, ἤδη κέκληται ὄνομα αὐτοῦ. Τουτέστιν, γνωστὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐστίν.

**10.** Καὶ ἐγνώσθη ὁ ἐστὶν ἀνθρώπος· οὐδέν.

25 **10.** Οὐ δυνήσεται κριθῆναι μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ ὑπὲρ αὐτόν.

**VI, 4/5** μᾶλλον ... οὗτος: cf. Eccle. 6, 5

**VI, 2** οὐκ *ex LXX add. Rich.* **3** Ἐλώμεθα τοῦτον *scripsi*: ἐχώμεθα τούτου *P Rich.* **4** Τὸ ἔκτρωμα, τί *scr. Rich.* τῷ εκτρώματι *P* **10** ἐφίεσαι *scr. Rich.*: ἐφίεσε *P* **11** κτᾷ *scr. Rich.*: κτας *P* **13** ἀρα *P* **16** τρυφᾷ *scr. Rich.*: τρυφῆ *P* **20** ἃ *additum sup. l. in P*

Μετὰ τοῦ θεοῦ, φησὶν· οὐ δυνήσεται τὸν λόγον αὐτὸν ἀπαιτῆσαι.

11. Ὅτι εἰσὶ λόγοι πολλοὶ πληθύνοντες ματαιότητα. Ὅτι ἐν πολλοῖς λόγοις ἐλέγχεται, ἢ ὅτι καὶ αὐτὸς πολλὰ ποιεῖ  
30 μάταια. Οὐ δύναται ἐγκαλέσαι ὑπὲρ τῆς φύσεως, ὅτι φθαρτὴ· καὶ γὰρ ὁ βίος αὐτοῦ πολλῶ χειρῶν.

12. Ὅτι τίς οἶδεν τί ἀγαθὸν [ἐν] τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ; Οὐδεὶς οἶδεν. Οὐκ ἄρα ἐγκλημα; Πάνυ· δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι οὐκ ἴσασιν τὸ συμφέρον, ἀλλ' ὡσπερ ἐν σκότῳ  
35 οἰκοῦσιν, ὥστε οὔτε κριθῆναι δύνανται πρὸς τὸν θεόν, οὐδέ τι ἀποκρίνασθαι ἴσασιν. Ταχέως αὐτὸ ἐρεῖ. Οἱ δὲ τὰ οἰκεῖα συμφέροντα ἀγνοοῦντες, πῶς δυνήσονται δικάζεσθαι τῷ θεῷ;

12. Ἀριθμὸν ἡμερῶν ζωῆς ματαιότητος αὐτοῦ· καὶ ἐποίησεν  
40 αὐτὰ ἐν σκιᾷ. Ἐποίησεν αὐτὰ ἀφανῆ· τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὡς ἐν σκιᾷ.

12. Ὅτι τίς ἀπαγγελεῖ τῷ ἀνθρώπῳ τί ἔσται ὀπίσω αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ἥλιον; Τὰ γὰρ πράγματα κατὰ πάντα τὸν βίον κρίνει ὁ θεός· πολλάκις τὸ τέλος τῶν πραγμάτων ἐν ἑτέρῳ  
45 γενεᾷ ἔδωκεν, ὥστε τὸν μέλλοντα τὴν κρίσιν αὐτοῦ μανθάνειν ζῆν ἀεὶ χρόνον. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον, τὸ ὀλιγοχρόνιον ἡμᾶς ἀφαιρεῖται. Τί γάρ; Εἰ μέλλεις ἐγκαλεῖν τῷ θεῷ ὅτι σε ταχέως ἀνήρπασεν ἀπὸ  
71<sup>τ</sup> τοῦ κόσμου, εἶτα μετὰ ταῦτα συνέβη δεινὰ εἶναι, οὐκ ἔχων  
50 εἰδέναι αὐτὰ τὰ μετὰ σέ, οὐδὲν ἔχεις λέγειν, ἀλλὰ ἀλίσκη.

VII, I. Ἀγαθὸν ὄνομα ὑπὲρ ἔλεον ἀγαθόν. Τουτέστιν, βέλτιον ἀπολαύειν φήμης καλῆς καὶ σώζεσθαι, ἢ ἀπὸ ἐλέου· ἐκεῖνος γὰρ ὑπεύθυνος. Πῶς οὖν λέγεις· τίς οἶδεν τὸ ὄντως ἀγαθόν; Οὐκ ἴσμεν. Τέως δὲ ἄ ἴσμεν, ταῦτά ἐστιν.

5 I. Καὶ ἡμέρα τοῦ θανάτου ὑπὲρ ἡμέραν γενέσεως αὐτοῦ. Τὸ μὲν γὰρ ἀνάπαυσις, τὸ δὲ προοίμιον πόνων.

32 ἐν *ante* τῷ ἀνθρώπῳ *del. Rich.* 36 αὐτὸ *scripsi, coll. III, 24* εἶτα αὐτὸ ... πιστοῦται: αὐτῷ *P Rich.* 39 ματαιότης *P a. corr.* (το *sup. l.*)

44 κρίνει *P*

VII, I ἐλεον *P*: ἐλαιον *LXX*: "*sed, nisi fallor, hic ἔλεον leg. auctor commentarii*" *Rich.*

2. Ἄγαθὸν πορευθῆναι εἰς οἶκον πένθους. Τουτέστιν εὐκόλον· τὸ γὰρ ἄγαθὸν ἔνταῦθα τοῦτό φησιν, τὸ ῥάδιον.

2. Ἡ πορευθῆναι εἰς οἶκον πότου, καθότι τοῦτο τέλος παντὸς  
10 ἀνθρώπου. † Καὶ εἶχεν ἀντιδοῦναι οὐδεὶς ὁ μὴ δυνάμενος  
ταύτην ἀποδοῦναι τὴν ἀμοιβήν, ἐκείνην δὲ χάριτι πάντως· †  
ἐκεῖθεν φθόνος καὶ βασκανία. Ἰκανὴν ἔχεις παραμυθίαν τὸ  
μηδένα διαφυγεῖν· ἐκεῖθεν εὐφροσύνην λήψονται. Ὅρᾳς ἐν  
τοῖς δεινοῖς σοι κοινωνοῦντας ἅπαντας· \*\*\* ἐντεῦθεν λύπην  
15 πολλάκις καὶ βλασφημίαν· μάλιστα γὰρ τὰ μὴ ὄντα καθολι-  
κὰ λυπεῖ καλὰ ὄντα, τὰ δεινὰ εὐφραίνει.

2. Καὶ ὁ ζῶν δώσει ἄγαθὸν ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ. Δώσει πρὸς  
καρδίαν αὐτοῦ παραμυθίαν, οὐ τῇ ψυχῇ, οὐχὶ \*\*\* τὸν  
ἀπελθόντα· τετίμηκας > δὲ τοὺς προσήκοντας παρακαλέσας,  
20 ἀλλὰ σαυτῷ μᾶλλον τὴν παραμυθίαν ποριζόμενος. Διπλᾶ τὰ  
ἀγαθὰ· ὅτε ἀπελθὼν ἀνεπαύσατο, ὅτε ἔτι μένων οὐκ  
ἤλγησεν ἐπὶ τοῖς δεινοῖς.

6. Ὅτι ὡς φωνὴ τῶν ἀκανθῶν ὑπὸ τὸν λέβητα, οὕτως  
γέλως τῶν ἀφρόνων· καὶ γε τοῦτο ματαιότης. Ἄσημος,  
25 ἀηδής, ἀκερδής, ἀνωφελής.

10. Μὴ εἴπησ· τί ἐγένετο ὅτι αἱ ἡμέραι αἱ πρότεραι ἦσαν  
ἀγαθαὶ ὑπὲρ ταύτας; ὅτι οὐκ ἐν σοφίᾳ ἠιρώτησας περὶ τούτου. 71<sup>v</sup>  
Εἰ γὰρ ἐξετάσεις καὶ τούτων τὰ χρηστά, εἶδες ἂν πολὺ τὸ  
ἀντίρροπον· ἢ, εἰ μὴ τοῦτο· οὕτως ἔδει γενέσθαι. Εἰ δὲ  
30 τοῦτο οὐκ ἐν σοφίᾳ, πολλῶ μᾶλλον τὰ ἄλλα ἂ ἐξετάζουσιν.

11. Ἄγαθὴ σοφία μετὰ κληρονομίας. Τουτέστιν ἐν περιουσίᾳ.

12. Ὅτι ἐν σκιᾷ αὐτῆς ἢ σοφία ὡς σκιά ἀργυρίου. Τουτέ-  
στιν, οὐκ ἐντεῦθεν ἀναπαύσει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν λαμπρότη-  
τι ἔσθι πολλῇ.

35 13. Ἴδε τὰ ποιήματα τοῦ θεοῦ· ὅτι τίς δυνήσεται κοσμήσαι ὄν  
ἂν ὁ θεὸς διαστρέψη αὐτόν; Περὶ τιμωρίας φησίν. Τίς

7/8 Ἄγαθὸν - ῥάδιον *scr.* *Rich.*: τουτεστιν εὐκόλον· τὸ γὰρ ἄγαθὸν  
ἐνταῦθα τοῦτο φησιν τὸ ῥάδιον· ἄγαθὸν πορευθῆναι εἰς οἶκον πένθους P

13 λήψονται P *a. corr.*, *ut videtur* 14 *post* ἅπαντας *nonnulla deesse*  
*videntur, velut e. g.* ἐν τοῖς καλοῖς δὲ μὴ κοινωνοῦντας *vel his similia*

18 "*Post* οὐχὶ *haud dubium est nonnulla deesse*" *Rich.* 19 τετίμηκας  
*scripsi*: τετίμηκα P 30 ἂ *additum sup. l. (a) in P*

δυνήσεται σωσαι ὃν ἂν ὁ θεὸς τιμωρήσῃται; Ὅρα τὰ Σόδομα. Ποιήματα αὐτοῦ· οὐχὶ τὴν κτίσιν φησίν, ἀλλὰ τὰς οἰκονομίας.

40 14. Ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθωσύνης ζῆθι ἐν ἀγαθῷ, καὶ ἴδε ἐν ἡμέρᾳ κακίας· ἴδε, καί γε σὺν τούτῳ συμφώνως τοῦτο ἐποίησεν ὁ θεὸς περὶ λαλιᾶς. Τουτέστιν, νόησον τὰ ἐπερχόμενα, κατάσκειψαι ἀκριβῶς ὅτι σύμπαν τὸ ποιηθὲν σώζει ὁ θεός· ἂν τε καλὸν ἂν τε κακόν, πρὸς ἓν ἀπαντᾶ τέλος.

45 14. Περὶ λαλιᾶς, ἵνα μὴ εὐρεθῆ ὀπίσω ἀνθρώπου μηθέν. Οὕτω μέντοι σύμφωνον, ὡς μηδὲ εἰδέναι τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὸ τέλος.

15. Ἔστιν δίκαιος ἀπολλύμενος ἐν δικαίῳ αὐτοῦ, καὶ ἔστιν ἀσεβῆς μένων ἐν κακίᾳ αὐτοῦ. Πάλιν ἄλλη ἀπορία καὶ 50 ἄγνοια· τὸν μὲν οὐκ ὤνησεν ἢ δικαιοσύνη, τὸν δὲ οὐκ ἔφθειρεν ἢ κακία.

16. Μὴ γίνου δίκαιος πολὺ, μηδὲ σοφίζου περισσά, μήποτε ἐκπλαγῆς. Ὅρας τί φησιν; Μὴ γίνου δίκαιος· τουτέστιν, μὴ ζῆτει πᾶσαν τοῦ θεοῦ τὴν δικαιοσύνην, μηδὲ ζῆτει ἀκριβῶς 55 εὐρεῖν τὸ δίκαιον τοῦ θεοῦ· οὐ γὰρ δύνασαι. Ὅτι γὰρ τοῦτό φησιν, τὸ ἐξῆς δηλοῖ. Δίδου τῷ ἀκαταλήμπτῳ· μεγάλη εὐρεσις ἄγνοια, ἵνα μὴ ἐκστῆς σου· οὔτε γὰρ εὐρήσεις | τι, 72<sup>f</sup> καὶ τοῦτο πείσει.

18. Ἀγαθὸν τὸ ἀντέχεσθαί σε ἐν τούτῳ, καὶ ἀπὸ τούτου μὴ 60 μίανης τὴν χειρὰ σου. Τούτῳ· ἡγοῦμαι ἀντέχεσθαί σε καλῶν, μὴ μιαίνεσθαι τοῖς πονηροῖς.

19. Ἡ σοφία βοηθήσει τῷ σοφῷ ὑπὲρ δέκα ἐξουσιάζοντας τοὺς ὄντας ἐν τῇ πόλει. Οὐ γὰρ ἔστιν ἄνθρωπος μὴ δεόμενος βοηθείας.

65 20. Ὅτι ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν δίκαιος ἐν τῇ γῆ, ὃς ποιῆσει ἀγαθὸν καὶ οὐχ ἁμαρτήσεται. Καίτοι κἂν θαυμαστός τις εἶη

37/38 Ὅρα τὰ Σόδομα: cf. Gen. 19

43 σύμπαν τὸ ποιηθὲν *scripsi*: τὸ συνποιηθὲν P 56 δηλοῖ *scr. Rich*:  
δηλον P 65 *post* ἄνθρωπος IV *vel* V *litt. erasae in P* 66 οὐκ P



καὶ δίκαιος, εἰκότως ἀμαρτάνει· σοφίας δέ ἐστιν διορθοῦσθαι τὰ πλημμεληθέντα.

21. Καί γε εἰς πάντας τοὺς λόγους οὓς ἂν λαλήσουσιν 70  
ἀσεβεῖς, μὴ θῆς καρδίαν σου. Τουτέστιν, μὴ ἀκριβῶς ἐξέταζε  
τὰ περὶ σοῦ λεγόμενα, ἐπεὶ οὐδὲ ὁ δοῦλος ἐκφεύζεται.

21. Ὅπως μὴ ἀκούσης τοῦ δούλου σου καταρωμένου σε. Ἄν  
γὰρ θέλης τὰ περὶ σοῦ λεγόμενα ἐξετάζειν, καὶ ὁ δοῦλος  
ἐμπεσεῖται.

75 22. Ὅτι πολλάκις πονηρεύσεταιί σε καὶ καθόδους πολλὰς  
κακώσκει καρδίαν σου. Ἄν γὰρ τοῦτο ποιῆς, δώσεις τῇ  
καρδίᾳ σου κατὰ σαυτοῦ βουλὰς· καὶ πρόχειρον σαυτὸν  
ποιήσεις τοῖς βουλομένοις ἀδικεῖν σε, ἂν ταῦτα πάντα  
ἀκριβῶς ἐξετάσης.

80 22. Ὅτι καὶ σὺ κατηράσω· ἃ ἐξετάζεις.

23. Πάντα ταῦτα ἐπέειρασα ἐν τῇ σοφίᾳ. Εἶπα· σοφισθήσομαι.  
Τουτέστιν, ἐξέτασον σαυτὸν, καὶ ὑπεύθυνος εἶ καὶ σύ. Μὴ  
τοίνυν ἀγανάκτει, εἰ ταῦτα βούλεται ἃ καὶ σὺ ποιεῖς. Πάντα  
ταῦτα ἐπέειρασα ἐν τῇ σοφίᾳ· τουτέστιν, ἔπαθον αὐτὰ ἀλλὰ  
85 κατεφρόνησα.

24. Καὶ αὕτη ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὰν ὑπὲρ ὃ ἦν, καὶ  
βαθὺ βάθος, τίς εὐρήσει αὐτό; Ἐβουλήθην ἀκριβῶς ζῆν, ἀλλ' ἐ-  
μακρύνθη ὑπὲρ ἐμὲ ἡ σοφία, | ὑπὲρ τὸ πρότερον ἐμακρύνθη 72<sup>v</sup>  
ἀπ' ἐμοῦ. Τοιοῦτον γὰρ τί ἐστιν; Ὅταν φρονῶμεν, τότε  
90 μάλιστα ἴσμεν ὅσον αὐτῆς ἀπέχομεν, ὡσπερ ὁ βλέπων,  
οὗτος οἶδεν ὅσον αὐτοῦ ἀπέχει ὁ ἥλιος.

25-26. Ἐκύκλωσα ἐγὼ καὶ ἡ καρδία μου τοῦ γινῶναι καὶ τοῦ  
κατασκέψασθαι καὶ ζητῆσαι σοφίαν καὶ τοῦ γινῶναι ἀσεβοῦς

70/71 μὴ ἀκριβῶς ... λεγόμενα: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 7, 22  
(Adriaen p. 310) "et non cures quid de te loquantur"; Greg. Agr.  
*Explan. sup. Eccle.* 7, 21 (PG 98, 1028) «μηδὲ πρόσχησιν τοῖς ὁπωσοῦν  
σε ... δυσφημοῦσιν»

69 ἂν *delend. cens. Rich.* 74 ἐνπεσεῖται P 75/76 καθόδους –  
κακώσκει *iuxta LXX scripsi*: καθοδοῦ (*p. corr.*: καθὰ σοῦ, *ut vid., a. corr.*)  
πολλάκις πονηρεύσεται P 76 καρδίαν P *et compl. LXX codd.*: καρδία  
*Rich.* 80 ἃ *additum sup. l. (a) in P*

ἀφροσύνην καὶ ὀχληρίαν καὶ περιφοράν. Καὶ εὕρισκω ἐγὼ αὐτὴν  
95 καὶ ἐρῶ πικρότερον ὑπὲρ θάνατον, σὺν τὴν γυναῖκα, ἣτις ἐστὶν  
θήρευμα. Γυναῖκα μετὰ ταῦτα ἦτοι τὴν ἀφροσύνην φησίν, ἥ,  
εἰ μὴ τοῦτο, τὴν ἀνόητον γυναῖκα, ὅτι θήρευμά ἐστιν  
χαλεπόν.

26-29. Καὶ αἰ σαγῆναι καρδία αὐτῆς, δεσμὸς εἰς χεῖρας  
100 αὐτῆς· ἀγαθὸς πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ ἐξαιρεθήσεται ἀπ' αὐ-  
τῆς, καὶ ἁμαρτάνων συλλημφθήσεται ἐν αὐτῇ. Ἴδε τοῦτο  
εὔρον, εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής, μία τῇ μιᾷ τοῦ εὐρεῖν λογισμόν,  
καὶ ἐπεζήτησεν ἡ ψυχὴ μου καὶ οὐχ εὔρον· καὶ ἄνθρωπον ἕνα  
ἀπὸ χιλίων εὔρον καὶ γυναῖκα ἐν πᾶσιν τούτοις οὐχ εὔρον.  
105 Πλὴν ἴδε τοῦτο εὔρον ὃ ἐποίησεν ὁ θεὸς σὺν τὸν ἄνθρωπον  
εὐθῆ, καὶ αὐτοὶ ἐζήτησαν λογισμοὺς πονηρούς. Τί ταύτης τῆς  
σοφίας ἴσον; Τί τῶν δογμάτων ὀρθότερον; Ἐποίησεν τὸν  
ἄνθρωπον εὐθῆ \*\*\*

VIII. \*\*\* καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν γινώσκων τί τὸ ἐσόμενον.  
Τοσαῦτα εἰδώς, τοῦτο ἀγνοεῖν φησιν, ἀλλὰ δεῖ πιστεύειν·  
ἔσται γὰρ κρίσις. Παντὶ γὰρ καιρὸς ἐστὶν πράγματι, ὥστε  
ἀπὸ στοχασμοῦ τοῦτο καλῶς συνίστατο. Ὅτι μὲν οὖν ἔσται  
5 κρίσις δῆλον, πότε δὲ οὐ δῆλον. Οὐκ ἀπὸ τούτου δὲ μόνον  
τοῦτο αὐτὸ δείκνυται, ἀλλὰ καὶ <ἀπὸ> τοῦ μὴ δυνηθῆναι  
κωλύσαι θάνατον, μηδὲ ἀποστεῖλαι τίνα μέλλοντα κινδυ-  
νεύειν ἐκ πολέμου δυνατὸν αὐτῶ· ἀλλὰ κακῶς μὲν ποιῆσαι  
ἐξουσίαν ἔχει· καὶ ὅμως, μετὰ τὸ ποιῆσαι, πάλιν κολάζονται  
10 καὶ τιμωροῦνται.

73<sup>f</sup>

9-11. Ἔδωκα τὴν καρδίαν μου εἰς πᾶν τὸ ποίημα ὃ πεποιήται

VIII, 1 ὅτι ... ἐσόμενον: Eccle. 8, 7 3 Παντὶ ... πράγματι: Eccle. 8,  
6 6/8 <ἀπὸ> τοῦ μὴ δυνηθῆναι ... αὐτῶ: cf. Eccle. 8, 8

96 Γυναῖκα ... φησίν: cf. Olymp. *Comm. in Eccle.* 7, 26-27 (PG 93,  
572) «ἐζήτησα γινῶναι ... τίς ἐστὶ αὐτῆ ἢ τῶν ... σοφιστῶν ἀφροσύνη ...  
καὶ εὔρον ὅτι ἡ τοιαύτη σοφία ἔοικε γυναικὶ πόρνη»; hanc pessimam  
mulierem astrologiam significare putat Greg. Agr. (*Explan. sup. Eccle.* 7,  
25-26: PG 98, 1033-1037)

101 συλλημφθήσεται P εἶδε P 105 εἶδε P 108 post εὐθῆ  
deest reliqua interpret. cap. VII, necnon initium commentarii cap. VIII

VIII, 1 γινώσκων iuxta LXX correxi: ἀγνοεῖν P Rich. (dubitanter)  
6 ἀπὸ add. Rich.

ὑπὸ τὸν ἥλιον, τὰ ὅσα ἐξουσιάσατο ὁ ἄνθρωπος ἐν ἀνθρώπῳ  
 τοῦ κακῶσαι αὐτόν. Καὶ τότε εἶδον ἀσεβεῖς εἰς τάφους  
 εἰσαχθέντας, καὶ ἐκ τοῦ ἀγίου, καὶ ἐπορεύθησαν καὶ ἐπηνέθησαν  
 15 ἐν τῇ πόλει, ὅτι οὕτως ἐποίησαν. Καί γε τοῦτο ματαιότης. Ὅτι  
 οὐκ ἔστιν γιγνομένη ἀντίρρησις ἀπὸ τῶν ποιούντων τὸ πονηρόν.  
 Τουτέστιν, οὐ καταγιγνώσκουσιν αὐτῶν, οὐκ ἐναντιοῦνται  
 αὐτοῖς· ἢ γὰρ ἀνεπαύσαντο;

13. Καὶ ἀγαθὸν οὐκ ἔσται τῷ ἀσεβεῖ καὶ οὐ μακρυνεῖ ἡμέρας  
 20 ἐν σκιᾷ. Ἐν ἀναπαύσει, φησίν.

13-14. Ὅς οὐκ ἔστιν φοβούμενος ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ.  
 Ἔστιν ματαιότης, ἢ πεποίηται ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι εἰσὶν δίκαιοι, ὅτι  
 φθάνει πρὸς αὐτούς ὡς ποίημα τῶν ἀσεβῶν, καὶ εἰσὶν  
 ἀσεβεῖς, ὅτι φθάνει πρὸς αὐτούς ὡς ποίημα τῶν δικαίων  
 25 [πνεῦμα]· καί γε τοῦτο ματαιότης. Τουτέστιν, πολλάκις δόξαν  
 ἔλαβεν πονηρὰν δίκαιος καὶ ἀγαθὴν ἀσεβής, ἀλλὰ καὶ τοῦτο  
 μάτην, ὡς πεπονημένου, φησίν, οὐ πεπονημένου.

17. Οὐ δυνήσεται ἄνθρωπος εὐρεῖν τὸ ποίημα τὸ πεπονημένον  
 ὑπὸ τὸν ἥλιον· ὅσα ἂν μοχθήσῃ ἄνθρωπος τοῦ ζητῆσαι, καὶ οὐχ  
 30 εὐρήσει.

IX, 1. Ὅτι σύμπαν τοῦτο ἔδωκα ἐν καρδίᾳ μου, ὡς οἱ δίκαιοι  
 καὶ οἱ σοφοὶ καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ἐν χειρὶ θεοῦ. Τουτέστιν,  
 ὅτι οἶδεν ὅτι οὐδὲν κερδαίνει ἢ τοῦ θεοῦ τὴν πρόνοιαν καὶ  
 τὴν οἰκονομίαν τὴν ὑπὸ τὸν ἥλιον.

5 1-2. Καί γε ἀγάπην καὶ γε μῖσος οὐκ ἔστιν εἰδῶς ἄνθρωπος·  
 τὰ πάντα πρὸ προσώπου αὐτῶν ματαιότης. Καταγιγνώσκει τῶν  
 τέως οὐδὲν εἰδόντων· τούτων πάντα ψευδῆ.

2-4. Συνάντημα ἐν τῷ δικαίῳ καὶ τῷ ἀσεβεῖ, τῷ ἀγαθῷ καὶ  
 τῷ κακῷ, τῷ καθαρῷ καὶ τῷ ἀκαθάρτῳ, τῷ θυσιάζοντι καὶ  
 10 τῷ μὴ θυσιάζοντι· ὡς ὁ ἀγαθός, ὡς ὁ ἀμαρτάνων· | ὡς ὁ 73<sup>v</sup>  
 ὀμνύων, καθὼς ὁ τὸν ὄρκον φοβούμενος. Τοῦτο εἶδον πονηρὸν  
 ἐν παντὶ τῷ πεπονημένῳ ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅτι συνάντημα ἐν τοῖς

17 αὐτῶν *scripsi*: ἐαυτῶν *P Rich.* 18 ἢ *Rich.*: ἢ *P* 19 μακρυνεῖ  
*corr. Rich.*: μακρύνει *P* 23 φθάνει *P* 24 φθάνει *P* 25 πνεῦμα  
*del. Rich.*

IX, 1 συνπαν *P* 3 ὅτι<sup>2</sup>: ὁ *in textu*, τι *in mg. additum in P* 11  
 εἶδον *om. LXX*: "*fortasse delend. est*" *Rich.*

πᾶσιν· καί γε καρδία υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐπληρώθη πονηροῦ,  
καὶ περιφέρεια ἐν καρδίᾳ αὐτῶν ἐν ζωῇ αὐτῶν, καὶ ὀπίσω  
15 αὐτῶν πρὸς τοὺς νεκρούς. Ὅτι τίς ὅς κοινωνεῖ πρὸς πάντας  
τοὺς ζῶντας; Ἐπαίρει τὸν θάνατον καὶ φορτικὸν εἶναί φησιν  
καὶ πάντας ὑπευθύνους εἶναι τῷ πράγματι. Καὶ ἐπειδὴ εἶδεν  
καταπεφρονημένην τὴν τιμωρίαν, ἐπαίρει καὶ αὐτὴν τῷ  
λόγῳ· οὐδὲ γὰρ ἂν ὁ μακαρίζων πρὸ τούτου τοὺς τεθνηκό-  
20 τας νῦν τοὺς ζῶντας ἐμακάριζεν λέγων·

4. Ἔστιν ἐλπίς ὅτι ὁ κύων ὁ ζῶν ἀγαθὸς ὑπὲρ τὸν λέοντα  
τὸν τεθνηκότα. Τοῦτο πονηρόν, τοῦτό ἐστιν μοχθηρόν, τοῦτο  
κόλασις μεγάλη, τοῦτο τιμωρία χαλεπή, ὅτι πάντες  
ἀποθνήσκουσι, κἂν σοφός, κἂν ὀστισθήποτε. Μὴ μέγα  
25 φρόνει ἐπ' ἀρετῇ· ἀποθνήσκεις γάρ, φησὶν. Μὴ ἔχου τῆς  
κακίας· ἀποθνήσκεις γάρ. Ἐπειδὴ εἶπεν ὅτι οἱ φοβούμενοι  
τὸν θεὸν ζήσονται, διὰ τοῦτο πάλιν λέγει πόσον καλὸν  
ζωή, πόσον κακὸν θάνατος. Ὅρα πάλιν πῶς πείθει μετριά-  
ζειν.

30 11-12. Ἐπέστρεψα καὶ εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον ὅτι οὐ τοῖς  
κούφοις ὁ δρόμος, οὐ τοῖς δυνατοῖς ὁ πόλεμος, καί γε οὐ τῷ  
σοφῷ ἄρτος καὶ οὐ τοῖς συνετοῖς ὁ πλοῦτος, καί γε οὐ τοῖς  
γινώσκουσιν χάρις. Ὅτι καιρὸς καὶ ἀπάντημα συναντήσεται ἐν  
σύμπασιν αὐτοῖς. Ὅτι καί γε οὐκ ἔγνω ὁ ἄνθρωπος τὸν καιρὸν  
35 αὐτοῦ· ὡς οἱ ἰχθύες οἱ θηρευόμενοι ἐν ἀμφιβλήστρω κακῷ, καὶ  
ὡς ὄρνεα ἐν παγίδι. Ταῦτα λέγει διδάσκων μὴ τοῖς πράγμα-  
σιν θαρρεῖν, ἀλλὰ τὴν ἐλπίδα ἔχειν εἰς τὸν θεόν, μὴ τὰ  
πλεονεκτήματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μέγα τι νομίζειν. 74<sup>f</sup>  
Καὶ γὰρ ἀποθανοῦνται πάντες. Οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι  
40 οὕτως ἀποθνήσκουσιν, ὡς οἱ ἰχθύες οἱ θηρευόμενοι κακῶς  
ἐν ἀμφιβλήστρω· οὕτω καὶ οὗτοι οὐκ ἴσασιν τὴν τελευτήν.

13-16. Καί γε τοῦτο εἶδον σοφίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ μεγάλη  
ἐστὶν πρὸς με· πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ ὀλίγοι, καὶ ἔλθη  
ἐπ' αὐτὴν βασιλεὺς μέγας καὶ κυκλώσῃ αὐτὴν καὶ οἰκοδομήσῃ  
45 ἐπ' αὐτὴν χάρακας μεγάλους, καὶ εὖρη ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα  
καὶ σοφόν, καὶ διασώσῃ αὐτὸς τὴν πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ·

19/20 ὁ μακαρίζων ... τοὺς τεθνηκότας: cf. Eccle. 4, 2; 7, 1

καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἐμνήσθη σὺν τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος. Καὶ εἶπα· ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν· καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη. Ὁ λέγει τοῦτ' ἔστιν· μέγα πρᾶγμα οἰκτίρμονα 50 εἶναι καὶ φιλελεήμονα καὶ τὴν διόρθωσιν τῶν πεπτωκότων καὶ κειμένων ποιούμενον, κἂν μεγάλα ἦ τὰ δεινὰ τοῖς ἐκπεπολεμωμένοις ἐπικουρεῖν, κἂν πένητες ᾧσιν, μὴ παρο- ρᾶν.

**X, 4.** Ἐὰν τὸ πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος ἀναβῆ ἐπὶ σέ, τὸν τόπον σου μὴ ἀφῆς, ὅτι ἴαμα καταπαύσει ἁμαρτίας μεγάλας. Τοῦτ' ἔστιν μὴ ἀφῆς· μὴ καταφρονήσης, ἐὰν ὀργισθῆ σοι ὁ κρατῶν· τὸ γὰρ βούλεσθαι καταλλάττειν ἑαυτῷ \*\*\* Τὸν τόπον 5 μὴ ἀφῆς· τουτέστιν, ἢ φύγε ἢ ἔκκλινον ἢ πάντα τρόπον ἀπολογίας κίνησον· τοῦτο γὰρ ἰάσεται τὰ ἁμαρτήματα.

**5-7.** Ἔστιν πονηρία ἣν εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὡς ἀκούσιον ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου τοῦ ἐξουσιάζοντος· ἐδόθη ὁ ἄφρων ἐν ὑψεσιν μεγάλοις, καὶ πλούσιοι ἐν ταπεινῷ καθεσθήσονται· εἶδον 10 δούλους ἐφ' ἵππους καὶ ἄρχοντας πορευομένους ὡς δούλους ἐπὶ τῆς γῆς. Οἱ μὲν σοφοὶ ἐταπεινώθησαν, ὑψώθησαν δὲ τοῦναντίον καὶ δοῦλοι καὶ ἄφρονες.

**8.** Ὁ ὀρύσσων βόθρον ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν, (καὶ καθαιρούντα φραγμὸν δῆξεται αὐτόν ὄφιος). Εἶτα ἀπὸ τῶν | συμβαινόντων 74<sup>v</sup> 15 λέγει ὅτι πολλάκις τοῖχόν τις κατέβαλεν ἢ διώρυξεν καί, τοῦ μέλλοντος ἀδικεῖσθαι μὴ παρόντος, ὄφιος αὐτόν κατέφα- γεν. Πιστώσασθαι οὖν τὸν λόγον βούλεται, ἢ πεῖσαι ὅτι ταῦτα οὐχ ἀπλῶς γίνονται, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ πέμποντος τὰ θηρία.

**9-10.** Ἐξαίρων λίθους διαπονηθήσεται ἐν αὐτοῖς. Ἐὰν πέσῃ τὸ σιδήριον, καὶ αὐτὸς πρόσωπον ἐτάραξεν, καὶ δυνάμεις δυναμώσει, καὶ περισσεῖα τῷ ἀνδρὶ ἐν σοφίᾳ. Ὁ ἐλέγχων πάντα πόνον ὑπομένει πολὺν καὶ πολὺν τὸν ἰδρῶτα.

---

**X, 3/6** De ira potentis recte hunc locum intell. noster interpres; de diversa aliorum Patrum interpret. cf. *Praef.* p. 58-59

---

52 ἐκπεπολεμωμένοις: πε *sup.* l. *additum in P*

**X, 3** καταφρονεσης P      12 ἄφρονες *correxī*: ἄρχοντες P Rich.      13  
ἐνπεσεῖται P      13/14 καὶ – ὄφιος *propter comment.* *add.* Rich.      21  
σιδήριον *scr.* Rich. *cum LXX et coll. etiam infra l. 24*: σιδηρον P

10/9. Ἐὰν πέση τὸ σιδήριον σχίζοντος ξύλα, κινδυνεύσει  
25 ἐπ' αὐτοῖς. Τουτέστιν, οὐδὲ ἐκεῖ τι γέγονεν· ἢ τοῦτο λέγει ὅτι  
πολλὰς ἔχει ἀφορμὰς ὃ θεὸς τοῦ κολάζειν καὶ τιμωρεῖσθαι.

11. Ἐὰν δάκη ὄφις ἐν καιρῷ θερισμοῦ, οὐκ ἔστιν περισσεῖα  
τῷ ἐπάδοντι. Οὐδὲν πλέον, φησίν· τότε γὰρ χαλεπὰ τὰ  
δήγματα. Τοῦτο οὖν φησιν, ὅτι, ἐὰν μὴ προλαβὼν μετα-  
30 νοήσης, οὐδὲν σοι πλέον ἔσται, ἀλλὰ λήψη πληγὴν ἀπαρα-  
μύθητον, ὅταν δέη θερισθῆναί σου τὸ ἀμάρτημα.

14-15. Οὐκ ἔγνω ἄνθρωπος τὸ γενόμενον, καὶ τί τὸ ἐσό-  
μενον· τί ὀπίσω αὐτοῦ, τίς ἀπαγγελεῖ αὐτῷ; [Μόχθος τῶν ἀφρό-  
νων κακώσει αὐτόν, ὅς οὐκ ἔγνω τοῦ πορευθῆναι.] Ἴσως τε,  
35 εἴ ἦν τις ὃ <τὰ> μετὰ ταῦτα ἀπαγγέλλων αὐτῷ, ἔγνω ἂν ὅτι  
τὸ γενόμενον αὐτό ἐστὶν τὸ μέλλον· διὰ τὸ ὀλιγοχρόνιος  
εἶναι, οὐκ οἶδεν τὰ πάντα. Διὰ τοῦτο παραμυθίαν οὐ μικρὰν  
ἡμῖν ἔδωκεν τὰς γραφὰς ὃ θεός· πλὴν οὐ πάντα λέγουσιν αἱ  
γραφαὶ τὰ κατὰ τὸν χρόνον τὸν ἔμπροσθεν.

40 15. Μόχθος ἄφρονος κακώσει αὐτόν, ὅς οὐκ ἔγνω πορευθῆ-  
ναι εἰς πόλιν. Ἐμοὶ δοκεῖ λέγειν τοὺς κακουργοῦντας ἐν  
ταῖς ἐρημίαις, τοὺς μυρία τεκταινομένους.

16. Οὐαὶ σοι, πόλις, ἧς ὁ βασιλεὺς σου νεώτερος. Οὐχ 75<sup>f</sup>  
ἀπλῶς τὸν ἀπὸ τῆς ἡλικίας λέγει· οὐ γὰρ ἂν εἶπεν· ἀγαθὸν

---

36 τὸ γενόμενον ... τὸ μέλλον: cf. Eccle. 1, 9 44/45 ἀγαθὸν ...  
ἄφρονα: Eccle. 4, 13

---

37/39 παραμυθίαν ... τὸν ἔμπροσθεν: multa sed non omnia ex Scripturis  
nos scire ait etiam Olymp. (Comm. in Eccle. 10, 14-15: PG 93, 601)  
«Καίτοι πολλὰ τῶν προγεγονότων ἴσμεν, ἐκ τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν ἀκού-  
σαντες ... ἀλλ' εἰ καὶ τινα ἴσμεν, οὐ πάντα»; e contrario omnia nos scire,  
sive praeterita sive futura, ait Greg. Agr. (Explan. sup. Eccle. 10, 14:  
PG 98, 1109) «ἴσμεν δὲ καὶ τὸ ἐσόμενον, ἀπὸ τῶν θεοπνεύστων γραφῶν  
διδασκόμενοι ... ἰδοὺ γὰρ καὶ τὰ γενόμενα καὶ τὰ ἐσόμενα διὰ τῶν θείων  
ὑποφητῶν ἐδιδάχθημεν καὶ γινώσκομεν» 43/46 Regem non iuxta  
aetatem iuvenem appellari, sed eum qui iuvenilibus cupiditatibus serviat,  
ait Greg. Agr. (Explan. sup. Eccle. 10, 16-17: PG 98, 1112)

---

24/25 Ἐὰν πέση - ἐπ' αὐτοῖς scripsi: verba ἐὰν πέση τὸ σιδήριον ad  
superior. interpret., post τὸν ἰδρώτα, trahit Rich. Notand. autem LXX hoc  
loco, alio verborum ordine, habere σχίζων ξύλα κινδυνεύσει ἐν αὐτοῖς, ἐὰν  
ἐκπέση τὸ σιδήριον, καὶ αὐτὸς κτλ. (vv. 9-10). 33/34 Μόχθος - τοῦ  
πορευθῆναι delevi, coll. infra ll. 40-41 34 εἰσως P

45 παῖς πένης σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτην καὶ ἄφρονα·  
οὐδαμοῦ γὰρ τὴν ἡλικίαν· καθ' ἑαυτὴν διαβάλλει.

16. Καὶ οἱ ἄρχοντές σου πρῶτ' ἐσθίουσιν. Τοὺς τοιούτους  
«λέγει» οὐ γὰρ ἂν ἄλλως διέστειλεν ἐκεῖνον· ἐχρῆν γὰρ τὸν  
πρεσβύτην ἀντιδιαστεῖλαι.

50 17. Μακαρία ἡ γῆ, ἧς ὁ βασιλεὺς σου υἱὸς ἐλευθέρων, καὶ  
οἱ ἄρχοντές σου πρὸς καιρὸν φάγονται ἐν δυνάμει καὶ οὐκ  
αἰσχυνθήσονται. Ἐκεῖνοι γὰρ οὐκ ἐν δυνάμει οὐδὲ μετὰ  
προθυμίας ἐσθίουσιν, οὐκ ἀντιλέγοντες.

18. Ἐν ὀκνηρίαις ταπεινωθήσεται δόκωσις καὶ ἐν ἀργίαις  
55 χειρῶν στάξει οἰκία. Ὅρας πόσος ψόγος τῇ ἀργίᾳ;

19. Εἰς γέλωτα ποιοῦσιν ἄρτον. Οὐχὶ λιμὸς ὑμᾶς ἀναλώσει,  
φησὶν, ἀλλὰ οἶνος· εἰς εὐφροσύνην ἐδόθη, φησὶν, αὐτοὶ δὲ  
εἰς μέθην ποιοῦσιν αὐτόν· οἶνος γὰρ εὐφραίνει ζῶντας, ὥστε  
μὴ μεθύσκεσθαι.

60 19. Καὶ οἶνον καὶ ἔλαιον τοῦ εὐφρανθῆναι ζῶντας. Ταῦτά  
φησιν· εἰς γὰρ εὐφροσύνην δέδοται.

XI, 1. Ἀπόστειλον τὸν ἄρτον σου ἐπὶ προσώπου τοῦ ὕδατος,  
ὅτι ἐν πλήθει τῶν ἡμερῶν σου εὐρήσεις αὐτόν. Ἀκούετε τί  
φησιν. Ἐπεὶ «οὐ» παραχρῆμα καὶ οὐ παρ' αὐτόν τὸν καιρὸν  
ὁ καρπὸς ἀποδίδεται, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα χρόνῳ πολλῶ  
5 πάντως ἀποδοθήσεται. Καθάπερ γὰρ εἰς ὕδωρ ριπτούμενος  
ἄρτος εὐθέως παρατρέχει καὶ παρασύρεται, οὕτως ἐν τῇ  
ἐλεημοσίᾳ ἔδωκας καὶ εὐθέως οὐδὲν ἔλαβες, ἀλλὰ πάντως  
λήψει. Τί οὖν, ἐὰν εὐθέως οὐ πείθωμαι, φησὶν, ἀλλ' ἐν τῷ  
μέλλοντι καιρῷ;

---

58 οἶνος εὐφραίνει ζῶντας: Eccle. 10, 19

---

XI, 5sq. De eleemosyna hunc loc. interpretantur plerique Patres:  
Greg. Thaum. (*Metaphr. in Eccle.* 11, 1: PG 10, 1013), Hieron. (*Comm.*  
*in Eccle.* 11, 1: Adriaen p. 344), Olymp. (*Comm. in Eccle.* 11, 1: PG  
93, 605), Greg. Agr. (*Explan. sup. Eccle.* 11, 1: PG 98, 1125)

---

48 λέγει *add. Rich.* ἂν ἄλλως *scripsi*: ἀναλλα P ἐκεῖνον P:  
ἐκεῖνων *dubitanter prop. Rich.* 55 ψόγος *scr. Rich.*: ψοφος P

XI, 2 Ἀκούετε *scr. Rich.*: ἀκούεται P 3 οὐ *add. Rich.*

10 2. Δὸς μερίδα τοῖς ἑπτὰ καὶ γε τοῖς ὀκτώ. Τουτέστιν τῷ  
πλήθει· μὴ ἀποστερήσης αὐτούς, κἂν πολλοὶ ὦσιν.

2. Ὅτι οὐ γινώσκεις τί ἔσται πονηρὸν ἐπὶ τὴν γῆν. Τουτέ-  
στιν, χρειάν ἔχεις τοῦ ἐράνου τούτου.

3. Ἐὰν πλησθῶσιν τὰ νέφη ὑετοῦ, ἐπὶ τὴν γῆν ἐκχέουσιν.  
15 Ὡσπερ ταῦτα τότε ἀφιασιν τὸν ὑετόν, ὅταν πληρωθῆ, οὕτω  
καὶ ἡ ἐλεημοσύνη, ὅταν ἀπαρτισθῆ, τότε ἀποδώσει τὴν  
ἀμοιβήν.

3. Ἐὰν πέση ξύλον ἐν τῷ νότῳ καὶ ἐὰν ἐν τῷ βορέα, οὐ  
πεσεῖται τὸ ξύλον, ἐκεῖ ἔσται. Ὡσπερ τοῦτο, φησὶν, μένει  
20 ἔνθα ἂν πέση, εἰ ἐν ἐρήμῳ, οὕτω καὶ τὴν ἐλεημοσύνην  
οὐδεὶς μετακινήσει· πάντως γὰρ μένει.

4. Τηρῶν ἄνεμον οὐ σπερεῖ, καὶ βλέπων ἐν ταῖς νεφέλαις οὐ  
θερίζει. Ἐμοὶ δοκεῖ τοῦτο λέγειν ὥστε μὴ μετὰ ἀκριβείας  
τὴν ἐλεημοσύνην ποιεῖν, περιεργαζόμενον τοὺς τρόπους  
25 τῶν λαμβανόντων. Εἰ μὲν γὰρ δικαστὴς ἐκάθισας, καλῶς ἂν  
ταῦτα ἐποίησας· εἰ δὲ φιλάνθρωπος εἶ καὶ ἐλεήμων, τὸ  
ὄνομα αἰδέσθητι τῆς ἐλεημοσύνης. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ καὶ εἰς  
αὐτὰ ταῦτα χρήσιμον εἶναι τοῦτο, ὅπερ περὶ τοῦ σπόρου  
καὶ τῆς γεωργίας φησὶν, ὥστε μὴ πανταχοῦ ἀσφαλῆ εἶναι  
30 μὴδὲ ἀκριβῆ. Οὐ γὰρ οἶδας τί ἔσται ἡ ὁδὸς τῆς οἰκονομίας  
ταύτης καὶ τοῦ πνεύματος. Πολλαχοῦ σοι διαπίπτει ταῦτα,  
φησὶν· οὐ δυνατόν γὰρ εἶναι τὴν οἰκονομίαν τοῦ θεοῦ δήλην.

30/31 ἡ ὁδὸς et τοῦ πνεύματος: cf. Eccle. 11, 5

10/11 Hunc loc. de liberalitate in eleemosynis interpretantur etiam  
Greg. Thaum. (*Metaphr. in Eccle.* 11, 2: PG 10, 1013), Theod. Mops.  
(*Comm. in Mich.* 5, 5-6: PG 66, 380), Greg. Agr. (*Explan. sup. Eccle.*  
11, 2: PG 98, 1128); aliter contra intellegunt Didym. Alex., Hieron. et  
Olymp. 14/17 De eleemosyna hunc loc. interpretantur etiam Hie-  
ron. (*Comm. in Eccle.* 11, 3: Adriaen p. 345), qui cum Eccle. 11, 1  
eum coniung., et Olymp. (*Comm. in Eccle.* 11, 3: PG 93, 608) 23/25  
Ἐμοὶ δοκεῖ ... τῶν λαμβανόντων: De eleemosyna hunc loc. similiter  
interpretantur Hieron. (*Comm. in Eccle.* 11, 4: Adriaen p. 346) "qui  
considerat cui benefaciat et non omni petenti se tribuit, saepe praeterit  
eum qui meretur accipere", et Olymp. (*Comm. in Eccle.* 11, 4: PG 93,  
609) «καὶ σὺ ... μὴ πολυπραγμονῶν καὶ ἀναζητῶν τίνι δοῦναι ἢ τίνι μὴ  
δοῦναι ὀφείλεις, ... ἀλλ' ἀνυπερθέτως καὶ ἐν ἀπλότητι καρδίας τὴν ἐλεημο-  
σύνην ἐργάζου»

20 εἰ scr. Rich.: η P: fortasse legend. κἂν vel καὶ vel καὶ εἰ



5-6. Ὡς ὅσα γὰρ τῆς κυοφορούσης, οὕτως οὐ γνώσει τὰ ποιήματα τοῦ θεοῦ, ὅσα ποιήσει τὰ σύμπαντα. Ἐν πρωτῆ 35 σπεῖρον τὸ σπέρμα σου, καὶ ἐν ἑσπέρα μὴ ἀφιέτω ἡ χεὶρ σου, ὅτι οὐ γινώσκεις ποῖον στοιχήσει, τοῦτο ἢ τοῦτο. Τουτέστιν, καὶ πρόϊμον καὶ ὄψιμον σπεῖρον, μὴ ἀμέλει. Πᾶς καιρὸς ἔστω σοι καιρός· ἂν γὰρ ἐνὸς ἐκπέσης, τοῦ ἑτέρου οὐκ ἐκπέσης. Πολλὰς κελεύει παρέχειν ἀφορμὰς τοῖς βουλομέ- 40 νοις σώζεσθαι καὶ εὐδοκιμεῖν.

6. Καὶ ἐὰν τὰ δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀγαθά. Ἐὰν γὰρ ἀμφοτέρα 76<sup>r</sup> συμπέση καλῶς, ἐπὶ τοῦ ἐνὸς οὐκ ἐκπέσης. Καὶ σὺ τοίνυν καὶ δι' οἰκονομίας καὶ διὰ πάντων καὶ δι' ἐλεημοσύνης καὶ διὰ σωφροσύνης καὶ διὰ πάντων ἔχου τῆς σαυτοῦ σωτη- 45 ρίας.

7. Γλυκὺ τὸ φῶς καὶ ἀγαθὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Τοῦ θεοῦ θαυμάζει τὴν πρόνοιαν, πῶς ἐποίησεν ἡδιστον τὸν παρόντα βίον καὶ ποθεινὸν ἡμῖν· καὶ ἀπὸ τούτου παρασκευάζει ταῦτα ποιεῖν τὰ δυνάμενα ποιεῖν ἡμᾶς ζῆν. Εἶτα ἐγκωμιάζει 50 πάλιν τὴν ζωὴν· οὐδέποτε κόρον λαμβάνει τοῦ φωτός, καὶ τοιούτου ὄντος. Ὅτι γὰρ διὰ τοῦτο ποιεῖ, ὅρα πῶς παραινεῖ τῷ νέῳ προσέχειν ἑαυτῷ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ θάνατος.

9-10. Εὐφραίνου, γὰρ φησιν, νεανίσκε ἐν νεότητί σου, καὶ ἀγαθυνάτω σε ἡ καρδία σου, καὶ περιπάτει ἐν ὁδοῖς ἄμωμος, 55 καὶ γνῶθι ὅτι ἐπὶ πᾶσιν τούτοις ἄξει σε ὁ θεὸς ἐν κρίσει. Καὶ ἀπόστησον θυμὸν ἀπὸ καρδίας σου. XII, 1-2. Καὶ μνήσθητι τοῦ κτίσαντός σε, ἕως οὗ μὴ σκοτισθῇ ὁ ἥλιος καὶ τὸ φῶς καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες, καὶ ἐπιστρέψουσι τὰ νέφη ὀπίσω τοῦ ἕτερου. Ὡσπερ ὑετὸς κατελθὼν οὐκ ἄνεισιν, οὕτως οὐδὲ τὰ 5 νέφη τῷ τελευτήσαντι.

---

XII De capitis XII eschatologica interpretatione cf. *Praef.* p. 61 4/5 Ὡσπερ ... τῷ τελευτήσαντι: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 12, 2 (Adriaen p. 352) "et sol et luna et stellae et nubes et pluviae ei esse cessabunt, qui mortuus fuerit", et Greg. Agr. *Explan. sup. Eccle.* 12, 2 (PG 98, 1149) «οὐκέτι τὸν ἕτερον ὁ τελευτήσας ὄψεται παρὰ τῶν νεφῶν ὑόμενον ἐπὶ τῆς γῆς»; in eandem fere sententiam scribit etiam Olymp. (*Comm. in Eccle.* 12, 2-4: PG 93, 613)

---

34 σύνπαντα P 35 ἀφιέτω *scr. Rich.*: αφισθω P: ἀφέτω, ἀφίτω, *vel* ἀφιέτω LXX 42 συνπέση P 53sq. *vv. 9-10a cap. XI, omiss. 10b-c, cum initio cap. XII iungit P; item om. post κτίσαντός σε (l. 2) v. 1b-e*

3. Ἐν ἡμέρᾳ ἧ ἂν σαλευθῶσιν φύλακες οἰκίας καὶ διαστραφῶσιν ἄνδρες τῆς δυνάμεως, (καὶ ἤργησαν αἱ ἀλήθουσαι ὅτι ὠλιγώθησαν). Πάντα προδιδόασιν. Μάλιστα οὕτω καὶ τότε ἔσται, ὡσπερ <ὅτε> ἐξ ἀργίας αἱ ἀλήθουσαι οὐ κά-  
10 μνουσι, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους· ἀπολεῖται ἡ πόλις.

3. Καὶ σκοτάσουσιν αἱ βλέπουσαι ἐν ταῖς ὀπαῖς. Ἡ τοῦτο φησιν, ὅτι οἱ ὀξὺ βλέποντες τότε σκοτωθήσονται· οὐχὶ αἱ βλέπουσαι αἱ ψυχὰι αἱ διορατικάι.

4. Καὶ κλείσουσιν θύρας ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἀναστήσεται εἰς φωνὴν  
15 στρουθίου. Τουτέστιν, στρουθοὶ ἐννοσεύσουσιν· τὴν ἐρημίαν 76<sup>v</sup> λέγει.

5. Καὶ ἀνθήσει τὸ ἀμύγδαλον. Ἡ ἐρημίαν φησίν, ἧ, ὡσπερ ὁ καρπὸς οὗτος ἀνθήσας πάλιν μαραίνεται, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος.

20 6. Καὶ συντριβῆ ἡ ὑδρία ἐπὶ τὴν πηγὴν, (καὶ συντροχάση ὁ τροχὸς ἐπὶ τὸν λάκκον). Ὡσπερ αὕτη ἐλαττωθεῖσα οὐκέτι παρέξει ὕδωρ καὶ ὁ τροχὸς δὲ ἐμπεσὼν ἐπὶ τὸν βόθρον οὐκέτι τρέχει, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποθανών. Καὶ τὸ πνεῦμα ἐπιστρέψει πρὸς τὸν θεόν.

---

23/24 Καὶ τὸ πνεῦμα ... θεόν: Eccle. 12, 7

---

12/13 οὐχὶ ... αἱ διορατικάι: "*videntes per foramina*" esse animas censet Didymus (*Comm. in Eccle.* 12, 3: Binder-Liesenborghs p. 160), de cuius interpretatione vide *Praef.* p. 59; cf. etiam Hieron. *Comm. in Eccle.* 12, 3 (Adriaen p. 353). Eadem verba refert Olymp. (*Comm. in Eccle.* 12, 3: PG 93, 616) ad Iudaeos, *per foramina*, id est per litteram Legis, Scripturas non recte interpretantes: cf. A. Leanza, *Eccle.* 12, 1-7: *L'interpretazione escatologica dei Padri e degli esegeti medievali*, in *Augustinianum*, 18 (1978), p. 191-207 21/23 Ὡσπερ ... ἀποθανών: cf. Hieron. *Comm. in Eccle.* 12, 6-8 (Adriaen p. 356-357) "*contritio hydriae super fontem et confractio rotae super lacum, per metaphoram, mortis aenigmata sunt. Quomodo enim hydria quae conteritur cessat haurire, et rota per quam ... levantur aquae, si confracta fuerit, ... ita ... interibit homo*"

---

7/8 καὶ - ὠλιγώθησαν *ex LXX propter commentarium add. Rich.* 12  
αἱ *sup. l.* (αι) *additum in P* 14 Καὶ<sup>1</sup> *sup. l.* *additum in P* 15  
ἐννοσεύσουσιν (ἐννοσεύσουσιν *a. corr.*) *P* 17 ἀμύγδαλον: *δα sup. l.*  
*additum in P* 18 ὁ *sup. l.* (ο) *additum in P* μαραιῶτω *a. corr. P*  
20/21 καὶ<sup>2</sup> - λάκκον *ex LXX propter commentarium add. Rich.*

25 7. Ἐπιστρέψῃ γὰρ ὁ χοῦς ἐπὶ τὴν γῆν, ὡς ἦν, καὶ τὸ πνεῦμα  
ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν θεόν, ὃς ἔδωκεν αὐτό. Αὐτὸς οὖν αὐτὸ  
λήμψεται τὸ πνεῦμα, οὐχὶ τὸν χοῦν μόνον.

---

25 ἦν καὶ *in marg. in P* 27 *post* μόνον *reliqua pars f. 76<sup>v</sup> vacua est:*  
*textus des. imperfectus. In mg. sup. al. man. scr.* τελευτᾶ ἢ ἑρμηνεία αὕτη  
εἰς τὸ 13<sup>ον</sup> καὶ τελευταῖον κεφάλαιον.

# INDICES

I. SACRAE SCRIPTURAE LOCI

II. PATRVM LOCI PARALLELI

# I. INDEX LOCORVM SACRAE SCRIPTVRAE

<b>Genesis</b>		<b>Ecclesiastes</b>	
19	p. 86	4,17	p. 80(bis)
		5,11	p. 56
<b>Deuteronomium</b>		6,5	p. 83
32,4	p. 70	7,1	p. 90
		7,2	p. 74
<b>Psalmi</b>		8,1	p. 56
29,7	p. 76	8,6	p. 88
30,23	p. 76	8,7	p. 88
72,13	p. 76	8,8	p. 88
93,21	p. 76	10,4	p. 60
115,2	p. 78	10,19	p. 93
		11,2	p. 62 n. 38
<b>Prouerbia</b>		11,5	p. 94
1,16	p. 80	12	p. 61
		12,3	p. 61 n. 32
<b>Ecclesiastes</b>		12,7	p. 97
1,1	p. 68	12,13-14	pp. 62, 67
1,2	p. 58	12,14	p. 77
1,2 sqq.	p. 56		
1,9	p. 92	<b>Isaias</b>	
2,3	p. 71	59,7	p. 80
2,4-11	p. 56		
2,11	p. 71	<b>Matthaeus</b>	
2,14	p. 56	11,28-30	p. 71
2,24	p. 72	16,27	p. 67
2,26	p. 72	18,20	p. 79
3,1 sqq.	pp. 59(bis), 60		
3,2	p. 63 n. 40	<b>Ad Romanos</b>	
3,16	p. 76	3,15	p. 80
3,18	p. 77		
3,19	p. 77	<b>Ad Colossenses</b>	
4,2	p. 90	2,23	p. 72
4,2-3	pp. 56, 57 n. 18		
4,4	p. 82	<b>Ad Philippenses</b>	
4,13	p. 92	3,20	p. 71

## II. PATRVM LOCI PARALLELI

<p><b>Didymus Alexandrinus</b></p> <p>Schol. sup. Eccle. 1,1 apud Procopium pp. 60 n. 24, 61 n. 34, 68</p> <p><i>Comm. in Eccle.</i> 12,3 pp. 61 n. 32, 96</p>	<p>3,22 7,22 11,1 11,3 11,4 12,2 12,3 12,6-8</p>	<p>pp. 72, 75 p. 87 p. 93 p. 94 p. 94 p. 95 pp. 61 n. 32, 96 p. 96</p>	
<p><b>Dionysius Alexandrinus</b></p> <p>Schol. sup. Eccle. 1,3 apud Procopium p. 71</p>			
<p><b>Gregorius Agrigentinus</b></p> <p><i>Explan. sup. Eccle.</i> 1,1 pp. 59 n. 21, 61 n. 34, 68 1,2 p. 70(bis) 1,3 p. 71 3,4 p. 74 5,11 p. 82 7,21 p. 87 7,25-26 p. 88 10,14 p. 92 10,16-17 p. 92 11,1 p. 93 11,2 p. 94 12,2 p. 95</p>			
<p><b>Gregorius Nyssenus</b></p> <p><i>In Eccle. Hom. I</i> pp. 57 n. 19, 58, 59 n. 21, 60(bis), 67, 68, 69(bis)</p> <p><i>In Eccle. Hom. II</i> pp. 59 n. 21, 67</p>			
<p><b>Gregorius Thaumaturgus</b></p> <p><i>Metaphr. in Eccle.</i> 11,1 p. 93 11,2 p. 94</p>			
<p><b>Hieronymus</b></p> <p><i>Comm. in Eccle.</i> 1,1 pp. 59 n. 21, 67 1,2 p. 70</p>			
	<p><b>Iohannes Chrysostomus</b></p> <p><i>Ad Stagir.</i> II,12 p. 56</p> <p><i>De uirg.</i> LXX pp. 56, 82</p> <p><i>Expos. in Ps. 4,</i> 6 pp. 57, 68, 69, 70</p> <p><i>Expos. in Ps. 48,</i> 6 p. 56</p> <p><i>Expos. in Ps. 120,</i> 1 p. 56</p> <p><i>Hom. II ad pop. antioch.,</i> 8 pp. 56, 82</p> <p><i>Hom. in illud Isaiæ: Ego Dominus etc.,</i> 4 pp. 59, 73, 74</p> <p><i>Hom. XII in Ep. ad Eph.,</i> 1 pp. 58, 70(bis)</p> <p><i>Hom. XV in Ep. I ad Tim.,</i> 4 pp. 58 n. 20, 69</p> <p><i>Hom. XV in Ep. ad Hebr.,</i> 4 p. 56 n. 16</p> <p><i>Laud. in S. Eustath.,</i> 1 pp. 56, 57 n. 18, 78</p> <p><i>Sermo contra eos qui subintr. hab. uirg.,</i> 12 p. 56</p>		
	<p><b>Olympiodorus</b></p> <p><i>Comm. in Eccle.</i> 1,1 pp. 59 n. 21, 60 n. 24, 1,3 p. 71 3,1 p. 73 3,14 p. 75 4,9 p. 79 4,17 p. 80</p>		

7,26-27	p. 88	Procopius Gazaeus	
10,14-15	p. 92	<i>Cat. in Eccle.</i>	
11,1	p. 93	1,1	pp. 60 n. 24, 61
11,3	p. 94		n. 34, 68
11,4	p. 94	1,3	p. 71
12,2-4	p. 95		
12,3	p. 96	Theodorus Mopsuestenus	
Origenes		<i>Fr. 63</i>	p. 61 n. 33
<i>Prol. in Cant. Cant.</i>		<i>Comm. in Mich.</i>	
	p. 59 n. 21	5,5-6	pp. 62 n. 38, 94
sup. Eccle.			
3,1 sqq.	p. 60		
10,4	pp. 60-61		

## CONSPECTVS MATERIAE

### PROCOPII GAZAEI CATENA IN ECCLESIASTEN

Praefatio	VII
De Codice Procopianae catenae	VII
De Procopii catena in Ecclesiasten	VIII
De auctoribus qui in catena laudantur	X
De ratione huius editionis	XV
Bibliographia	XVIII
Editio	1
Conspectus siglorum	2
Textus	4
Additamentum	40
Indices	43
Sacrae Scripturae loci	45
Patrum interpretationes quae in catena adferuntur	47
Patrum loci paralleli	49
Aliarum in Ecclesiasten catenarum loci paralleli	50

### PSEVDOCHRYSTOMI COMMENTARIUS IN ECCLESIASTEN

Praefatio	53
Editio	65
Conspectus siglorum	66
Textus	67
Indices	99
Sacrae Scripturae loci	101
Patrum loci paralleli	102